

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ATLASI

A CULTURAL ATLAS OF THE TURKISH WORLD

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM
THE PRE-ISLAMIC PERIOD

TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET VAKFI

TÜRK DÜNYASI
KÜLTÜR ATLASI

A CULTURAL ATLAS OF
THE TURKISH WORLD

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM
THE PRE-ISLAMIC PERIOD

TURKISH CULTURAL SERVICE FOUNDATION

Türk Dünyası Kültür Atlası çalışmalarını Türk Kültürüne Hizmet Vakfı adına yönlendiren İcra Kurulu <i>Executive Committee in charge of the “A Cultural Atlas of the Turkish World” project on behalf of the Turkish Cultural Service Foundation</i>	Dr. Metin Eriş Şerafettin Yılmaz E. Korgeneral Kemal Gökçe Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Dr. M. Sinan Genim Prof. Dr. Necat Birinci Prof. Dr. Mim Kemal Öke
Bu Ciltte Yazısı Bulunanlar <i>Contributing authors</i>	Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Prof. Dr. Tuncer Baykara Prof. Dr. Hüseyin Salman Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Prof. Dr. Özkan İzgi Doç. Dr. Ahmet Taşağıl Doç. Cahit Atasay Yrd. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Ürekli Dr. Cevdet Türkeli Dr. Mehmet Emin Açar Feridun Emecen Öğr. Görv. Feridun Öney
İcra Kurulu adına Genel Sekreteryä <i>Secretary-General for the Executive Committee</i>	Fatma Yücel
Atlas Çalışmalarının Genel Danışma Kurulu <i>General Consultation Board for the Atlas project</i>	Prof. Dr. Metin Tuncel Prof. Dr. Ara Altun Prof. Dr. İlhami Turan
Türk Dünyası Kültür Atlası İslâm Öncesi Dönemi Yazı Kurulu Başkanı ve Genel Koordinatör <i>Chairman of the Editorial Board and General Coordinator for “A Cultural Atlas of the Turkish World. The Pre-Islamic Period”</i>	Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu
Yazı Kurulu Sekreteryası <i>Editorial Board Secretary</i>	Doç. Dr. Ahmet Taşağıl
Türkçe Metin Redaksiyon <i>Editor of the Turkish text</i>	Prof. Dr. Necat Birinci
İngilizce Çeviri <i>English text</i>	Robert Bragner
Yayına Hazırlayan <i>Continuity and proofreading</i>	Yavuz Tiryaki
Sanat Yönetmeni <i>Art Director</i>	Mehmetşan Yıldızhan
Grafik Tasarım <i>Graphic Design</i>	Fevzi Yazıcı Kerem Öztürk
Türk Dünyası Kültür Atlası Harita Eskizleri <i>Cartographic drafts</i>	Yrd. Doç. Dr. Zerrin Günal Öden
Harita Çizimleri <i>Cartographic drawings</i>	Hülya Çamoğlu Devrim Çamoğlu
Dizgi <i>Typesetting</i>	İbrahim Karakaş
Renk Ayırımı ve Baskı <i>Color separation and printing</i>	Cem Ofset
Türk Dünyası Kültür Atlası / A Cultural Atlas of the Turkish World ISBN-975-7522-11-2 Cilt I / Volume I ISBN-975-7522-12-0 İstanbul, 1997	

Bu eser T.C. Kültür Bakanlığı destekleriyle Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından hazırlanarak bastırılmıştır. Bu eserle ilgili çalışmaların bütün telif hakları ödenmiş olup, eserin yayın hakları Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'na aittir. Yayının hiçbir kısmı yazılı izin olmadan, tamamen, kısmen veya değiştirilerek yayınlanamaz, hiçbir şekilde iktibas edilemez, fotokopi dahil her ne şekilde olursa olsun, elektronik veya mekanik yollarla kopyası yapılamaz, bilgi olarak depolanamaz ve çoğaltılamaz.

The book was prepared and printed by the Turkish Cultural Service Foundation with the support of the Ministry of Culture of the Republic of Turkey. All copy and publication rights pertaining to this work have been paid for and belong to the Turkish Cultural Service Foundation. No part of this publication may be republished, whether in whole or in part, without the written permission of the copyright holder nor may it be excerpted or duplicated in any way whatsoever, including but not limited to, photocopying, electrical or mechanical copying, or electronic data-storage or reproduction.

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
Turkish Cultural Service Foundation

Bir milletin coğrafyasını asıl vatan yapan yaşadığı topraklar üzerinde vücuda getirdiği eserleridir. Hangi türden olursa olsun, bu eserler korunmadan, onlara sahip çıkılmadan vatandan bahsedilemez. Ancak bu eserlerdir ki, o milletin yaşadığı toprakların ebedi vatan yapıldığının ölümsüz delilleridir.

Dört bin yıllık ulu bir çınar olan Milletimizin dünyaya uzanan dallarını takip ettiğimizde karşımıza muhteşem bir tablo çıkmaktadır. Türkler, Asya içlerinden Avrupa içlerine, Afrika'dan Sibiryaya kadar uzanan bu engin coğrafyaya milli kültürlerini sindirmişler, mühürlerini vurmuşlardır.

Aziz milletimizi, böylesine uzun bir tarihi macera içerisinde, diri tutan, devamlı tutan; kültürüne, milli ve manevi değerlerine bağlıdır. Bunun içindir ki, tarih içerisinde bize musallat olanlar ve tarih sahnesinden silmek isteyenler, hep milletimizin milli kültür değerlerine, kimliğine saldırmışlardır. Tarihimizin şeref levhaları olan Orhun Abideleri, bizi bu hususta ebediyete kadar uyanık olmaya davet eder. Bu sese, bu ikaza kulak vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü tarih, milletlerin yaşadıkları tecrübelerdir.

Bugün dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Türkleri birbirinden ayıran sadece siyasi sınırlardır. Oysa kültürün sınırı yoktur. Milletimiz hangi şartlar altında olursa olsun kimliğine, benliğine sahip olmak şuurundadır.

Milletimizin kültür coğrafyası onun manevi vatanıdır. Vaktiyle eser bıraktığımız her yer, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında olsa bile, bizden bir iz, bir hatıra taşır. İşte bu izin kaybolmamasını, bu hatıranın ebediyete kadar canlı kalmasını sağlamak düşüncesinden doğan Türk Dünyası Kültür Atlası, bilhassa genç nesillerimizin milli şuurlarına güç katacaktır. Türkün bayrağını binlerce yıldır şerefle dalgalandıran rüzgar, bu şuur ve heyecanda kaynağını bulmuştur.

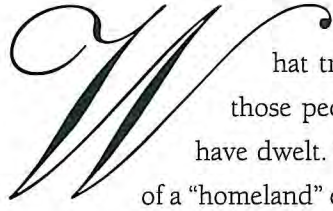
Bakanlığımızın proje desteği ile Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın son derece titiz bir mesai ile ortaya koyduğu bu eser, mazimizin ihtişamının atıya taşımamıza vesile olacaktır.

Bu kıymetli çalışmanın hazırlanmasında emeği geçmiş olanları yürekten kutluyor, şükranlarımı sunuyorum.

İsmail Kahraman
Kültür Bakanı

What truly defines the geography of a people is the works that those people have brought into being in the lands in which they have dwelt. Irrespective of what those works may be, one may speak of a "homeland" only insofar as one assumes responsibility for them and for their protection. Nothing but such works make the land in which a people live their eternal homeland.

When we trace the world-spanning branches of the splendid family tree of the Turkish people we behold a magnificent panorama for over the course of four millennia Turks have infused their cultures and put their stamp everywhere across the vast region extending from the remotest parts of Asia to Europe and from Africa to Siberia.

What has always kept this beloved nation of ours alive and together in the course of this protracted historical adventure has been its devotion to its culture and to its national and moral values. That is why, throughout history, those seeking to persecute Turks or drive them off the stage of history have always attempted to strike at their national cultural values and identity. Even the Orkhon inscriptions –that most ancient honor-role of our nation's history– beseech us to remain eternally vigilant about precisely this point; and we too must heed their appeal and their admonition, for history is the sum of a people's experience.

Turks today are scattered across a broad swathe of this world's geography and the boundaries that divide them from one another are merely political for a culture has no boundaries. Our nation is aware of the need to maintain its identity and individuality no matter what conditions may prevail.

The cultural geography of our nation is its spiritual homeland. Every place in which we have ever left a work of ours behind bears a trace –a reminder– of us, whether or not it lies within the boundaries of the Turkish republic today. A Cultural Atlas of the Turkish World was born out of the idea of preventing this evidence from disappearing and of ensuring that the reminders would survive into eternity and would, in particular, further strengthen the national consciousness of our younger generation. The winds that have kept the Turkish flag flying proudly for thousands of years have their source in that generation's awareness and in its fervor.

This work, a project supported by our ministry, is the product of the most painstaking efforts of the Turkish Cultural Service Foundation. It too will be the means whereby our past will be conveyed into the future.

I offer my sincere congratulations and thanks to all those involved in the preparation of this exemplary work.

Ismail Kahraman
Minister of Culture

*T*ürk Dünyası Kültür Atlası düşüncesi bir sevdanın; Türk Kültür ve Medeniyet hayatına gönül verenlerin rüyalarının şekillendiği zamanlardan başlar. Ancak, böyle bir çalışmanın günyüzüne çıkması için 1990 'lı yılları beklemek gerekmiştir. O yıllarda Türk Kültürüne Hizmet Vakfı henüz beşinci kuruluş yılını doldurmuş ve kültür sahasında ihmal edilmiş pek çok konuda, önemli projeler hazırlamaya başlamıştır.

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, millî değerlere sahip çıkmak, millî kültürümüzü belirlemek, ortaya çıkarmak, korumak, işlemek, geliştirip yüceltmek; insanımıza ve dünya'ya tanıtmak gayesi ile kurulmuştur. Bunları, kültür sahasında hizmet sunan diğer kurumlarla ve özellikle devletle işbirliği ile gerçekleştirmek esas hedefidir.

Bu hususta Vakfın "T.C. Kültür Bakanlığı ile işbirliği içinde olmak" gibi önemli bir talihî bulunmaktadır. Zira Vakfın senedine göre Kültür Bakanı Mütevelli Hey'eti Başkanı; Bakanlık Müsteşarı, Mütevelli Hey'eti tabii üyesidirler.

O yıllarda Vakfımızın oluşturmaya çalıştığı en önemli tasarılarından biri " Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı" düşüncesi idi. Başlangıcı Kültür Bakanlığında filizlenen bu fikir Vakfımızın talebi ve Bakanlığın destekleriyle uygulamaya geçirilmek üzere üstlenilmiştir.

1990 yılında, konu dönemin Kültür Bakanı Sayın Namık Kemal Zeybek'e ve Bakanlık Müsteşarı Sayın Acar Okan'a intikal ettirildi. Kendilerinin desteği sağlandıktan sonra, Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı düşüncesinin şekillendirilmesi amacıyla, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 12 Eylül 1990 tarihinde Kültür Bakanlığına şu cümlelerle başvurdu:

"Bugün, kültür değerlerimiz ve bunların biraraya getirilmesi ile ortaya çıkan kültür zenginliğimiz, eserlerin bir kısmının yurt toprakları dışında kalması, yurt içindekilerin ise birbirinden uzak bölgelerde dağınık bir şekilde bulunması sebebiyle, halkımızca ve özellikle yeni nesillerimizce ancak, yazı, resim, film ve nihayet yakın çevresindekilerin ziyaretleri ile tanınmaktadır.

Orta Asya'da teşekkül eden ilk Türk topluluklarından günümüze kadar gelen ve yüzyıllara rağmen varlığını muhafaza eden Türk Kültürünün kilit taşlarını, tarihî seyri içinde ve bir bütün olarak başta kendi insanımıza ve dolayısıyla da yurdumuzu ziyaret eden yabancılara takdim etmenin, kültürümüzün tanıtılması ve bilhassa genç nesillere intikâlinde sağlayacağı fayda ölçülemeyecek kadar büyüktür.

Kültürümüze hizmeti, kuruluş maksadı olarak kabul eden Vakfımız, muhtevası itibarıyla çok teferruatlı araştırma, etüt ve uzun zamana ihtiyaç gösterecek böyle önemli ve kalıcı bir çalışmayı, deruhte etmeyi bir görev saymaktadır.”

Bakanlıkça da benimsenmiş olan bu çağrıyla yapan ve projeyi tasarlayarak çalışmalarına öncülük eden Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın yönetim kurulunda, Hulûsi Çetinoglu, Dr. Metin Eriş, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. Selahattin İçli, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Dr. M. Sinan Genim, Prof. Dr. Necat Birinci bulunmaktaydı. Yönetim kurulu ise projenin icra görevini Dr. Metin Eriş, Prof. Dr. Mim. Kemal Öke, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. Necat Birinci, E. Korgeneral Kemal Gökçe, Dr. M. Sinan Genim ve Şerafettin Yılmaz'dan müteşekkil bir heyete verdi.

Bu derece büyük bir projenin gerçekleştirilmesindeki zorluklar, icra heyetinin daha ilk müzakerelerinde ortaya çıktı. Bu zorluklarda ilk dikkati çeken nokta ilmi kaynaktaki bütünlük eksikliğiydi. Bu tesbit üzerine, genel bir değerlendirme amacıyla, 1991 yılı sonbaharında Türkiye'nin çeşitli kültür kurumları ve üniversitelerinden seksenin üzerinde ilim, fikir ve san'at adamı, Kültür Bakanlığı adına da Sayın Müsteşar Acar Okan'ın katıldığı bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda konu uzun uzun müzakere edildi. Görüşmeler sonunda Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı'ndan önce Türk tarihinin bilinen devletlerinde başlayarak bütün yazılı ve görsel belgelerin ilmi bir bütünlük içinde biraraya getirilmesi zarureti ortaya koydu. İşte bu tesbit, Türk Dünyası Kültür Atlası fikrini ön sıraya çıkardı. Bu Atlas, Milli Kültür Parkı düşüncesinin alt yapısını oluşturacaktır.

Yapılan tesbit ve verilen karar üzerine, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları yer olarak kabul edilen Orta Asya'dan başlayarak, tarihî akış içinde Uzak Doğu, Güney Asya, Karadeniz çevresi, Anadolu, Doğu ve Kuzey Afrika ile Orta Avrupa'ya uzanan yayılma alanları ve yerleşme bölgeleri itibarıyla, Türk varlığının kilit taşları olabilecek değerlerin, bir bütün içinde ve Atlas muhtevasına uygun bir biçimde biraraya getirilmesi çalışmalarına başlandı.

Çalışma için önce konularında uzman bilim adamlarından kurulu komisyonlar kuruldu: “İslâm Öncesi Türk Toplulukları, Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti dönemleri ve Türkiye Coğrafyası dışındaki Türkler.” Bir taraftan bu komisyonlar sahaları ile ilgili çalışmaları yürüttü, diğer yandan komisyonların ortaya koyduğu verilerin çizimleri, krokileri ve haritaları hazırlatıldı. Özellikle haritalar, gerçeğe uygun bir şekilde, yeniden çizildi. Bu haritalar üzerinde Türklüğün bütün kültür varlıkları titiz bir çalışma ile gösterildi.

Yüze yakın bilim adamı ve uzman, on beş civarında grafiker ve ressam, Türk Dünyası Kültür Atlası rüyasını gerçekleştirebilmek için büyük bir gayretle beş yıl boyunca çalıştı. Türk Kültür ve Medeniyeti üzerine ilk defa böy-

lesine geniş ve anlamlı bir çalışma yapılyordu. Bu çalışmanın, dünya kültür hayatına sunulmasının uygun olacağı düşünöldü ve eser Türkçe/İngilizce olarak iki dilde hazırlandı.

Türk Dünyası Kültür Atlası, gün yüzüne çıkışından bir iki yıl önce kültür hayatımıza katılabilirdi. Ancak eserin kusursuz şekilde hazırlanması endişesi yanında, Vakfımızın, Atlas konusunda dahil olmak üzere, Bakanlık desteğinin dondurulduğu bir dört yıl yaşamış olması, projenin gerçekleştirilmesini geciktirmiştir. O sıkıntılı günlerde proje çalışmalarının durmaması için yeni kaynak arayışlarına girilmiş ve çalışmalar yavaşlatılarak sürdürölmüş ama kesilmemiştir. Böyle sıkıntılı bir dönemde dahi Vakıf mensupları Atlasın tamamlanarak neşredileceğı ümidini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir.

Nihayet 1996 yılında konu, önce Kültür Bakanı Sayın Dr. Ağah O. Güner'e ve bilahare bu görevi deruhte eden Kültür Bakanımız Sayın İsmail Kahraman'a arz edilerek, yayının gerçekleştirilmesi konusunda destekleri sağlanılmıştır. Alınan maddi ve mânevi destek üzerine, derhal grafik çalışmalarına hız verildi. Nihayet, tarih boyunca yaşadığımız coğrafya, siyasi tarih, dil, din, müzik, mimari, folklor, etnografya, iktisadi yapı, ilim hayatı, şehircilik, askerlik, spor ve sanat sahalarını gösteren Türk Dünyası Kültür Atlası altı cilt olarak hazırlandı. I. Cilt İslâm Öncesi Döneme, II. Cilt Selçuklu Dönemine, III. ve IV. Ciltler Osmanlı Dönemine, V. Cilt Türkiye Cumhuriyeti Dönemine, VI. Cilt'de Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Devletlerine ayrıldı. Türk Dünyası Kültür Atlası sahasında ilktir ve külliyyattır. Bize göre bu bir hazinedir. Fakat Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın belirlediğı ve unutmadığı asıl hedef Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı'nı gerçekleştirmektir.

Türk Dünyası Kültür Atlası'nın neşri safhasına ulaşmanın heyecanı ve mutluluğı içinde, altı yılı bulan çalışmalarımızda Vakfımıza desteklerini esirgememiş bulunan evvelki Kültür Bakanları Sayın Namık Kemal Zeybek, Sayın Dr. Ağah Oktay Güner ile Kültür Bakanımız Sayın İsmail Kahraman'a; Kültür Bakanlığı'nın değerli müsteşar ve müsteşar yardımcılara, Daire başkanlarına ve yardımlarını esirgemeyen Bakanlık mensuplarına; çalışmalarımıza sabır aşıl原因 Mütevelliilerimize; çeşitli dönemlerde görev almış Vakfımız yönetim kurulu üyelerine ve eserin neşrini hayal eden fakat göremeyen rahmetli Başkanımız Hulûsi Çetinöğlü ve Yönetim Kurulu üyemiz, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a; Atlas çalışmalarında görev almış İcra heyetindeki arkadaşlarımıza; Vakfımızla ilgili bütün konularda yürekleri titreyerek hizmet sunan Vakfımız görevlilerinden Fatma Yücel ve Zeynep Kuşanoğlü'na; bölüm çalışmalarının hemen her satırında göz nurları bulunan değerli Komisyon Başkanları Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlü, Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Prof. Dr. Mubahat Kütökoğlü, Prof. Dr. Cevdet

Küçük, Prof. Dr. Nadir Devlet ve Prof. Dr. Mehmet Saray'a ve onlarla birlikte heyecan ve hassasiyetle çalışan, bölümlerinde isimleri zikredilecek komisyon üyeleri, ilim adamları ve uzmanlara; çalışmalarda genel koordinasyonu üstlenmiş Prof. Dr. Metin Tuncel ve Prof. Dr. Ara Altun'a, çevirideki ilmi hassasiyetiyle Robert Bragner ile grafik çalışmalarına yön veren Mehmetşan Yıldızhan'a; elimizdeki güzel baskıyı Vakfımıza destek vermek amacıyla olağanüstü bir anlayışla yüklenen Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A.Ş. Yönetim kurulu Başkanı Oktay Duran'a Vakıf olarak sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Elinizdeki eserin elbette bazı eksiklikleri olacaktır. Ama biliyoruz ki, daha mükemmele ulaşabilmek için, bir 'ilk'e ihtiyaç vardır. İşte Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, bu ilk adımı atmıştır. Vakıf mensupları bu şansı kendilerine verdiği için Cenab-ı Hak'ka şükran duyarlar.

Dr. Metin Eriş

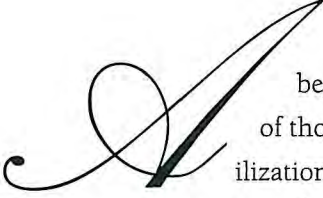
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

Realizing a dream...

 Although the idea behind A Cultural Atlas of the Turkish World began with a aspiration that dates back at a time when the dreams of those who devoted themselves to the life of Turkish culture and civilization were still taking shape, the appearance of such a study had to wait until the 1990s. By that time the Turkish Cultural Service Foundation had celebrated the fifth year of its founding and had begun involving itself in projects in many different areas of culture that had hitherto been neglected.

The Turkish Cultural Service Foundation was established with the aims of assuming responsibility for national values and of identifying and revealing a distinctly national culture that should be cherished, nurtured, and advanced and then disseminated throughout the country and world. In achieving these aims, the foundation sought to work in cooperation with others involved in cultural service—particularly with government institutions.

In that respect our foundation is fortunate in that it operates in full cooperation with the Turkish cultural ministry for, according to its charter, the cultural minister is the ex officio president of the foundation's board of trustees while the cultural undersecretary is also an ex officio member of that board.

In the early years, one of the most important projects that the foundation had in mind was the idea of a "Turkish Historical Geography Culture Park". The inspiration for this idea came from within the ministry itself and at the foundation's request and with the ministry's support, efforts were undertaken to make it a reality.

In 1990 the matter was taken up with Namık Kemal Zeybek, then the Minister of Culture, and with Acar Okan, then the cultural undersecretary. Having secured their support, the Turkish Cultural Service Foundation on September 12th 1990 submitted to the Ministry of Culture a formal letter, from which I quote, outlining its idea of a Turkish Historical Geography Culture Park:

Today the totality of the cultural assets and the cultural wealth that they constitute are known to our people—and especially to our younger genera-

tion—only through written descriptions, drawings, or photographs because some of them are now located outside the country while many of those located within the country are so dispersed in remote regions that it is possible to be familiar only with those that are physically nearby.

Despite the intervention of centuries, key elements of Turkish culture have survived from the earliest Turkish societies in Central Asia. Presenting these all together in their historical context to our own people as well as to foreigners visiting our country would be of immeasurable value in terms of promoting our culture and of ensuring that they are passed on to future generations.

Service to national culture is the purpose for which our foundation was established and we therefore consider it our duty to undertake such an important and enduring project in view of the detailed research and study and of the lengthy time that it must inherently entail.

This proposition, which received the support of the ministry, was made by members of the Turkish Cultural Service Foundation's board of directors—Hulusi Çetinoğlu, Dr Metin Eriş, Professor Hakkı Dursun Yıldız, Professor Selahattin İçli, Professor Mim Kemal Öke, Dr M. Sinan Genim, and Professor Necat Birinci—who also designed the project and played crucial roles in its early stages. The board turned executive responsibility for the project over to a committee consisting of Dr Metin Eriş, Professor Mim Kemal Öke, Professor Hakkı Dursun Yıldız, Professor Necat Birinci, Lt Gen (ret) Kemal Gökçe, Dr M. Sinan Genim, and Şerafettin Yılmaz.

The difficulties involved in bringing such a project to fruition became apparent during the very first meetings of the executive committee. One of the most prominent of those difficulties was the lack of consistency in available resources and it was for this reason that a meeting was held in the fall of 1991 in order to carry out a general assessment. This meeting was attended by more than eighty scholars, authors, and artists from cultural institutions and universities all over Turkey as well as by Undersecretary Acar Okan on behalf of the Ministry of Culture. The matter was deliberated at great length and one of the findings of the meeting was that, before any action could be taken to set up the proposed historical park, it would first be necessary to make a scholarly compilation of all the textual and visual material concerning Turkish history, beginning with that of its earliest-known manifestations. That finding was what led to the idea of producing A

Cultural Atlas of the Turkish World as the first step towards the goal of setting up a national culture park.

Following this decision, work was begun on gathering together all the material appropriate for an atlas of this nature consisting of the key elements reflecting the Turkish presence in the course of history beginning from Central Asia, accepted as the Turks' original homeland, and covering the areas into which they spread ranging from the Far East, to Southern Asia, the shores of the Black Sea, Anatolia, Eastern and Northern Africa, and Central Europe.

Before work was begun, four commissions of experts were set up: "Pre-Islamic Turkish Societies", "The Seljuk Period", "The Ottoman Period", "The Turkish Republic", and "Turks outside geographical Turkey". While these commissions were prosecuting their individual work, drawings, sketches, and maps were also being prepared on the basis of their findings. Particular attention was given to the accurate redrawing of maps on which all the cultural assets of the Turkish world were painstakingly marked.

For five years, nearly a hundred scholars and experts and about fifteen graphic designers and artists strove to their utmost to make the dream of A Cultural Atlas of the Turkish World a reality. This was the first time so comprehensive and consequential study had ever been undertaken on the subject of Turkish culture and civilization. Consideration was also given to the best way to present the results of this effort to the world and it was decided that the work should be published in English as well as in Turkish.

A Cultural Atlas of the Turkish World might actually have made its appearance a year or two before it finally did. The anxieties involved in ensuring the work's perfection however, as well as a four-year hiatus during which time ministry support was suspended, inevitably resulted in the project's delay. New sources of support were sought out so as to prevent the project's being abandoned during those difficult days and though the work was slowed down it was never entirely stopped. Even during the most desperate period however, the foundation never gave up hope that the atlas would one day be completed and published.

In 1996 the subject was taken up first with Dr Agah O. Güner, Minister of Culture, and then with his successor, Ismail Kahraman. Their support for the publication was secured and with the material and moral assistance that they

provided, we immediately concentrated our efforts on completing the graphic work. The result was the completion, in six volumes, of *A Cultural Atlas of the Turkish World*, encompassing the living geography, political history, language, religion, music, architecture, folklore, ethnography, economics, scholarship, city-planning, military, sports, and arts of our past. The first volume is devoted to the Pre-Islamic Period, the second to the Seljuk Period, the third and fourth to the Ottoman Period, the fifth to the Republican Period, and the sixth to the Turkic states other than the Republic of Turkey. *A Cultural Atlas of the Turkish World* is the first and only comprehensive work in its field. We believe it to be a treasure-trove; but the Turkish Cultural Service Foundation has never forgotten that its principal and ultimate goal is the establishment of the Turkish Historical Geography Culture Park.

Experiencing now both the excitement of joy of having finally reached the point of publishing *A Cultural Atlas of the Turkish World*, we offer our boundless thanks to those former ministers of culture Namık Kemal Zeybek and Dr Agah Oktay Güner and to the present minister İsmail Kahraman as well as to the esteemed undersecretariats and assistant undersecretariats, all of whom, in the course of nearly six years, have been unstinting in their support for our foundation; to the ministry department heads and officers who have been generous with their assistance; to the members of our Board of Trustees, for their patience and forbearance with our work; to various members of the foundation's Board of Directors who have served in various capacities during this period and to our late President Hulusi Çetinoğlu, who dreamed of this publication but did not live to see it materialize, and to Professor Hakkı Dursun Yıldız, a member of the foundation's board; to our colleagues who have served on the Atlas project's executive committee; to Fatma Yücel and Zeynep Kuşanoğlu, two officers of the foundation, for their sincere and devoted attention to all foundation-related matters; to the commission chairmen—Professor Gülçin Çandarlıoğlu, Professor Erdoğan Merçil, Professor Mubahat Kütükoğlu, Professor Cevdet Küçük, Professor Nadir Devlet, and Professor Mehmet Saray—all of whom pored tirelessly over virtually every line of their respective section's work, as well as to the scholars and experts who served on their commissions and whose names will be acknowledged in the sections ahead, for their shared enthusiasm and acumen; to Professor Metin Tünel and Professor Ara Altun, who undertook the general coordina-

tion of all activities; to Robert Bragner, for his scholarly approach to the translation of the text, and to Mehmetşan Yıldızhan, who guided the graphic work; to Oktay Duran, president of the board of directors of Cem Ofset Matbaacılık Sanayii AŞ, for his extraordinary understanding in support of our foundation.

The work you hold is certain to contain shortcomings; but we also know that, in order to attain even greater perfection, there first must be something to go by and in this respect, the Turkish Cultural Service Foundation has taken the first step. The members of the foundation thank Almighty God for having given them the chance to do that.

Dr. Metin Eriş

Chairman of the Board of Trustees,
Turkish Cultural Service Foundation

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Önsöz

Sunuş

Türk Adı	1
Türk Yurdu	2
Türk Yayılmaları	6
Hun Öncesi	8
Asya Hun İmparatorluğu	12
Ak Hun Devleti	16
Ak Hun Kültürü	19
Ak Hunlarda Sanat	20
Tabgaç Devleti	23
Tabgaç Kültürü	24
Tabgaçlarda Sanat	25
I. Gök-Türk Devleti	28
Doğu Gök-Türk Devleti	32
Batı Gök-Türk Devleti	35
Gök-Türklerin Fetret Devri	37
II. Gök-Türk Devleti	38
Gök-Türk Kültürü Hakkında	44
I. Gök-Türklerin Soykütüğü	46
II. Gök-Türk Devleti Kaganları	47
Gök-Türk Çağında Orta Asya'da	
Arkeolojik Buluntu Yerleri	53
Gök-Türk Devri Mezar Külliyyeleri	54
Hun ve Gök-Türk Devrinde Kurgan ve Çadırlar	55
Uygur Hakanlığı	62
Kan-Chou Uygur Devleti	69
Turfan Uygur Devleti	71
Uygur Kültürü	75
Uygurlarda Sanat	79
Kırgızlar	84
Kırgızlarda Sanat	84
Türgişler	86
Türgiş Kültürü Hakkında	88
Sarı Türgiş Devleti	89
Kara Türgiş Devleti	89
Karluklar	90
Avrupa Hunları	94
Avrupa Hunları Kültürü	99
Attila'nın Şahsiyeti	100
Avrupa Hunlarında Sanat	106
Avarlar	110
Avar Kültürü	114
Avarlarda Sanat	114
Avarlar'ın Avrupa'ya Tesirleri	115
Sabarlar	117
Sabar Kültürü	118

Summary

Sunuş

Origins of The Word "Turk"	1
The Turkish Homeland	2
Turkish Migrations	7
Before The Huns	8
The Empire of The Asiatic Huns	12
The White Huns	16
The Culture of The White Huns	19
The Art of The White Huns	20
The Tabgatch Kingdom (385-550)	23
Tabgatch Culture	25
Tabgatch Art	25
The First Blue-Turk State	28
The Eastern Blue Turks	33
The Western Blue Turks	35
The Interregnum	37
The Second Blue-Turk State	38
The Culture of The Blue Turks	44
I. Family Tree of	
The Blue Turks (542-630)	46
II. Khagans of The Second	
Blue-Turk State (682-744)	47
Blue-Turk Tombs	54
Tumuli and Tents During The Times	
of The Huns and Blue Turks	55
The Uighur Khaganate (744-840)	62
The Principality of	
The Kan-Chou ("Yellow") Uighur	69
The Principality of	
The Turfan Uighur (Kao-Ch'ang)	71
Uighur Culture	72
Architecture And Art	76
The Kirghiz	84
Kirghiz Art	84
The Türgish	86
Türgish Culture	87
The Karluks	90
The European Huns	94
The Culture of The European Huns	100
Atilla The Man	101
Art Among The European Huns	108
The Avars	110
The Culture of The Avars	113
Avar Art	114
The Impact of The Avars On Europe	115
The Sabars	117

Hazarlar	120
Arap-Hazar Münasebetleri	123
Hazar-Rus Münasebetleri	124
Hazar-Macar Münasebetleri	125
Hazarlarda Din	126
Hazarlarda Sanat	127
Büyük Bulgar Devleti	128
İtil (Volga) Bulgar Devleti	130
Tuna-Bulgar Devleti	134
Eski Bulgar Sanatı	138
Peçenekler	140
Peçeneklerde Sanat	148
Uzlar	150
Kuman-Kıpçaklar	152
Bozkır Kültürünün Ana Hatları	158
Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik	178
Şehirlerin Temel Özellikleri	183
Uygur Çağında	
Şehir Hayatının Canlanması	184
İslâm Öncesi Türklerin Konuştuğu Dil	186
Hunların Dili	192
Avarların Dili	194
Bulgarların Dili	194
Türk Destanları	196
Eski Türk Dini	199
İslam Öncesi Devirde Türklerde Spor	206
İslam Öncesi Devrede Plastik Sanatlar	210
İslam Öncesi Türk Toplumlarında	
Türk El Sanatları	219
İslam Öncesi Türk Toplumlarında İlim	226
Türk Ordusu	230
İslam Öncesi Devrede Türk Musikisi	240
Hunlarda Musiki	243
Gök-Türklerde Musiki	244
Uygurlarda Musiki	244
Dizin	246
Bibliyografya	254

The Culture of The Sabars	119
The Khazars	120
Relations Between	
The Arabs and Khazars	122
Relations Between The	
Russians and Khazars	123
Relations Between	
The Magyars and Khazars	124
Religion of The Khazars	125
Art Among The Khazars	126
Great Bulgaria	128
The İtil (Volga) Bulgars	129
The Danube Bulgars	133
Early Bulgar Art	138
The Petchenegs	140
Art Among The Petchenegs	149
The Oghuz	150
The Cuman-Kipchaks	152
The Essences Of Steppelander Culture	158
Religious Beliefs	169
Cities and City-Dwelling	
Among The Early Turks	178
Basic Features of Cities	183
City Life Flourishes	
During Uighur Times	184
The Language of The Pre-Islamic Turks	187
The Language of The Huns	193
The Language of The Avars	194
The Language of The Bulgars	194
Turkish Sagas	196
Religion of The Ancient Turks	199
Sports Among The Pre-Islamic Turks	206
Plastic Arts Among	
The Pre-Islamic Turks	210
Wall and Other Paintings	213
Sculpture Among The Pre-Islamic Turks	215
Pre-Islamic Turkish Handicrafts	219
Science and Scholarship	
Among The Pre-Islamic Turks	226
The Turkish Ordu	231
Music Among The Pre-Islamic Turks	240
Index	246
Bibliography	254

Türk adı

Türklerin çok eski bir millet oluşu tarihçileri Türk adını çok eski tarihî kaynaklarda aramaya sevk etmiştir. Herodotos'un M.Ö. V. yüzyılda doğu kavimleri arasında zikrettiği Targitaların Türk isminin ilk şekli olabileceği ileri sürülmüştür. İskit topraklarında yaşadıkları söylenen Tyrkaeler, kutsal kitap Tevrat'ta adı geçen Yafes'in torunu Togharma, eski Hind kaynaklarında bildirilen Turukhalar, Thraklar ve hatta Troialılar Türk adını ilk defa taşıyan kavimler sanılmışlardır.

İslâm kaynaklarında bildirilen İran Zend-Avesta rivayetleri içerisinde hükümdar Feridun'un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes'in torunu Türk de Türk adını ilk taşıyan kavimler sanılmıştır. İran-Turan mücadelelerinde zikredilen Afrasyab (Tonga Alp Er) bir Türk başbuğu olmakla beraber linguistik araştırmalar bu söylenenleri doğru çıkarmamıştır.

Türkçe'de cins ismi olarak eskiden beri mevcut olduğu bilinen Türk kelimesinin Altaylı (Seyhun nehri kuzeyi) kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde ve daha sonra yine 515 hadiseleri dolayısıyla Türk-Hun (kuvvetli Hun) tabirinde kullanıldığı bilinmektedir. Türk adına kaynaklarda çeşitli anlamlar verilmesine rağmen 1911'de neşredilen Uygurî bir vesikadan, kuvvet ve güç manasına geldiği anlaşılmıştır.

Origins of the word Turk

Recognition that the Turks are an extremely ancient people has led historians to search for references to them in early sources. Writing in the 5th century BC, Herodotus speaks of a "Targitaus" as being the progenitor of an oriental tribe of people and it has been asserted that this could be an early form of the word "Turk". Others whose names have been offered as forerunners are the Tyrkae, who are said to have dwelled in the lands of the Scythians; Togarmah, who appears in the Old Testament as a grandson of Japhet; and the Turukhas, who appear in ancient Indian sources. Thracians and even Trojans have been suggested.

Islamic accounts of the Zoroastrian legends of the Avesta mention a "Turac" (Tur-Turan), son of a king known as Feridun, and a "Turk", grandson of Japhet. These are thought to be references to early Turkish tribes. It has been suggested that the "Afrasyab", who is mentioned in the Iranian-Turanian struggles, is an early Turkish commander (Tonga Alp Er) but linguistic research has failed to confirm this.

In the Turkish language itself, the word "Turk" has existed as a typifier since the earliest times. It appears in a Persian text dated to 420 to describe a number of Altai tribes

Resmî devlet adı olarak ilk defa Gök-Türk devleti tarafından kullanılan Türk kelimesinin bundan önce Törük veya Türuk şekilleriyle kullanıldığı ve VI.-VIII. asırlardan sonra Türk hâline dönüştüğü kabul edilmektedir.

Türkiye tabiri ise VI. yüzyılda Orta Asya için kullanılıyordu. IX. ve X. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adı verilmektedir. XIXII. yüzyılda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denirdi. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmıştır.

Türk yurdu

Günümüzde Balkanlardan Çin Seddine kadar uzanan çok geniş bir sahada yaşayan Türkler çağlar boyu şüphesiz bir çok bölgeyi yurtluk yapmıştır. Bunun günümüzde saha adları olarak yansımaları doğudan batıya şöyledir: Yakutistan, Güney Sibirya-Altaylar, Moğolistan Kansu-Ordos, Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Kuzey Afganistan, Horasan, Kafkaslar ve Azerbaycan, Musul-Kerkük, Halep civarı, Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kazan.

Saydığımız bölgelerdeki Türkler, binlerce yılın hadiseleri neticesinde Türklerle yurtluk yapmaya devam etmişlerdir.

Genel olarak Orta Asya bin yıl, Anadolu bin yıl Türklerle vatan vazifesi görmekle beraber en eski Türk ana yurdu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yazının mevcut olmadığı zamanlarda arkeolojik ve antropolojik araştırmalar bilim adamlarına yön

vermektedir. Dolayısıyla yapılan arkeolojik kazı neticeleri Türklerin en eski ana yurdu konusunda bazı ip uçları verdi.

1950'li yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Altay dağlarının kuzeyi ile Sayan dağlarının güney-batısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo kültürü (M. Ö. 2500-1700) ve onu takiben aynı bölgede Andronovo kültürü (M. Ö. 1700-1200) eski Türk yurdunun Proto-Türklerinin temsilcileridir.

dwelling north of the Saihun (Syr Darya) river. The phrase "Turk-Hun" ("strong Turk") was used in a chronicle of 515. Although sources attribute a variety of meanings to the word "Turk", an Uighur document published by researchers in 1911 indicates that it meant "strength" and "force".

The first political entity that employed the word "Turk" as part of its official name was the Gök-Türk (Blue Turks) khaganate. Initially the word appears in the forms "Törük" and "Türuk"; it is generally thought to have assumed the form "Türk" sometime after the 6th-8th centuries.

The word "Türkiye" ("Turkey") was used to refer to Central Asia in the 6th century. In the 9th and 10th centuries, it referred to a broad area extending from the Volga to Central Europe. In the 11th and 12th century, Egypt and Syria were being called "Turkey". Anatolia (Asia Minor) has been known as "Turkey" since the 12th century.

The Turkish homeland

Dwelling as they do in a vast region that today extends from the Balkans to the Great Wall of China, many different places have served as a homeland for Turkish peoples at one time or another. Perusing a modern map one can identify places like Yakutia, South Siberia-Altai Mountains, Mongolia, Kansu, Ordos, Eastern Turkistan, Western Turkistan, Northern Afghanistan, Khorasan, the Caucasus and Azerbaijan, Mosul-Kerkuk, the Aleppo region, Anatolia, the Balkans, the Crimea, and Kazan that Turkish groups have recognized as their homeland for millennia.

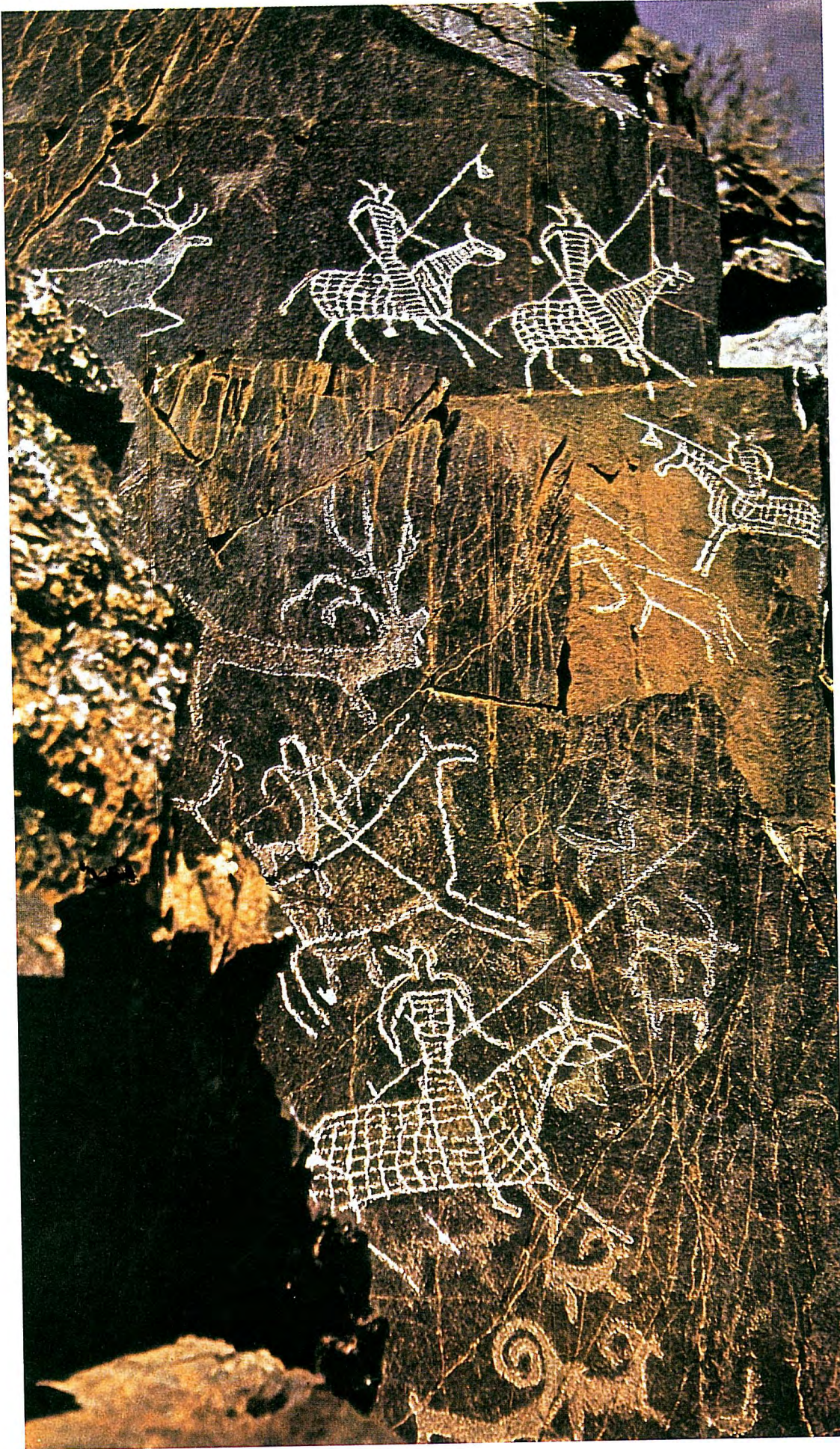
Although Central Asia and Anatolia have themselves each served as Turkish homelands for about a thousand years, investigators have attempted to identify what is the oldest and original homeland but, in the absence of written sources, they have had to rely on archaeological and anthropological evidence. Archaeological excavations in particular have provided a number of important clues concerning where the Turks originally came from.

By the 1950's archaeologists' discoveries clearly pointed to the region bounded by the northern slopes of the Altai and the southwestern slope of the Sayan mountains as the original Turkish home. On the basis of this evidence, the Afanasyevo culture (2500-1700 BC) in the Minusinsk region and its successor in the same region, the Andronovo culture (1700-1200 BC), were earliest representatives of proto-Turkish peoples.

Ellerinde kadeh tutan, kemerlerinden çeşitli aletler ve kılıçlar sarkan ballallar. Gök-Türk dönemine ait bu balballar dönemin Türk giyim-kuşamı hakkında bize bilgiler vermektedir. kemerler, kılıçlar, üzerlerindeki elbiseler bu gün hala kullanılan Türk giyim kuşamında karşımıza çıkmaktadır.

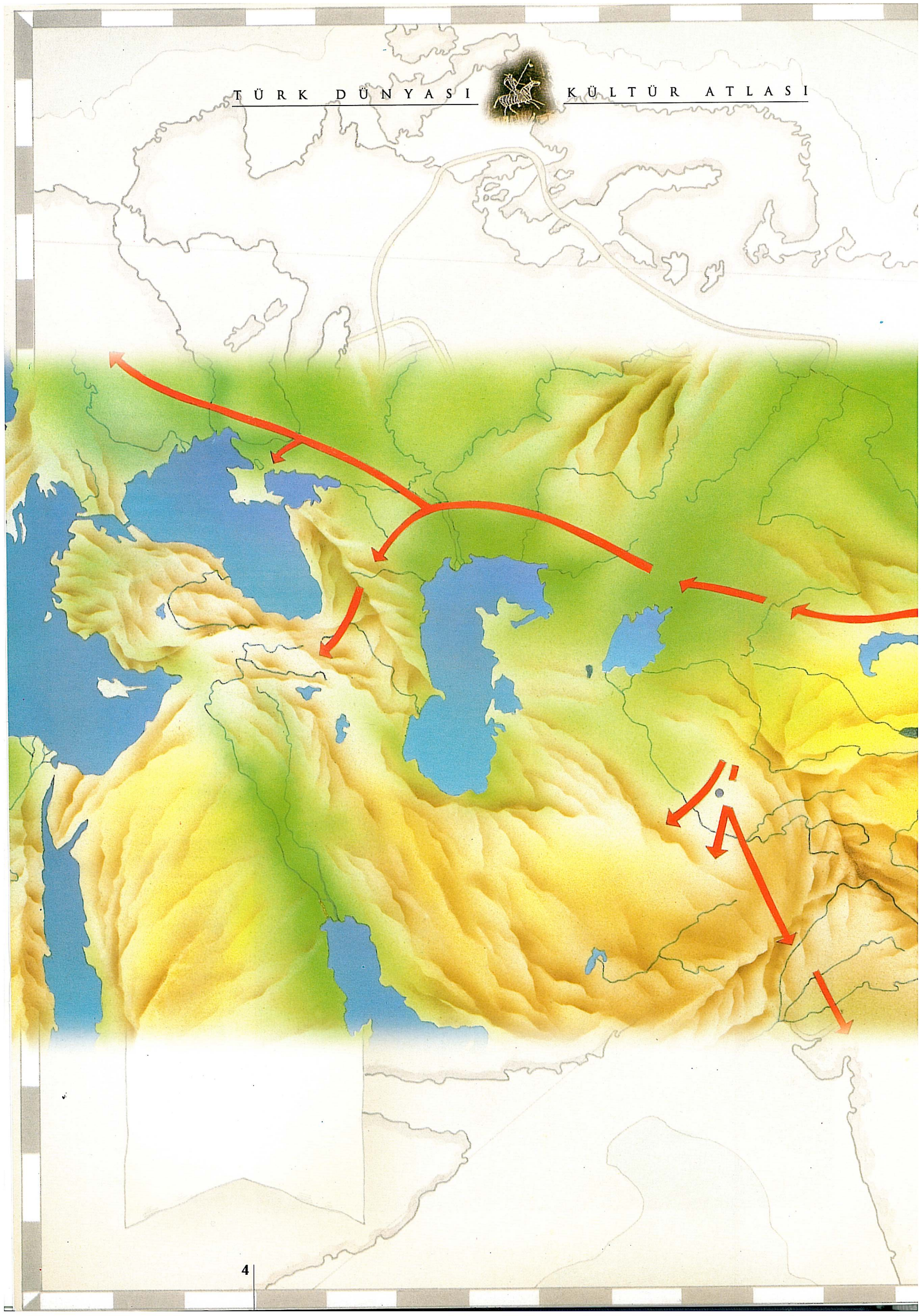

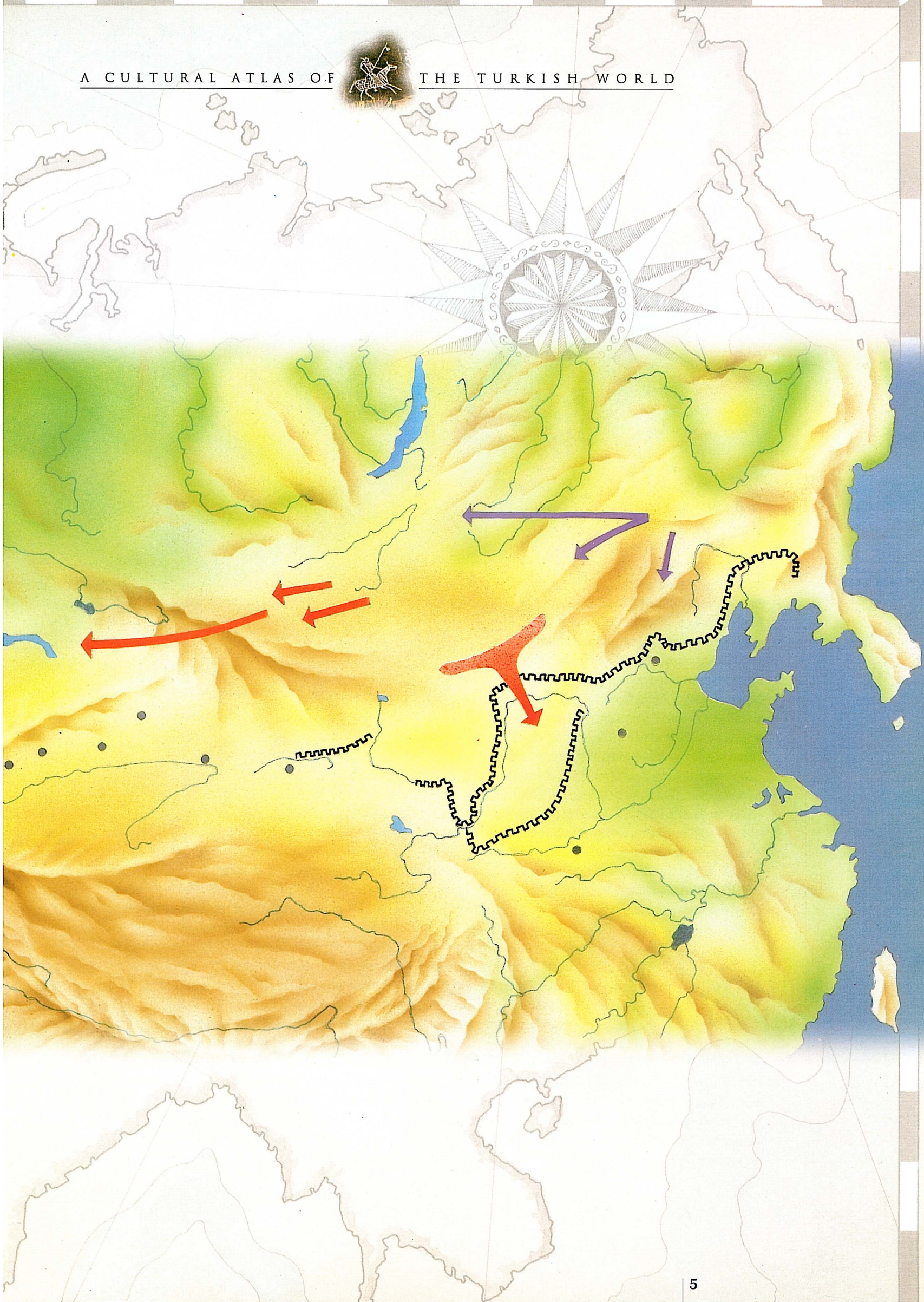
Blue-Turk period grave stele with goblet-holding figures wearing belts from which various implements and weapons are suspended. Funerary monuments such as these tell us much about the dress, accessories, and weaponry of the day, some of whose elements are still to be found in traditional Turkish apparel.

Kaya resimleri Char Chad VI-VII. Yüzyıl. Bölgedeki dönemin yabani av hayatı ve ellerinde mızraklarıyla ava çıkmış Türk atlıları. Süvarilerin ve atların üzerlerinin zırh ile kaplı olduğu görülmektedir.

Rock drawings at Char Chad from the 6-7th century showing mounted Turkish horsemen with lances hunting game. The horsemen are wearing body armor.

Yayılmalar, toplu halde göç hareketleri Türk toplulukları için en önemli karakteristik özellik idi. Bu, tarihin başlangıcından Orta çağın sonuna kadar devam etmiştir.

M.Ö. yapılan Türk Göçleri:

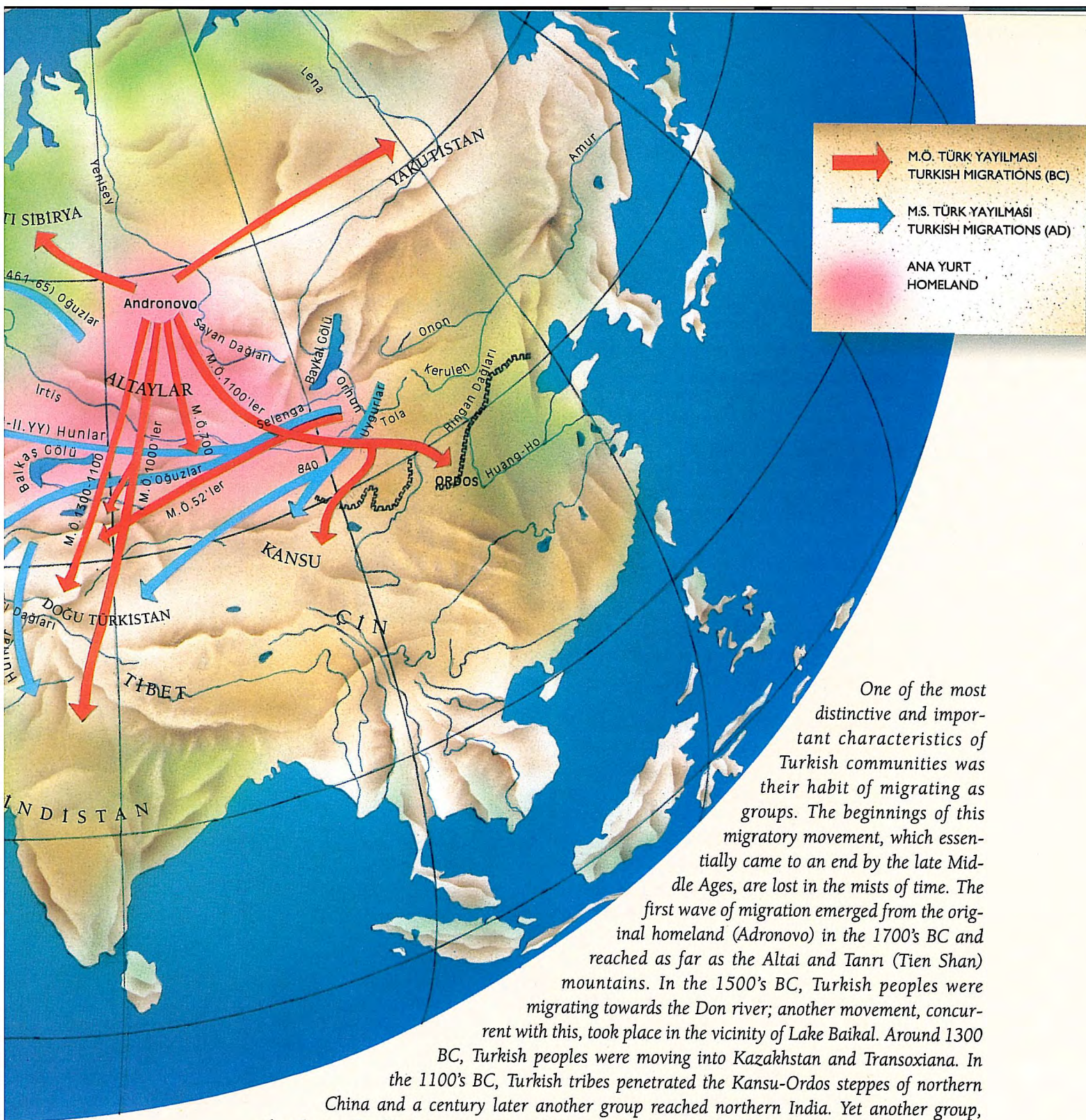
- Ana yurttan yani Andronovo bölgesinden ilk göç hareketi M.Ö. 1700'lü yıllarda Altay ve Tanrı dağlarına olmuştur.
- Kazakistan ve Maverâünnehir'e bir Türk hareketi oldu. (M. Ö. 1300).
- M. Ö. 1100'lerde Çin'in kuzeyindeki Kansu-Ordos bozkırlarına bir göç hareketi gerçekleşti.
- Don nehrine doğru yayılma hareketi yine M.Ö. 1500'lerde meydana gelmişti.
- Aynı tarihlerde Baykal Gölü civarına bir göç hareketi daha olmuştur.
- M.Ö. 1000'li yıllarda Kuzey Hindistan'a bir Türk gurubu göç ederek ulaşmıştı.
- Altaylar ve Sayan bölgesini terk eden bir başka kitle Ural dağları ve Sibiryaya havalisine çekilmişti.
- M. Ö. 52'den Sonra Chih-chih Hunları Ötüken bölgesinden batı Türkistan havalisine geldiler.

M.S. yapılan Türk göçleri :

- I. asır sonlarında Hunlar, Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına (II. asır ortalarına kadar sürdü).
- 375'i takip eden yıllarda Orta Avrupa'ya
 - Uygur-Hunlar, Afganistan ve Kuzey Hindistan'a
 - Ogurlar, Güney-Batı Sibiryadan Güney Rusya'ya (461-465).
 - Sabarlar, Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara (V. asrın ilk yarısı)
 - Avarlar, Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (VI. asır ortası)
 - Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uzlar, Hazar denizinin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara (IX. - XI asır)
 - Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra)
- 359 ve 373 yıllarından Hunlardan bir kitle Kafkaslar üzerinden Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'a
- Oguzlar, Orhun bölgesinden Seyhun nehri kıyılarına (IX. ve X. asır)
- Sonra Maverâünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (XI. asır)
- Bulgarlar, Karadeniz kuzeyinden Balkanlara ve Volga nehri kıyılarına (668'den sonra)
- Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya (840'ı takip eden yıllarda).

Türk yayılmaları

One of the most distinctive and important characteristics of Turkish communities was their habit of migrating as groups. The beginnings of this migratory movement, which essentially came to an end by the late Middle Ages, are lost in the mists of time. The first wave of migration emerged from the original homeland (Adronovo) in the 1700's BC and reached as far as the Altai and Tanrı (Tien Shan) mountains. In the 1500's BC, Turkish peoples were migrating towards the Don river; another movement, concurrent with this, took place in the vicinity of Lake Baikal. Around 1300 BC, Turkish peoples were moving into Kazakhstan and Transoxiana. In the 1100's BC, Turkish tribes penetrated the Kansu-Ordos steppes of northern China and a century later another group reached northern India. Yet another group, abandoning the Altai-Sayan region withdrew to the Urals and into Siberia. Sometime after 52 BC, a group identified as the "Chih-chih Huns" reached western Turkistan from the Ötüken region.

These migrations continued during the present millennium as well. During the late 1st century, the Huns began penetrating the steppes of southern Kazakhstan from the Orkhon region, a movement that was to continue until the middle of the 2nd century. In the years after 375 they began appearing in Central Europe while the Uighur-Huns arrived in Afghanistan and northern India. The Ogurlar (Uars) migrated from southwestern Siberia to southern Russia around 461-465 while the Sabarlar reached the Caucasus from the southern shores of Lake Aral during the first half of the same century. The Avars reached Central Europe from western Turkistan around the middle of the 6th century while between the 9th and 11th centuries, the Petchenegs, Quman-Kipchaks, and Uzes moved into eastern Europe and the Balkans via the northern shore of the Caspian Sea. Between 359 and 373, a wave of Huns penetrated Anatolia, Syria, and Azerbaijan by way of the Caucasus. Bulgars, rounding the Black Sea to the north, reached the Balkans and banks of the Volga after 668. A number of Turkish tribes from the northern Caucasus accompanied Magyars into Central Europe after 830. Uighur tribes from the Orkhon river valley reached Central Asia in the years following 840. The Oguz (Oghuz) reached the banks of the Saihun river from the Orkhon region during the 9th and 10th centuries and, during the following century, penetrated Anatolia and Iran from Transoxiana.

Turkish migrations

Hun öncesi

İnsanlık tarihi araştırmalarında Asya kıtasının önemi oldukça fazladır. Bu kıta içerisinde de Himalayaların ve Tibetin kuzeyinde kalan bozkırların ayrı bir değeri vardır. Ural-Kingan (Kadırgan) dağları arasında uzanan bu bozkırlar, tarih öncesi dönemlerde de çok köklü kültürlerin vatanı olmuştur.

Altaylarda M. Ö. 3000 yıllarında Oğuz tipinde brakisefal beyaz bir ırkın yaşadığı bilinmektedir. Ziraate çok az yer veren bu kavmin kuzeyinde Sibiry'a'da ise Mongoloid ırkların hakim olduğu anlaşıyor. M.Ö. 2.500 - 1.700 arasında Güney Sibiry'a'yı etkileyen "Afanasyevo kültürü"nün Altay kültüründen doğduğu düşünülmektedir. Sonraki asırlarda Altaylardaki kültürün pek çok yöne yayıldığı görülmektedir. İşte Proto-Türk kültürünün ilk temsilcileri bunlardır.

Kuzey Çin'de Sarı ırmağın üst taraflarında M.Ö. 2.000'den itibaren "Yang-shao kültürü" ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 1.700'lerden itibaren Orta Asya'da göçebe ve savaşçı bir kavmin hakimiyeti görülmeye başlar. Antropologlar tarafından "Andronovo insanı" denilen bu kavmin kültürü, Sibiry'a'nın M.Ö. 1.700-1.200 tarihleri arasındaki "Bronz Devri"ne işaret eder. Bu kültürün kalıntıları, ilk olarak Yenisey nehrinin baş taraflarındaki "Minusinsk" bölgesinde bulunmuştur. Yapılan araştırmalar, "Andronovo Kültürü"nün merkezini Doğu Kazakistan'da da yayıldığını göstermektedir. Tarih öncesi kültürlerden çok geniş bölgelere yayılan nadir bir örnek olan Andronovo kültürü'ne ait buluntular, en çok Doğu Türkistan'da ele geçirilmiştir.

Andronovo insanı, ziraat ve çobanlıkla geçiniyordu. Taştan yapılmış kaplar, taştan tokmaklar ve bıçaklar, bu kültürün ilk dönemlerine ait buluntulardandır. Evcil hayvan olarak boynuzlu hayvanlar ve at besliyorlardı. Domuz bulunmuyordu. Andronovo kültürünün geliştiği üçüncü dönemde bronz eşyaların kullanımı oldukça artmıştı. Bir sonraki dönemde Andronovo kültüründe çobanlığın, ziraatten daha önemli bir duruma geldiği anlaşılmaktadır. Çobanlığın gelişmesiyle hayvanların sayısı hızla çoğaldığı için yeni otlaklar bulmak ihtiyacı doğmuş, bu ihtiyaç da Andronovo kültürünün daha geniş bölgelere yayılmasına ve gelişmesine etkide bulunmuştu. Atın binek hayvanı olarak kullanılması, bu dönemde Andronovo kültürünün dünya medeniyetine bir hediyesidir.

Before the Huns

Although research has demonstrated the vital role that Asia has played in the history of the human race, the steppes lying north of the Himalaya mountains and the Tibetan plateau have been of particular importance. These steppes, lying between the Ural-Kingan (Kadırgan) mountains were already the homeland of a number of extremely ancient cultures in the prehistoric period.

Altın madeni takı.

Gold jewelry article

A white brachiocephalic race of peoples resembling the Oğuz are known to have inhabited the Altai region in the 4th millennium BC. These people practiced agriculture only to a very limited degree. Siberia, the region to their north was dominated by peoples who were of Mongoloid races. The Afanasyevo culture that influenced southern Siberia between 2500 and 1700 BC is thought to have been born of this Altaic culture. In the centuries that followed, bearers of the Altaic culture appear to have spread in many different directions and these are the earliest representatives of Proto-Turkish culture.

Andronovo kültürünün gelişme ve yayılması, aynı zamanda Proto-Türk yayılması ve gelişmesini gösterdiğinden bizim için çok önemlidir. Andronovo kültürü, Altaylarda henüz devam ettiği sırada Minusinsk bölgesinde M.Ö. 1.000 yıllarında "Karasuk Kültürü" adı verilen yeni bir kültür görülmeye başlanır.

M.Ö. 800 sıralarında Altaylarda ve Minusinsk civarındaki bozkırlarda atlı göçebeler tamamen hakim olmuştur. Bazı Moğol boylarının da atlı göçebeler içinde yaşadıkları an-

Sometime after 2000 BC, the so-called Yang-shao culture makes its appearance near the headwaters of the Hwang (Yellow) river in northern China.

From the middle of the 1700's BC onward, Central Asia appears to have been under the control of a migratory, warlike tribe who are referred to by anthropologists as the Adronovo people. They are contemporary with the Siberian Bronze Age (1700-1200 BC). The cultural artifacts of these people were first found in the Minusinsk region near the upper reaches of the Yenisei river. Subsequent research has shown that the center of the Adronovo culture shifted to eastern Kazakhstan. The Adronovo culture is a rare example of a prehistoric people who were able to spread out over an enormously wide area. Finds from this culture are especially prevalent in eastern Turkistan.

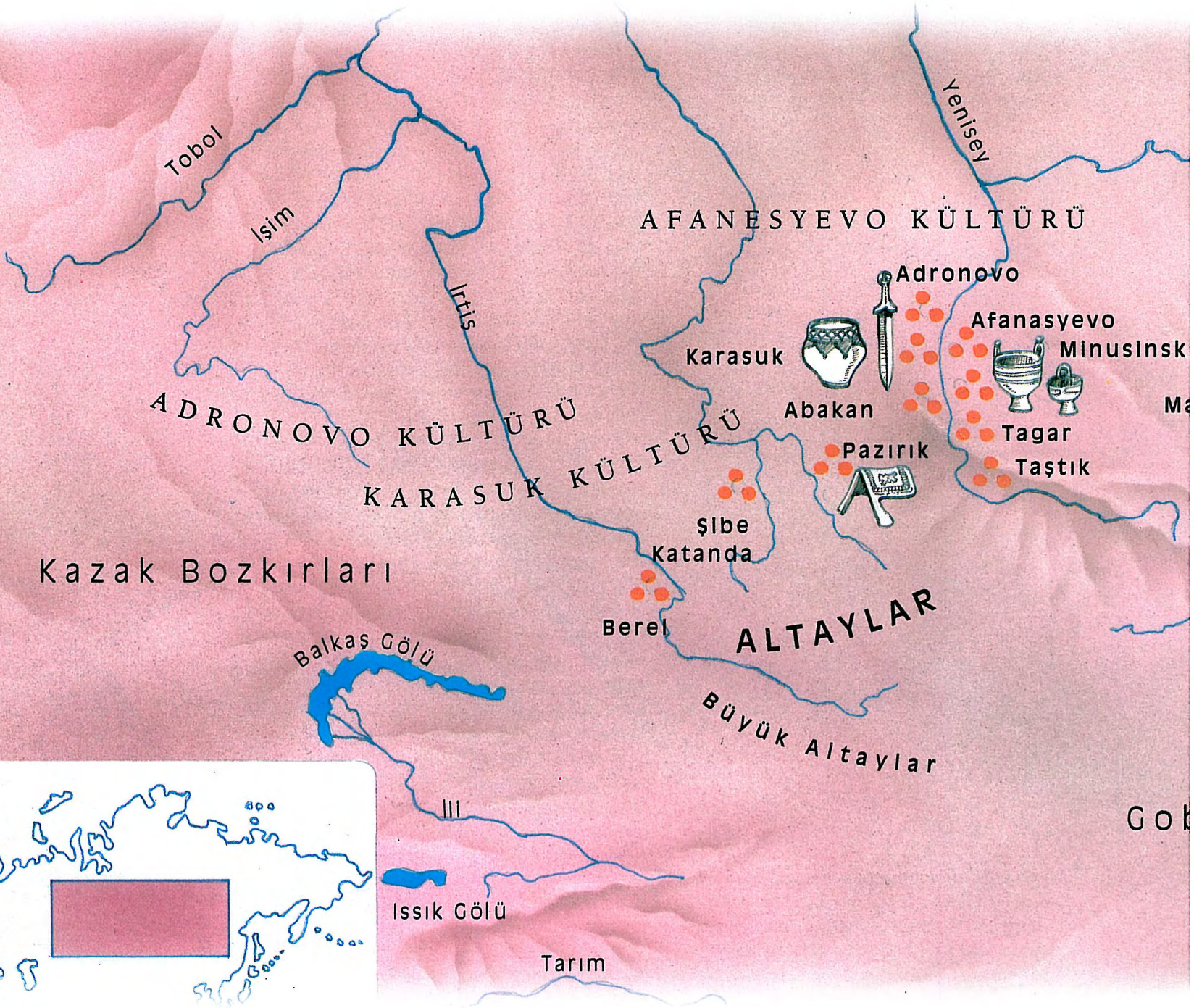
The people of the Adronovo culture raised crops and livestock. The earliest finds of this culture are stone vessels, stone clasps, and stone knives. They raised both horses and a kind of horned cattle but no swine. During the third period of the Adronovo's culture, there was a substantial upsurge in the use of bronze implements. In the following period however, agriculture appears to have become a less important activity than animal husbandry. As the latter industry flourished and herds increased in size, it would have become necessary to seek new pastures and this would have been instrumental in spurring the Adronovo culture to spread into a steady succession of new areas where it could prosper. The invention of equestrianism, which took place around this time, is an enduring gift of the Adronovo culture to human civilization.

The reason that the spread and development of the Adronovo culture is of importance is that it is evidence of the spread and development of the Proto-Turks. Around 1000 BC a new culture—the so-called "Karasuk culture"—begins making an appearance in the Minusinsk region at a time when the Adronovo culture was still continuing in the Altai mountains.

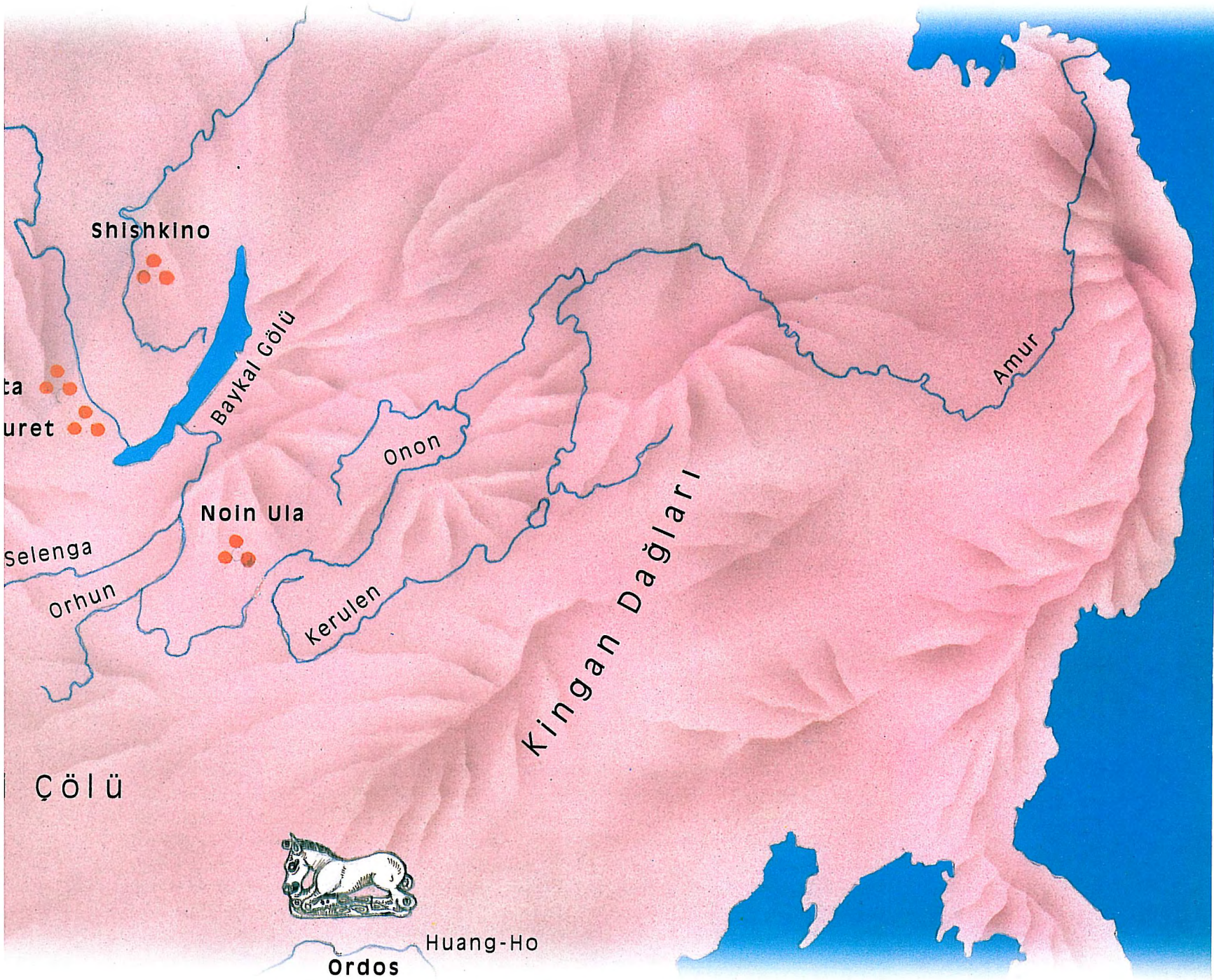
Around 800 BC, horse-riding nomadic tribes were entirely in control of the Altai mountains and of the steppes surrounding Minusinsk. Evidence indicates that a few Mongol clans were dwelling among these nomads. It was around this time that the Karasuk culture was superseded by the "Mayemir culture" in the Altai and by the "Tagar culture" in Minusinsk. The Ordos bronzes, in which the "animal style" is a frequently-occurring element, also make their appearance during this period.

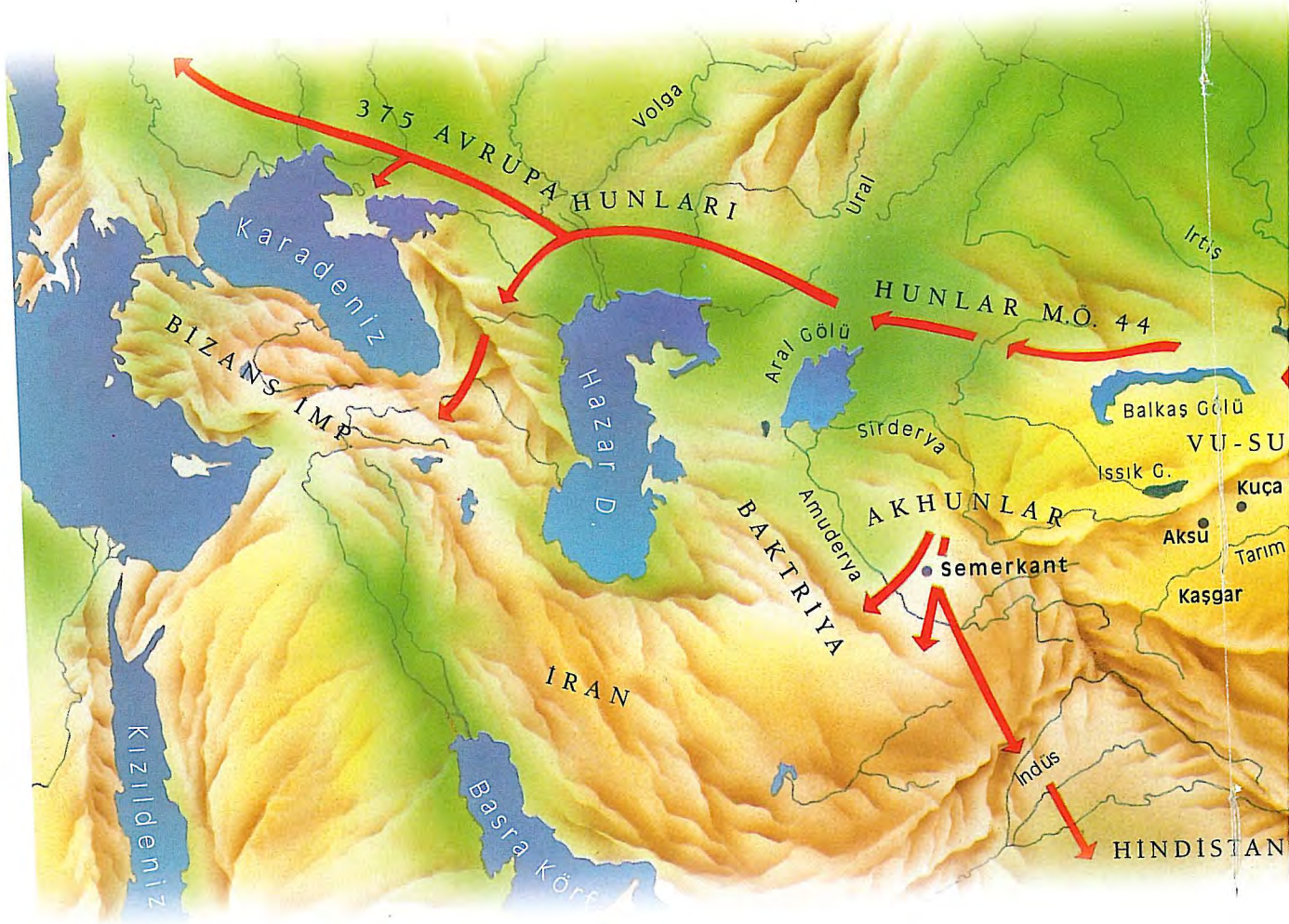
laşılmaktadır. Bu tarihlerde Karasuk Kültürü, yerini Altaylarda "Mayemir kültürü" ve Minusinsk'de "Tagar Kültürü"ne bırakmıştır. Hayvan üslubunun yaygın olarak görüldüğü Ordos bronzları da bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Sibiryā sahasında ilk arkeolojik merkezler.
The earliest Siberian archaeological sites.

Asya Hun İmparatorluğu

Hun İmparatorluğu hakkında bilgi aldığımız Çince yazılı kaynaklar, onların M.Ö. 1.500 tarihlerinde Çin'in kuzeyinde yaşadıklarını göstermektedir.

Mevcut kaynaklardan Hunların, Çin'in Shang Sülalesi zamanından Ch'in Sülalesi'nin kurulduğu M.Ö. 221'e kadar olan dönemde Sarı Irmak'ın güney kısımlarında Ordos bölgesinde hakim oldukları anlaşılmaktadır. Ch'in sülalesi ile olan mücadeleleri sonunda daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlar ve Hun tehlikesinden tamamen kurtulmak isteyen Çinliler, meşhur Çin Seddi'ni inşaa başlamışlardır.

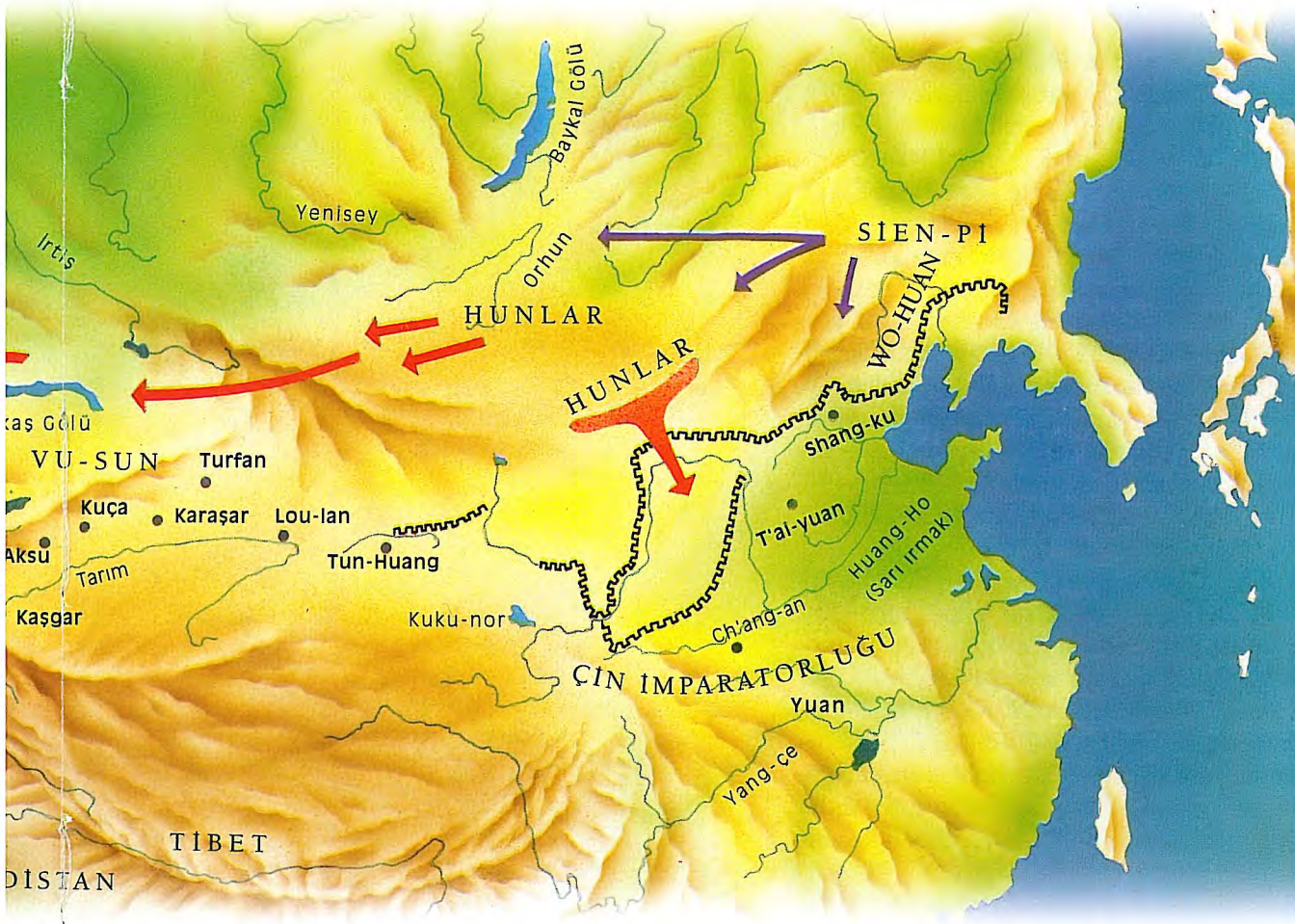
Hun hükümdarlarının isimleri, ilk olarak Çin'in Han sülalesi zamanından itibaren öğrenilebilmektedir. Adı bilinen ilk Hun hükümdarı M.Ö. 209 yılında ölen T'ou-man'dır. Onun oğlu Mao-tun zamanında Hunlar, doğudaki Tung-hu'ları ve batıdaki Yüeh-chih'leri yenerek Hakimiyetlerini güçlendirdiler, daha sonra devletin sınırlarını doğuda Kore'den batıda Aral Gölü'ne, kuzeyde Baykal Gölü'nden güneyde Wei ırmağı ve

The empire of the Asiatic Huns

Much of our knowledge of the history of the Hunnic empire is based on Chinese written sources, which indicate that the Huns were dwelling in the regions north of China as early as 1500 BC.

These sources make it clear that the Huns ruled the Ordos region in the southern reaches of the Hwang river from the time of the Shang dynasty until the establishment of the Ch'in dynasty in 221 BC. Confronted by the forces of the Ch'in, the Huns were forced to withdraw to the north and it was at this juncture that the Chinese began building the Great Wall with the intention of warding off the Hunnic threat for all time.

The names of Hunnic rulers appear for the first time in documents from the Han period and the first ruler whose name we know appears in these sources as "T'ou-man", who died in 209 BC. During the reign of his son, Mao-tun, the Huns defeated the Tung-hus, who lived to their east, and the Yüeh-chih, who lived to their west, thereby consolidating their rule. Subsequently they expanded

HUNLAR

ve YAYILMALARI
Hunların yaşadıkları bölgeden güneye, batıya ve Avrupa'ya yayılmaları ve bu göç esnasında izledikleri yollar.

HUN MIGRATIONS

From their original homeland, the Huns moved south into China and west as far as Asia Minor and Europe.

Karakorum Dağları'na kadar genişlettiler. Mao-tun zamanında Hun imparatorluğu, siyasi, ekonomik ve askerî açıdan gücünün zirvesindeydi.

Mao-tun'un oğlu Lao-shang da bu gücü korumaya ve arttırmaya çalıştı. Hun hükümdarlarının bu tarihlerden itibaren Çin ile yaptıkları anlaşmalardan sonra Çinli prenseslerle evlenmeleri ve bu prenseslerle birlikte gelen bazı hizmetçilerin Hun ülkesinde karışıklık çıkaracak faaliyette bulunmaları ve Hun'ların Çin mallarına alışması uzun vadede çok zararlı sonuçlar doğuracaktır. Han Sülalesi'nin hükümdarı Wu-ti (M.Ö. 141-87)'nin kararlı ve kurnaz politikası da Hunların zayıflamasında etkili olmuştur. Wu-ti, Hunları bertaraf etmek ve Orta Asya'yı ele geçirerek ticaret yollarına hakim olmak istiyordu. Bu devirden itibaren Çinliler, Hunlara karşı başarılı olmaya başladılar. M. Ö. 117 yılında Hunlar, Gobi Çölü'nden daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardı. Bundan sonraki tarihlerde bilhassa Hun hükümdarı Ch'ieh-t'e-hou zamanından itibaren gerek toprak kayıpları, gerekse Çinlilerin kışkırtmaları sonunda Hun prenslerinin isyanları ve hükümdarlık için birbirleri ile mücadeleleri görülmektedir.

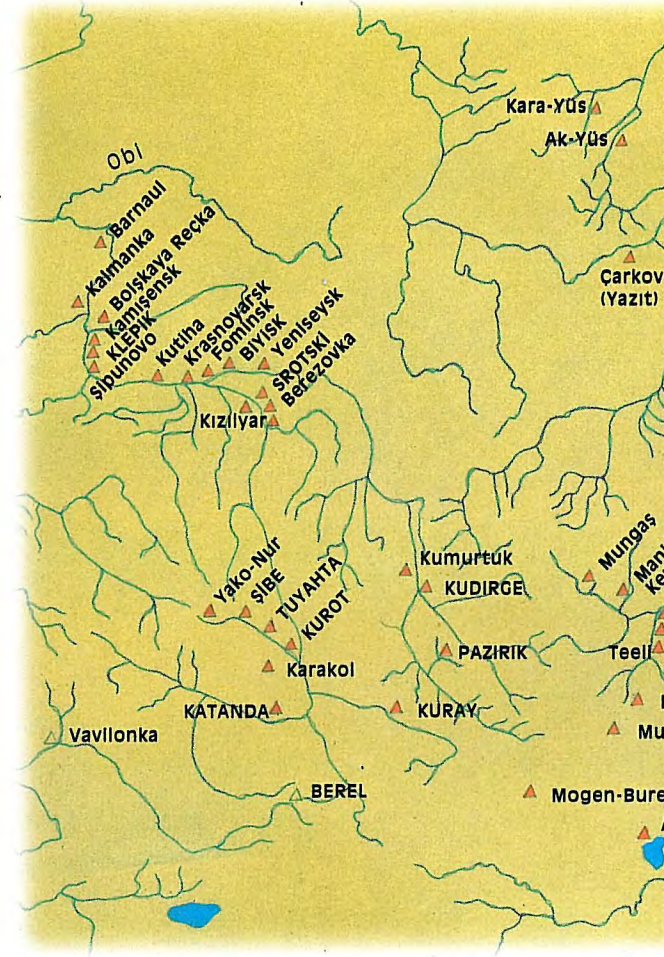
their dominions until they reached from Korea on the east to Lake Aral on the west and from Lake Baikal in the north to the Wei river and Karakorum mountains in the south. Mao-tun's reign marked a high-water mark in the early political, economic, and military history of the Hunnic empire.

Mao-tun's son was Lao-shang who sought both to consolidate these gains and to extend them. After this date we find Hunnic and Chinese sovereigns concluding treaties with each other and Hunnic rulers taking Chinese princesses as wives. The long-term consequences of this contact turned out to be extremely detrimental not only because of the intrigues instigated among the Huns by the servants accompanying the households of their Chinese princesses but also because of an increasing predilection among the Huns for Chinese goods and luxuries. The policies of Wu-ti (141-87 BC), a particularly wily and single-minded ruler of the Han dynasty, were also influential in the subsequent debilitation of Hunnic power. Wu-ti aspired to gain control of the east-west trade routes; this implied negating Hunnic authority and also gaining control of Central Asia. In years that follo-

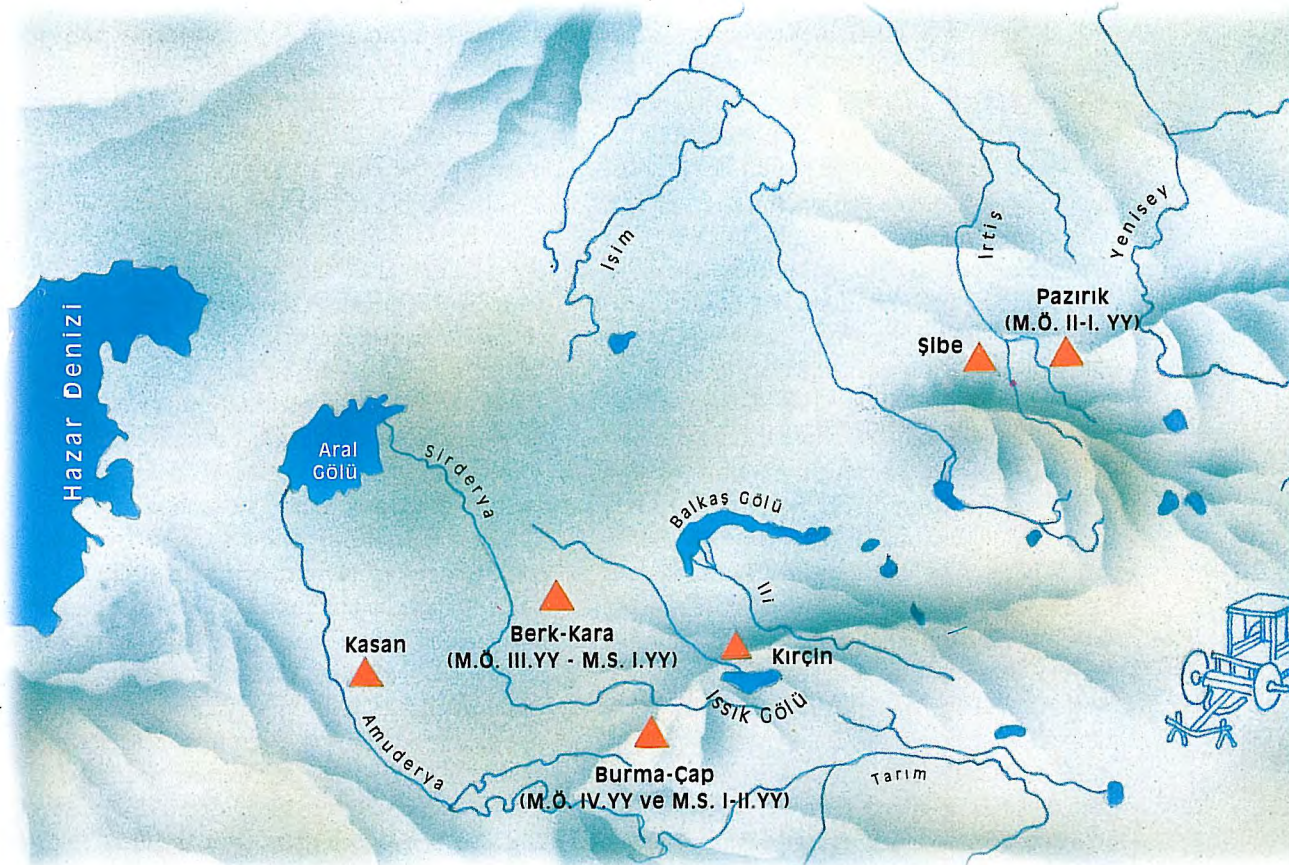
Hu-han-ye'nin, devleti bu kötü durumdan kurtarmak için Çin himayesini isteme fikri, devleti bir anda karıştırarak ikiye bölecektir. Onun bu fikrini utanç verici sayan Chih-chih, M.Ö. 56'da taraftarlarıyla birlikte batıya göçerek Wu-sun'ları, Ogurları, kuzeydeki Kırgızları ve Tölesleri hâkimiyeti altına alıp Fergana'da oturarak bu geniş topraklarda yeniden Hun hakimiyetini tesis etti. Ancak kısa bir süre sonra Çinliler, Wu-sun'ları ve Ferganalıları kendi taraflarına çekerek birlikte saldırıp Chih-chih'nin idaresindeki Hun birliğini Talas üzerindeki kalede yapılan savaş sonunda tamamen yok ettiler.

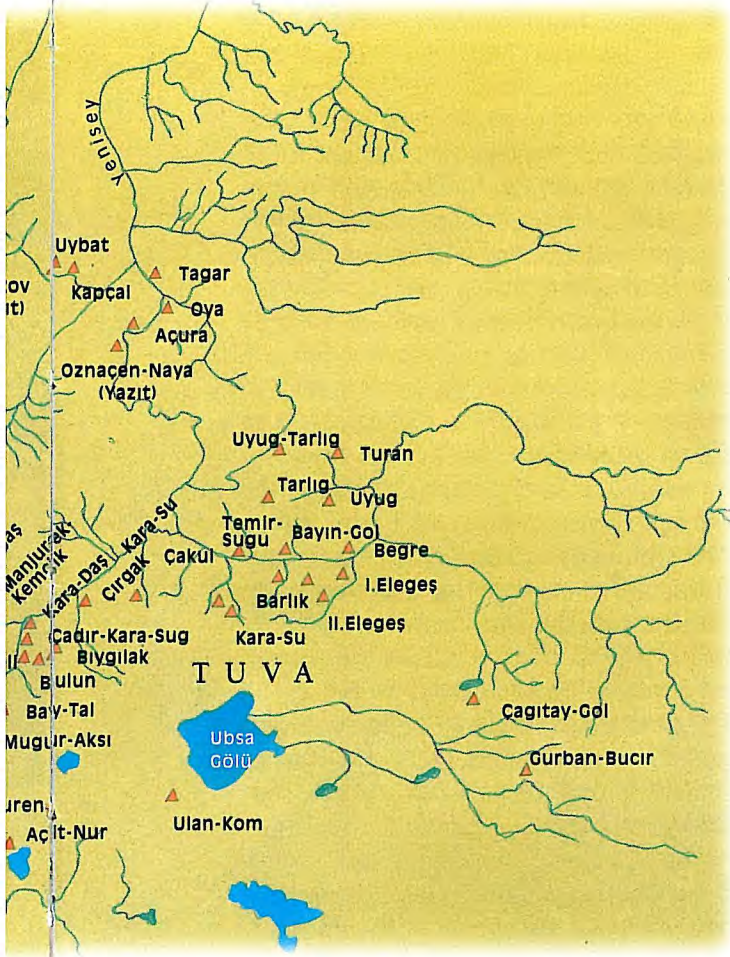
Hu-han-ye idaresindeki Hunlar ise Çin'e tâbi olmuşlar ve bir süre sonra toparlanıp güçlerini artırarak tekrar kuzeye dönmüşlerdir. Hu-han-ye'den sonra tahta geçen Hun hükümdarları zamanında Hunlar tekrar güçlenmeye başlamışlar ve hatta Kaşgar'a kadar oldukça geniş topraklarda yeniden hâkim olmuşlardı. Ancak, Hu-t'u-erh-shih'nin ölümünden (M.S. 46) sonra Hunlar, yeniden iç karışıklıklarla karşılaşırken uzun süren kıtlık yılları da halkın çok zor durumlara düşmesine yol açmıştır. Nitekim onun oğlu Wu-ta-t'i-hou zamanında P'u-nu'nun isyan ederek kuzeye çekilmesiyle Hun devleti M.S. 46 yılında son defa ikiye bölünür.

Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Asya Hunlarına ait önemli buluntu yerleri.

Major archaeological sites where Asiatic Hun finds have been discovered.

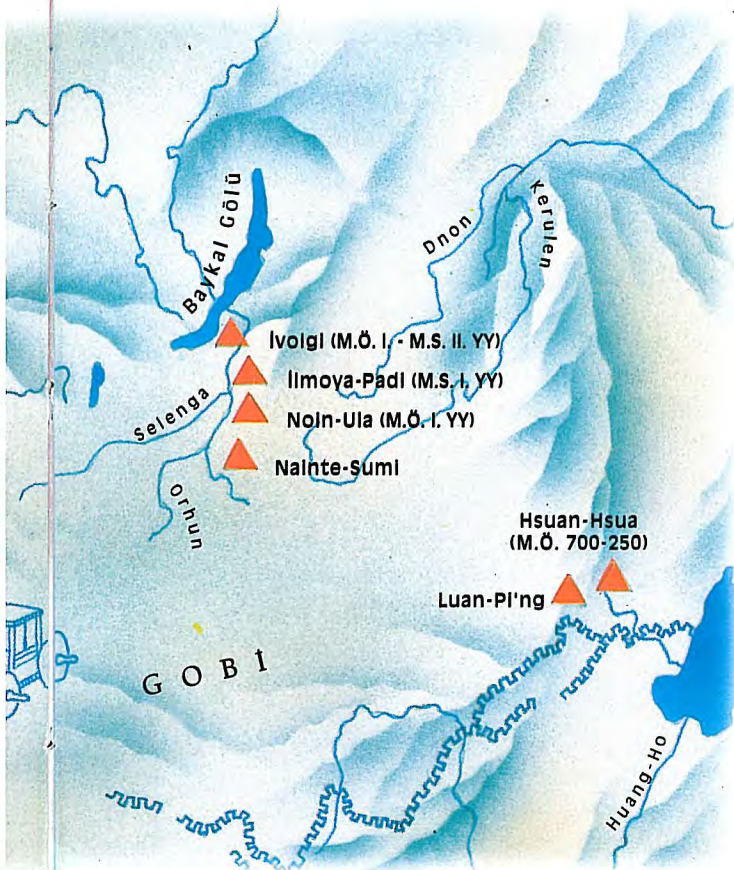
Asya Hunlarına ait
Altaylar ve Kem
vadisindeki buluntu
yerleri.

*Locations of Hun finds
in the Altai Mountains
and Kem Valley.*

wed, the Chinese indeed began to make substantial gains at the Huns' expense; in 117 BC the latter were forced to withdraw beyond the Gobi Desert. This marks the beginning of a period (especially during the reign of the Hunnic ruler Ch'ieh-t'e-hou) in which the Huns suffered steady losses of territory and in which the Chinese instigated Hunnic princes either to rebel against their fathers or engage in endless power-struggles among themselves. Hu-han-ye's idea of seeking Chinese protection in order to deliver his dominions from these straits had the immediate effect of splitting them in two and stirring up even more disorders. Rather than consent to such a disgrace, Chih-chih and his supporters chose instead to emigrate westward in 56 BC. Successively subduing the Wu-sun and Oğur, and, to the north, the Kirghiz and Töles (TölNch), they reestablished Hunnic authority over a broad swathe of land that they controlled from the Fergana valley. Before very long however the Chinese suborned both the Wu-sun and the inhabitants of the valley. Uniting their forces, they attacked the Hunnic league and, in a battle that took place at its citadel on the Talas utterly destroyed it.

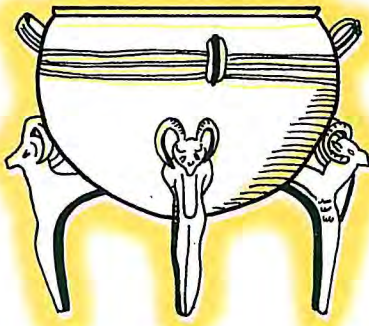
The Huns who remained with Hu-han-ye on the other hand acknowledged Chinese suzerainty. After a period in which they regrouped and recovered much of their strength, the Huns returned to the north. The reigns of Hu-han-ye's successors were marked by a substantial resurgence of Hunnic power and we even find the Huns reestablishing control over a rather broad area extending as far as Kashgar. Following the death of Hu-t'u-er-shih in 46 however, the Huns once again were wracked by internal political strife which, combined with a long famine, had the affect of further worsening the lot of the folk. Although his son, Wu-ta-t'i-hou, succeeded to power, a P'u-nu rose in rebellion. His withdrawal to the north with his supporters the same year marked the final and irrevocable split in Hunnic political authority.

Of the resulting two hordes, the southern Huns were exploited by the Chinese as a buffer-state whose purpose was to stave off other Hunnic incursions into China from the north. Their rulers adhered strictly to the political dictates of their Chinese masters and for this reason they frequently had to suppress insurrections on the part of clansmen. In 216 Chinese policies finally brought about the division of the territories of the southern

Güney Hunları, Çin tarafından kuzeydeki Hunlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf edebilecek bir tampon devlet olarak kullanılıyordu. Çin siyasetinin dışına çıkamayan Hun hükümdarları, bu tarihlerde sık sık Hun boylarının isyanları ile karşılaştılar. Nihayet M.S. 216 yılında Güney Hun toprakları Çin tarafından beş kısma bölünerek Çinli askerî valilerin idaresine verildi.

Kuzey Hunları, Çin tabiiyetine şiddetle karşı çıkan ve güney Sibirya ile İç Asya'da hâkim olan bir siyasi güç olarak Han Sülâlesi'nin ve aynı zamanda ve Wu-huan'ların düşmanı durumundaydılar. Pan Chao adlı meşhur Çin generalinin uzun yıllar süren saldırıları sonunda Hoten, Kaşgar, Yarkend gibi Türkistan'ın mühim merkezleri Çin idaresine geçti.

Aynı tarihlerde kuzeydoğuda güçlenen Hsien-pi'lerin saldırıları da sonunda Hun mağlubiyeti ile sonuçlanınca Kuzey Hun Devleti de M.S. 155 sıralarında yıkıldı ve Hunlar, büyük kitleler hâlinde batıya göçtüler. Bunların haricinde Çin topraklarına yerleştirilen Hun boyları da bulunuyordu ki; bunlar, sonraki tarihlerde Çin topraklarında kısa ömürlü devletler kuracaklardır.

Ak Hun Devleti

M. S. 350'li yılları takiben Juan-Juan Devletine bağlı Uar ve Hun adlı iki Türk kabile grubu Altaylar havalisindeki yerlerini terk ederek güney Kazakistan bölgesine geldi. Burada yaşayan Hun kitlelerini Avrupa'ya ittiler. Daha sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan civarına geldiler (367). Bu yeni devlet daha sonra Maverâünnehir ve Çu havalisini, Semerkand civarını aldı. Arkasından hâkimiyetlerini Hazar denizi ve güneyine kadar genişlettiler. Onların ilk hücumları neticesinde Sasani imparatorluğu büyük sarsıntı yaşadı. Daha sonra iki ülke arasında barış yapıldı.

359 yılında Amid (Diyarbakır)'i kuşatan İran ordularının yanında yardımcı olarak, Ak Hun kuvvetleri de bulunmuştu. 420 yılından sonra Ak Hun-Sasani ilişkileri yeniden bozuldu. Ak Hunların Eftal (Abdel) hanedanından Kün-han, İran iç işlerine karışarak nüfuzu altına aldığı veliahd Firuz'u Sasani hükümdarı yaptı (459). Daha sonra

Huns into five separate regions that then were placed under the control of Chinese governors.

The northern horde on the other hand developed into a strong political power in southern Siberia and Central Asia with an abiding enmity towards both the Hans and the Wu-huans and an absolute aversion to anything Chinese. After many years of campaigns led against them by the illustrious Chinese general Pan Chao, the Chinese succeeded in establishing control over their chief towns in Turkistan, especially Hoten, Kashgar, and Yarkend. Around the same time, the Huns were subjected to the depredations of the Hsien-pi, whose power in the northeast was on the rise. The result was a decisive Hunnic defeat in which their political authority was eradicated and the Huns were driven westward in several huge waves of population movements. All that remained behind were a few Hunnic clans dwelling in Chinese territory that were, in later times, to establish ephemeral independent states of their own from time to time.

The White Huns

Sometime around 350 and thereafter, two groups of Turkish tribes who called themselves "Uars" and "Huns" and were Juan-juan vassals began moving southwards from their Altai homeland and entered Kazakhstan, forcing the Hunnic communities living there to move towards Europe. Continuing to move southwards, they reached the Tokharistan region of Afghanistan in 367. This horde first established control over Transoxiana and the Chu valley and then the vicinity of Samarkand after which it extended its dominions as far as the Caspian and its southern shores. Their first contact with the Sassanid empire dealt the latter a serious blow but later a peace was worked out between the two.

These were the White (or "Ephthalite") Huns. In 359 they were assisting a Sassanid army besieging Amid (Diyarbakır). Relations between the White Huns and Sassanids deteriorated after 420 however. Kün-han, a member of the White Hun Eftal (Abdal) dynasty, became involved in Sassanid intrigues and installed his protege, Firuz, on the Sassanid throne in 459. Later however we find them turning their interests in the direction of northern India where they dispersed Gupta power around 470.

Kuzey Hindistan istikametine yönelip, Gupta Devleti'ni dağıttı (470 dolayları).

Ancak, Sasanî Devleti üzerine Ak Hun baskısı durmuyordu. 484 yılında Ceyhun nehri kıyılarında mağlup edilen Sasanîlerin Herat bölgesi Ak Hunların eline geçmişti. Diğer taraftan yıllık vergiye dahi bağlanan Sasanîler ağır ekonomik bunalıma düştüler. Bu arada Mazdek isyanı patlak verdi. Bu isyanda bütün İran'da asillerin ve din adamlarının evleri yağma edildi; kendileri öldürüldü. Aile müessesesi de tahrip edildikten başka bütün İran, baştan sona yıkılıp yakıldı. 486 yılındaki bu hadisede Şah Kubad, Ak Hunların yanına kaçıp sığındı. İran'ı böyle zor bir durumdan Ak Hun hükümdarı kurtardı. Mazdek isyanını bastırmak için otuz bin kişilik bir süvari birliğini İran'a gönderdi. Neticede isyan bastırılıp, Şah Kubad tekrar tahtına oturtuldu.

Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar tarafları dahi Ak Hun'ların eline geçmişti. Bu arada bütün kuzey Hindistan zaptedilmişti. Bu havalı Kabil'de oturan Tegin unvanlı Toramana adındaki kumandan tarafından Ak Hun Devletine bağlanmıştı. Toramana'nın oğlu Mihirakula'nın ordusunda sürekli yedi yüz savaş fili bulunduruyordu. Kuvvetli oluşundan dolayı Mihirakula (515-545) en azametli Ak Hun hükümdarı görünmektedir. Ancak o, merkeze bağlı olarak bu bölgeyi idare ediyordu.

552 yılından itibaren Orta Asya'da Gök-

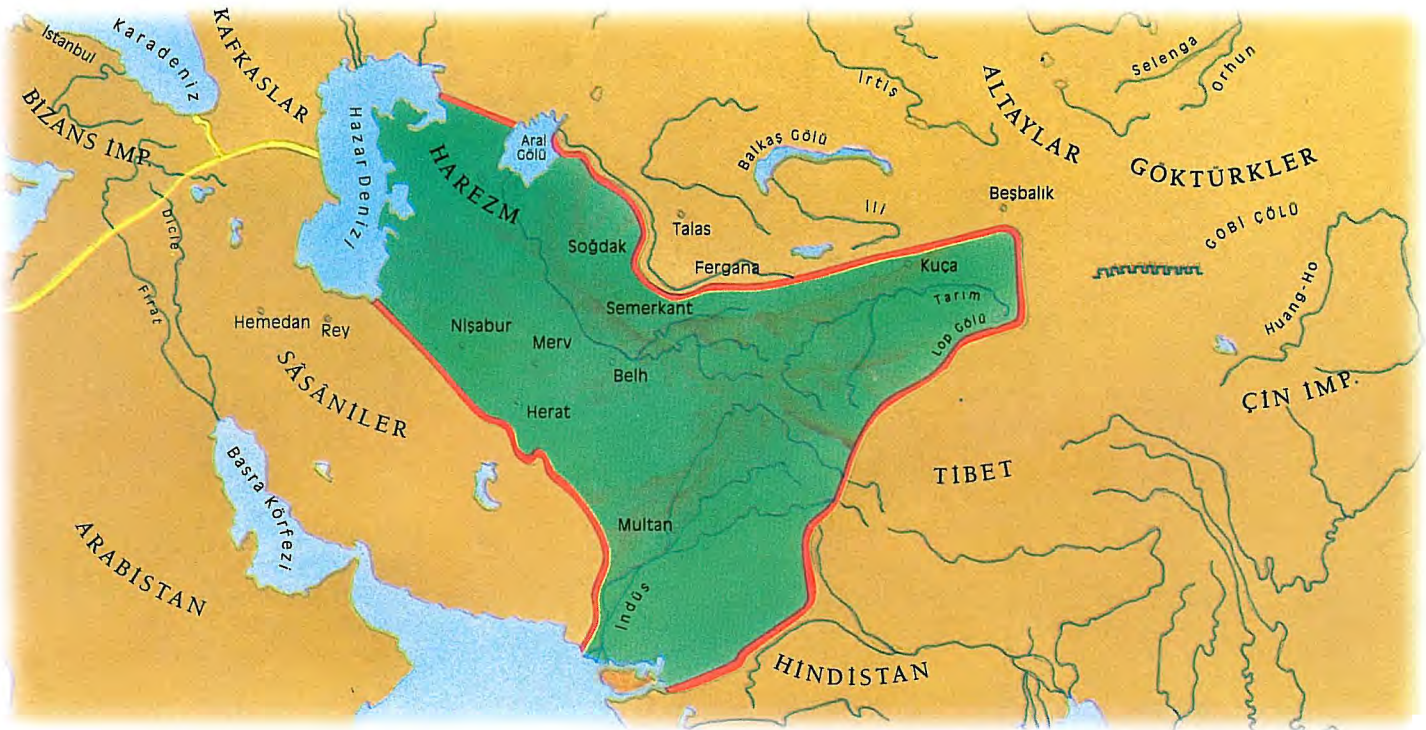
This diversion of attention in no way lessened the pressure of the White Huns on the Sassanids. In 484 the defeat of a Sassanid army by the White Huns in a battle on the banks of the Saihun left the Herat under the victors' control and the Sassanid empire was forced to pay an economically crippling annual tribute. It was around this time that the Mazdakite insurrection broke out. The Sassanid nobility and Zoroastrian clergy alike suffered frightful casualties as the adherents of Mazdak, a religious reformed who preached community of property and women, pillaged and massacred, laying waste to town and countryside alike. In 486 the reigning sovereign, Shah Kubad, sought refuge with the White Huns. Help, in the form of an army of 30,000 horsemen, was dispatched. The insurrection was successfully suppressed and Kubad was reinstalled on the throne.

White Hun dominion extended as far as Hoten, Kucha, Aksu, and Kashgar and all of northern India was brought under their control by a White Hun chieftain or tegin by the name of Toramana who ruled from Kabul. He was succeeded by his son, Mihirakula (515-545), who is said to have maintained 700 war-elephants in his army and had a reputation as the most formidable of the White Hun horde's military commanders. Mihirakula nevertheless governed the region as a subprovince of his dominions.

The Blue Turks emerge as a great military force in Central Asia from about 552 onward.

Ak Hun Devleti'nin Hazar Denizine kadar uzanan hakimiyet sınırları.

Dominions of the White Huns. At their peak, the White Huns reached as far west as the Caspian Sea.

Türkler büyük bir güç olarak ortaya çıktılar. Kısa zamanda bütün Türkistan'ı hâkimiyetlerine aldılar. İran'daki Sasanî imparatorluğu ise Anûşîrvân idaresinde çok kuvvetlenmişti. İpek yolunu elinde tutan Ak Hun Devleti'nin topraklarında hem Gök-Türklerin hem de İranlıların gözü vardı. Bunların ortak hareketi neticesinde 557 yılında Ak Hun Devleti yıkıldı. Topraklarının büyük bir kısmı ve ipek yolu Gök-Türklerin eline geçerken, diğer kısmı Anûşîrvân'a bağlandı. Bu devlet tarih sahnesinde bir daha canlanma imkânı bulamadı.

Ak Hun kültürü

Hakkında diğer Türk devletlerine nazaran daha az bilgi bulabildiğimiz Ak Hun kültürü, Gök-Türklerin kültürüne çok benzemekte idi. Gelenekleri, hukukları, töreleri aşağı yukarı aynıydı. Adam öldürmenin, sahipli mal çalmanın, zina yapmanın cezası idam idi. Vatana ihanetin cezasının da idam olduğu Ak Hunlarda, adam yaralayanlar bunu tazmin etmek zorunda bırakıldıktan sonra, yine hafif hapis cezasına çarptırılırlardı.

Ölen kardeşin hanımıyla evlenme (leviratüs) Ak Hunlarda da uygulanırdı.

Ak Hun hükümdarı Hakan (khakan) unvanını taşıyordu. Afganistan bölgesinde oturup, Kuzey Hindistan'a uzanan bölgeyi idare eden prenslerine Tegin unvanı veriliyordu.

520 yılında Ak Hun hükümdarının Bedeşşan'daki yazlık merkezini ziyaret eden ünlü Budist rahip Sung-yün; "Ak Hunların şehirlerde oturmadığını, merkezlerinin seyyar bir karargâh olduğunu, su ve otlak aramak için yer değiştirdiklerini, yazın serin yerlere, kışın ılımlı bölgelere göç ettiklerini, hükümdar çadırının kenar uzunluğunun kırk adım olduğunu, duvarlarına yünlü halılar serildiğini, hükümdarın ipekten işlemeli bir elbise giydiğini" bildirmektedir.

Ak Hun ekonomisi de diğer eski Türk devletleri gibi hayvancılığa dayanıyordu. Koyun ve at başlıca önde gelen hayvanlardı. Sığır ise daha çok yerleşik hayatta olan yerli halk tarafından besleniyordu. Ak Hun coğ-

In a very short time they brought all of Turkistan under their control. Meanwhile the Persian empire had recovered and grown very strong under the rule of Chosroes

Altın plaka,
M.Ö. VI.-I. Yüzyıl'a
aittir. Altaylar'da
bulunmuş bu eser
üzerine kıymetli taşlar
kakilmiştir.

rafyasının en mühim özelliği o devir dünya-
sının irtibatını sağlayan tarihî ipek
yolunun en mühim yerinde
kurulmuş olmasından
kaynaklanmakta-
dır. Çin'den
çıkarak

I Anoshirvan. Because the route plied by silk
caravans passed through the domains of the
White Huns, their holdings were under const-
tant pressure from the Blue Turks as well as
the Sassanids. The latter two combined for-
ces and, in 557, delivered a crushing defeat
to the White Huns. A large part of their terri-
tories including the Silk Road came under
Blue Turk control with the Persians taking
the rest. With this partition, the White Huns
disappear from the stage of history.

The culture of the White Huns

Compared with other Turkish states
we knew relatively little about the
culture of the White Huns. We do
know that it had close affinities
with that of the Blue Turks and
that their traditions, laws, and
mores were about the same.

Murder, theft, and adultery we-
re punished with death as was
treason. Among the White
Huns, someone who wounded
another was obliged to com-
pensate the latter for his loss
after which he was subjected
to a mild punishment. Levira-
tic marriages, in which a man
is obliged to marry the wife of
a deceased brother, were a cus-
tom among the White Huns.

The supreme ruler of the White
Huns was called khagan and re-
sided in Badakhshan. His princes
or tegins resided in Afghanistan
from which they ruled northern In-
dia. A Buddhist priest by the name
of Sung-yün, who visited the khan of
the White Huns in his summer capital
at Badakhshan describes the White
Huns saying "They do not live in towns;
their seat of government is a moving camp.
They move in search of water and pasture,
journeying in summer to cool places and in
winter to warmer ones." He notes also that
the khan's tent measures forty paces a side,
that its walls are hung with woolen rugs,
and that the khan wore garments of orna-
mented silk.

The economy of the White Huns, like those
of other Turkish groups, was based on animal
husbandry, with sheep and horses being the two
most important of their domesticated animals.

Golden circular
plaque studded with
gems found in the Altai
Mountains. The object
dates from the 1st-6th
centuries BC.

Akdeniz dünyasına kadar ulaşan ipek yolunun en önemli kesimi Ak Hun Devleti topraklarındaydı. Dolayısıyla Ak Hunlar bir anlamda dünya ticaretine yön veriyorlardı. Hindistan'ı da istilâ ederek hâkimiyeti altına almaları onları baharat yolu üzerinde de söz sahibi yapmıştı.

Ak Hunlarda sanat

Ak Hunlara ait sanat ve mimarlık eserlerinin durumu pek belirgin olmamakla beraber arkeolojik kazı ve araştırmaların neticesinde bazı bilgiler elde edilmiştir.

Otrar şehri ile aynı yer olduğu anlaşılan Yangi-Kent'in, Ak Hunlar zamanında önemsiz bir iskân yeri durumunda bulunduğu, ancak Gök-Türk ve Türgiş çağında gelişme gösterdiği kaydedilmektedir. Şehrin 300 x 400 m. lik bir iç kalesi, ayrıca geniş bir sahayı içine alan şehristan kısmı mevcut idi.

Altın-tepe, Tokay-Tepe, Çaplak-Tepe, Pıçakçı-Tepe diye anılan mevkilerde bulunan Oğuz şehirlerinin de Ak Hunlar devrinde kurulmuş olma ihtimali vardır.

Karaçuk dağları eteklerindeki Oğuz şehirlerinden Sıgnak (Suğnak)'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, şehrin 275 x 320 m.lik bir iç kalesinin ve 650 x 400 m. lik bir dış surunun bulunduğu anlaşılmıştır. Kazı alanında Ak Hun devrine ait buluntular da ele geçmiştir.

Böylece Ak Hunların bu şehirlerle ilgisi, her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından göçebe olarak nitelendiriliyorsa da bunun tamamen doğru olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Ak Hun sanatında yerleşik kavimlerin yarattığı türden sanat eserleri de söz konusudur. Bunun paralelinde Bozkır sanatının sürdürüldüğü de anlaşılmaktadır.

Bazı yazılı kaynaklar da (Çinli Budist rahib Song-Yun'un eseri gibi) aktardıklarıyla Ak Hun sanatı hakkında bir fikir verirler. Bu kaynaklara göre Ak Hunlar bazı Türk topluluklarında olduğu gibi keçeden mamül veya asil kişiler için geçerli olmak üzere ipek elbiseler giyiyorlardı. Türk mimarî sanatının en yalın ve tipik örneği olan çadırlar da mesken olarak kullanılıyordu. Hükümdar, çadırının içinde anka (veya tavus) kuşu ayaklı bir taht üzerinde oturuyordu. Bu taht aynı zamanda eski Hind ve Budist sanatındaki taht sembolizminin Ak Hunlarda da görüldüğüne işaret etmektedir. Oysa kaynaklarda Ak-Hunların Budist

Cattle were also raised but mostly by local folk who followed a more sedentary way of life. The real importance of the White Huns however lies in the fact that the territory under their control lay astride the Silk Road at a point that gave them absolute control of all traffic passing over it between China and the Mediterranean. In their heyday, the White Huns effectively held the most lucrative form of contemporary international trade by the throat. Their incursions into India were also motivated by a desire to make themselves masters of the spice trade as well.

The art of the White Huns

Our knowledge of the art or architecture of the White Huns is also rather scanty though archaeological excavations and finds have shed some light on the matter.

During the White Hun period, the town of Yangi (also known as Otrar or Talas) was a minor settlement and did not really begin to develop until the times of the Blue Turks and Türgish. The main town, spread out over a rather wide area, was defended by a citadel measuring 300 by 400 meters at the base.

Other Oghuz towns-located at sites identified as Tokay-tepe, Çaplak-tepe, and Pıçakçı-tepe-may have been originally established during the White Hun period.

Excavations at Sıgnak (Suqnak), an Oghuz town located in the foothills of the Karachuk mountains, have shown that the settlement was protected by an outer wall measuring 650 by 400 meters that enclosed a citadel measuring 327 by 320 meters. Finds from the White Hun period have also been turned up at this site.

Evidence of White Hun association with such towns indicates that these people were not entirely as nomadic as some researchers make them out to be.

This in turn leads to the conclusion that they would have created artifacts of the sort produced by indigenous tribes and that this would have been an extension of the style of art that generally prevailed on the steppes. Indeed some contemporary accounts (such as that of Sung-yün) give us clues concerning the art of the White Huns. The tent he describes as their characteristic dwelling is the most telling and distinctive feature of the architecture of all Turkish peoples.

Hun dönemi
altın plaka.

Golden plaque
from the Hun
period.

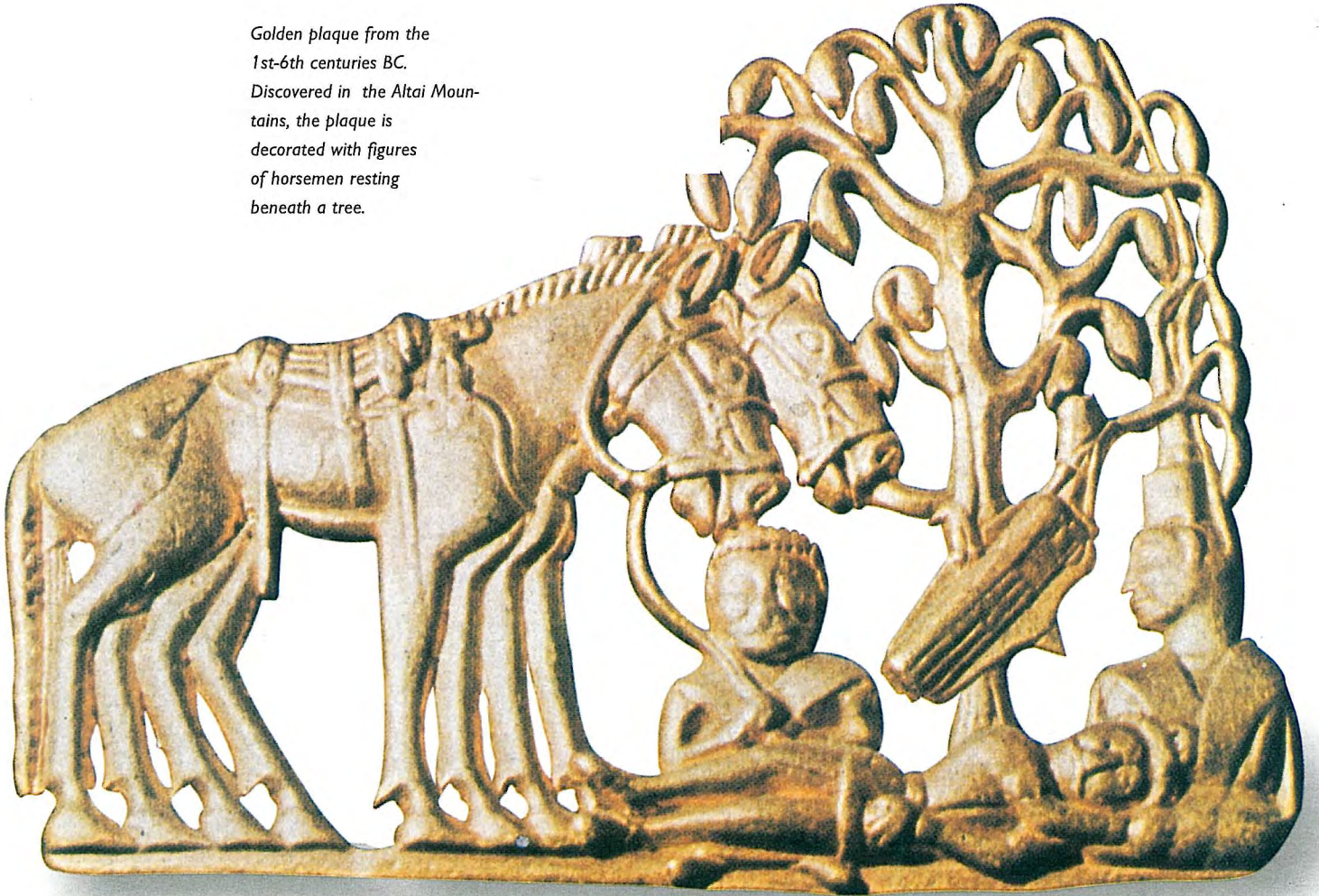

olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak Ak-Hunlar yaşadıkları coğrafi mevki itibarıyla Budist ve eski İran sanatlarından etkilen-
dikleri için bazı sanat tarzlarını uygulamış-
lardır. Bu yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi, ele geçen Ak Hun Sikkelerinden de anlaşılmaktadır. Ak Hun sikkelerinde inci dizisi motiflere, insan portrelerine, ay-yıldız gibi tasvirlerle rastlanır.

His testimony indicates that their tents were made of felt and that their nobles were dressed in silk and these too are known to be characteristics of other Turkish societies at the time. The White Hun khan is described seated in his tent on a "golden bed of which the feet are in the shape of four golden phoenixes" and this conforms to ancient throne symbolism found in both Hindu and Buddhist art and indicates it was employed among the White Huns as well. The White Huns were not, at least according to contemporary sources, Buddhist but by virtue of their geographical location they would have been influenced by the elements and styles of Buddhist and ancient Persian art. This influence is also evident in the coins struck by the White Huns in which we find motifs resembling strings of pearls, portraits, and the star-and-crescent.

Altın levha, Altay buluntusu olan bu altın levha M.Ö.VI.-I. Yüzyıl'a tarihlendirilmektedir. Ağaç altında dinlenen atlılar resmedilmiştir.

Golden plaque from the 1st-6th centuries BC. Discovered in the Altai Mountains, the plaque is decorated with figures of horsemen resting beneath a tree.

Tabgaç Devleti (385-550)

Tabgaçlar, III. asrın ikinci yarısında Çin sed-dinin kuzeyinde bulunuyorlardı. Sonraki yıl-larda yavaş yavaş güneye doğru indiler. Tai (P'ing-ch'eng) şehri merkez olmak üzere IV. yüzyılın başından itibaren siyasi bir güç ola-rak kendilerini göstermeye başladılar. Aynı tarihlerde onların güneyinde bir kısım Hun boyu, eski hükümdarlık ailesinden gelen Liu-tsung'un idaresinde Lo-yang şehrini de ele geçirmiş olarak He-nan'ın kuzeyi, Heh-pe'i'n güneyi ve Shan-hsi'de hüküm sürmek-teydiler. Liu-tsung'un ölümünden sonra top-rakları parçalandı. 350 yıllarında buralarda kurulup güçlenen ve bütün kuzey Çin'e ha-kim olan Ch'in hanedanının da yıkılması ile bu bölgede Tabgaç hakimiyeti güçlenmeye başladı.

Tabgaç hükümdarı Kuei zamanında (386-409) Hsien pi'lerin bir kabilesi olan Mu-junglar mağlup edilerek büyük miktarda top-rak ele geçirildi. Bu sıralarda kuzeyde Çinli-lerin Juan-juan olarak adlandırdıkları Avarlar oldukça güçlenmişlerdi. Tabgaçlar, Avarlarla

The Tabgatch Kingdom (385-550)

In the second half of the 3rd century, the Tabgatch were inhabiting a region north of the Great Wall. In the years that followed, they slowly began moving south. By the beginning of the 4th century, they had begun to establish themselves as a political power with a fixed capital in the city of Tai (P'ing-ch'eng). Around the same time to their south, a few Hunnic clans were in control of northern Honan, southern Hopeh, and Shansi. Under the leadership of Liu-tsung, who was descended from the ancient imperial line, they had taken the city of Lo-yang. Liu-tsung's successes did not survive his death and his conquests were broken up. The vacuum created by their disappearance was filled by the Tabgatch who, after establishing themselves in the region around 350, went on to gain control of all of northern China and eventually bring about the downfall of the Ch'in dynasty.

During the reign of the Kuei (386-409), the Tabgatch defeated the Mu-jungs, a Hsien-pi tribe,

150 yıl kadar süren mücadeleden galip çıkanca T'ai-wu devrinde (424-452) bugünkü iç Moğolistan'a da hâkim olmuşlar ve kuzey bölgelerinde üstünlüğü sağladıktan, düşmanları bertaraf ettikten sonra rahatça batıya yönelme imkânı bulmuşlardır. Batıya doğru genişlerken Hunların eski komşusu Wu-sun devleti başta olmak üzere Yüeh-pan, Kaşgar, Kuça, Turfan gibi merkezler ele geçirilmiş ve doğu-batı ticaret yoluna hâkim olunmuştu.

460 yılına kadar hâkimiyet sahasını genişleten ve güney Çin'de de bazı bölgelere hâkim olan Tabgaç Devleti, bir yandan Çinlilerin gittikçe daha fazla miktarda devlet memuriyetlerine getirilmesi, diğer yandan Budizm ve Konfüçyanizmin etkisi ile çinlileşmeye başlamıştır.

Tabgaç Devleti'nin idarî kadrosunun gittikçe çinlileşmesi sonucunda millî varlığını korumak isteyen halk içinde birçok defa isyanlar ortaya çıkmış, bu isyanlar bir yandan şiddetle bastırılırken öbür yandan da ileride daha şiddetli bir bozulmayı getiren kararlar alınmıştır.

and captured from them a vast territory. While they were so engaged however, the Avars-whom the Chinese called the Juan-juan, were becoming a formidable power to their north. The struggle between the Tabgatch and Avars lasted a century and a half but the Tabgatch eventually emerged victorious. During the reign of T'ai-wu (424-452) they gained control of the region now called Inner Mongolia. After establishing their superiority in the northern reaches and eliminating any possible threats to their power, it was now easy for them to turn their attentions to the west. As they expanded westward, they first defeated the Wu-sun, the ancient neighbors of the Huns, after which they captured such centers as Yüeh-pan, Kashgar, Kucha, and Turfan. This gave them control of the east-west trade routes.

This period of Tabgatch expansion lasted until 460 by which time they had even established control over some of the regions of southern China. The latter development however resulted in an influx of Chinese civil servants. Combined with Buddhist and Confucian influ-

Longmen Mağara Tapınakları. Henan eyaletindeki Luoyang şehrinin 9 mil güneyinde yer alır. Tapınak duvarları Budist resimlerle bezelidir.

The Lungmen cave temples. Located 9 miles south of Luoyang in Henan province, the walls of these temples are decorated with Buddhist paintings.

Bu yozlaşma ve çinlileşme sebebiyle ortaya çıkan isyanlar sonucunda Tabgaç devleti, merkezi Heh-nan'da olan Doğu Weileri ve merkezi Ch'ang-an'da olan Batı Weileri olmak üzere ikiye ayrılmış (534), doğudaki topraklarda daha sonra çinlileşen Kuzey Ch'i sülâlesi (550-577), millî benliğini korumak isteyen batıdaki topraklarda da Chou sülâlesi (557-581) kurulmuştur.

Tabgaç kültürü hakkında

Kaynakların verdiği bilgiye göre Tabgaçların örf âdet ve geleneklerinin çoğu, kendilerinden önceki ve sonraki Türk boylarının kültürü ile aynı özellikler gösterir.

Dinî inançları hakkında verilen bilgilere göre Tabgaçlarda mağara, dağ, orman kültleri bulunuyordu. Diğer Türk boylarında olduğu gibi kurttan türeme ve göç efsaneleri, Tabgaçlar arasında da anlatılıyordu. İbadetlerini

ences, the result was an increased Sinicization of the Tabgatch society in general but of the ruling class in particular.

In reaction to this steady erosion, uprisings occurred with increased frequency as the common folk sought to protect their traditional values. These uprisings were suppressed with unrestrained ferocity; in the process, seeds were sown that were to hasten the downfall of the Tabgatch.

The deterioration first became evident in 534 when the Tabgatch split into two branches: the eastern Wei, who were centered in Honan, and the western Wei, who were centered in Ch'ang-an. Sinicization proceeded apace in the eastern half resulting in the establishment there of the Pei (Northern) Ch'i dynasty (550-577). The western Wei, although they attached greater importance to national values, were eventually supplanted by the Pei Chou (557-581).

taştan binalar içinde gerçekleştiriyorlardı. Ataları için, Hakanlarının soyu için, Gök ve Yer'in kutsal ruhları için kurban keserler ve bundan sonra da kutsal saydıkları kayın ağaçlarını dikerlerdi. Bu kayın ağaçları büyüdüğünde kutsal ormanlar meydana geldiğine inanırlardı.

V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet içindeki Çinli memurların ve ahalinin çoğalmasa neticesinde bilhassa idarî mevkilerin dinî inanışlarında değişmeler görülmeye başladı. Önceden Budizm ve Konfüçyanizm'in Tabgaç kültürüne menfi etki yapmaması için tedbirler alınırken; bilhassa 465 tarihinden itibaren hükümdar Hung ve onun oğlu II. Hung tarafından tamamiyle Çin kültürüne meyil gösterilmesi, Tabgaç toplumunda kültürel açıdan büyük yaralar açmıştı. Hatta devletin merkezinin, Tabgaçlar için hayat şartları daha zor olan Çin'in eski başkenti Lo-yang'a taşınması, yerleşik ve medenî bir kavim gibi görünmek için Çin kültürünün kabul edilerek Tabgaçların Bozkır Kültürü'nün kaldırılmaya çalışılması, bu devletin yıkılışında en büyük rolü oynamıştır.

Tabgaçlarda sanat

Tabgaç sanatı başlangıçta orijinal bir sanat anlayışı olarak başlamış, ancak bir müddet sonra Çin sanatının üslûp, anlayış ve normlarını benimseyerek çinleşmiştir. Sanattaki bu çinleşme, siyasî ve kültürel çinleşmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta eski Türk gelenekleriyle bütünleşen bir Budist sanat anlayışı vardı. Tabgaçlar bu devrede Buddha heykellerini bile hükümdarlarına benzeterek yapıyorlardı.

Tabgaçlar mimarlık, resim ve heykel alanlarında önemli eserler meydana getirdiler. Onların meydana getirdikleri en mühim eserlerin toplandıkları yerler Yun-gang (Yün-Kang), Lon-gmen (Lungmen) ve Tun-huang'daki büyük mağara tapınaklarıdır. Tabgaç sanatı bakımından özellikle Yun-gang ve Lon-gmen mağara tapınakları dikkati çeker.

V. yüzyılın ortalarında yapılan Yungang mağara tapınakları Datong şehrinin 10 mil batısındaki bir vadide yer alan kum taşından bir yamaca oyulmuştur. Tabgaçlar 386'da bahsedilen bu şehri kurdukları zaman Ping-cheng olarak adlandırmışlardı. Mağara tapınakları doğudan batıya doğru yarım mil boyunca uzanmakta olup, onların yapımı Tabgaçlardan sonra da devam etmiştir. Coğrafi yapı gereği bu bölgede meydana gelen sert tabiat hadiseleri mağara tapı-

Tabgatch culture

Contemporary sources indicate that the customs and traditions of the Tabgatch bear features that are identical to those of earlier Turkish clans.

The religion of the Tabgatch appears to have been centered on cavern, mountain, and forest cults. Legends attributing their ancestry to the wolf and tales of migratory wanderings-common features of other Turkish communities-were prevalent among the Tabgatch as well. They worshipped in structures built of stone. They sacrificed animals to the spirits of their forefathers, to the well-being of their leaders and their line, and to the sacred souls of the Earth and Sky. After a sacrifice they would plant beech-tree saplings, a tree they considered sacred. It was their belief that, as these saplings reached maturity, they would grow into a sacred forest.

From about the second half of the 5th century onwards however the religious beliefs of the ruling classes underwent a transformation that can be attributed to increased numbers of carpet-bagging Chinese civil servants and also to contact with greater numbers of different peoples. In the beginning, efforts were even made to stave off the adverse impact of Buddhism and Confucianism on traditional Tabgatch culture; but by 465 the Tabgatch rulers-specifically Hung and his son Hung II-had become unreservedly Sinicized. For traditional Tabgatch culture and society, the effect was a disaster. The Tabgatch capital was relocated to the old Chinese capital of Lo-yang, where life proved to be much more difficult. The efforts to eradicate the traces of the steppe culture and replace it with Chinese elements-the result of a policy to appear "civilized" and no longer "nomadic"-was a leading cause of the demise of the Tabgatch state.

Tabgatch art

Although Tabgatch art started out as a fresh and original approach, after a while it too became Sinicized as it began to incorporate more and more of the styles, attitudes, and norms of Chinese art. This transformation of Tabgatch art paralleled similar developments in their politics and culture. At the outset, Tabgatch art was characterized by ancient Turkish traditions combined with a strong Buddhist influence: their statues of Buddha, for example, were carved with the facial fe-

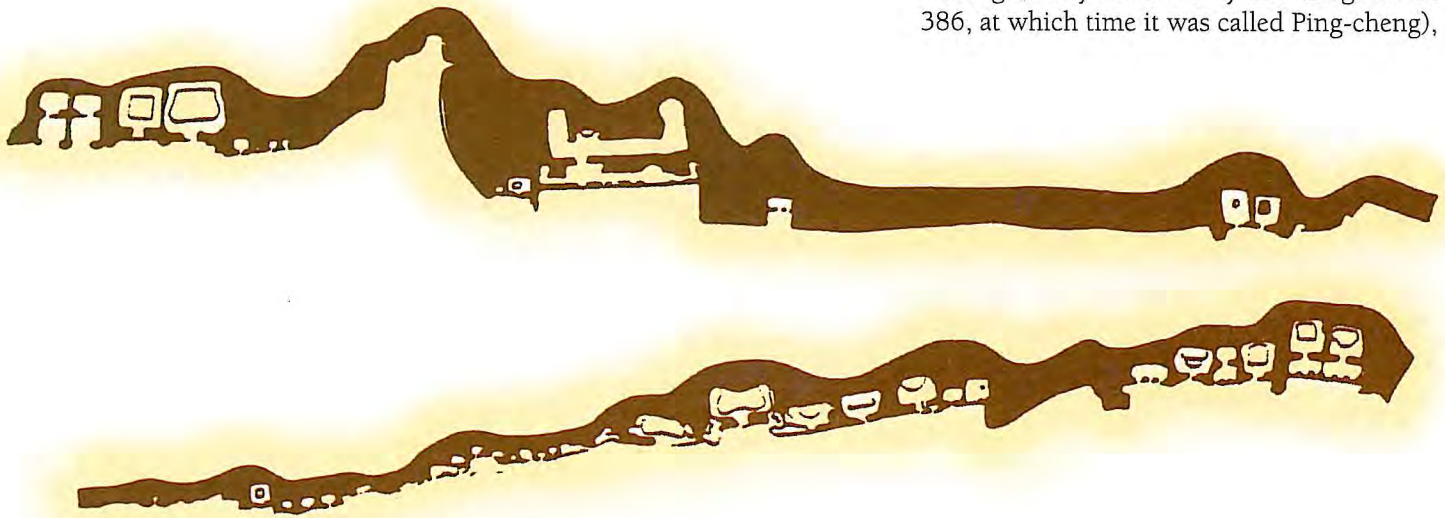

naklarında aşınma ve tahribata yol açmıştır. Mağara tapınaklarında yapılan çeşitli çalışmalar sırasında bu tapınaklardaki birçok eser Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Asya müzelerine taşınmıştır. Yung-sang'da bugün 53 mağara mevcut olup, 1-20 numaralı mağaralar üslûb ve ikonografik açıdan önemlidir.

atures of Tabgatch rulers.

The Tabgatch nevertheless produced a number of very important works of painting, sculpture, and architecture. The most distinguished of these are to be found in the great complexes of crypt-temples located at Yungang, Lungmen, and Tunhuang. The first two sites are particularly important to an understanding of Tabgatch art.

Located in a valley about ten miles west of Datong (a city founded by the Tabgatch in 386, at which time it was called Ping-cheng),

Yungang mağara tapınakları. V. Yüzyıl ortalarında yapılan Yungang mağara tapınakları Datong şehrinin 10 mil batısındaki bir vadiye yer alan kum taşından bir yamaca oyulmuştur. Buradan pek çok eser sergilenmek amacıyla Amerika'daki müzelere taşınmıştır.

The Yungang cave temples. The temples are carved into a sandstone cliff in a valley 10 miles west of Datong. They date to around the middle of the 5th century. Many of the works here were removed to museums in the United States where they are on display.

16-20 numaralı mabetler oval biçiminde olup, her birinde büyük Buda heykelleri vardır. Bu mağaralar Tabgaç hükümdarlarının siyasi ve politik gücünün göstergesidir. Mağara tapınaklarının cepheleri ve iç bölümleri ayrıca alçak kabartmalar ve freskolarla bezenmiştir. Özellikle 18-20 numaralı mağaralardaki anıt özelliği heykeller erken tarihli mağara tapınakları içerisinde yer alan eserlerin en muhteşemleridir.

1-15 numaralı mağaralar, bahsedilen mağara tapınaklarının benzerleri olup daha sonra yapılmışlardır. Daha geç tarihli mağaralarda Çin etkilerinin ağır basmaya başladığı açıkça gözlenmektedir.

Tabgaçlar döneminde inşa edilen Longmen mağaraları ise Henan eyaletindeki Luoyang şehrinin 9 mil güneyindedir. Tapınakların açılışı 494 tarihinde olmuştur. Bu mağaralar Guyang, Fengxian ve Binyang mağaralarından meydana gelir. Bahsedilen bu mabetler de Yungang ve Tunhuang mağara tapınaklarında olduğu gibi, Budist ikonografiyi aksettiren resim, heykel ve kabartmalarla bezenmiş olup, yine diğer mağara tapınakları gibi mimarî bakımdan da önem taşırlar.

the Yungang crypts were carved out of the valley's soft sandstone cliffs sometime around the middle of the 5th century. The crypts extend for about half a mile from east to west. They continued to be worked on even after the Tabgatch themselves gave it up. The harsh and inclement conditions of the site have resulted in serious weathering and other damage to the temples and many of the works contained in them have been carried off elsewhere to museums in the United States, Europe, and Asia.

Today fifty-three crypts can be identified at Yungang. The first twenty of these (numbered from 1 to 20) are particularly important in terms of stylistic and iconographic considerations. Crypts 16-20 are oval and each contains a large statue of Buddha. These five temples are indicative of the political and military authority of the Tabgatch kings. The facades of the sanctuaries and the walls of their interiors are decorated with low reliefs and frescoes. Crypts 18-20 contain monumental statues that are among the most magnificent examples of sculpture appearing in the earliest-dated temples.

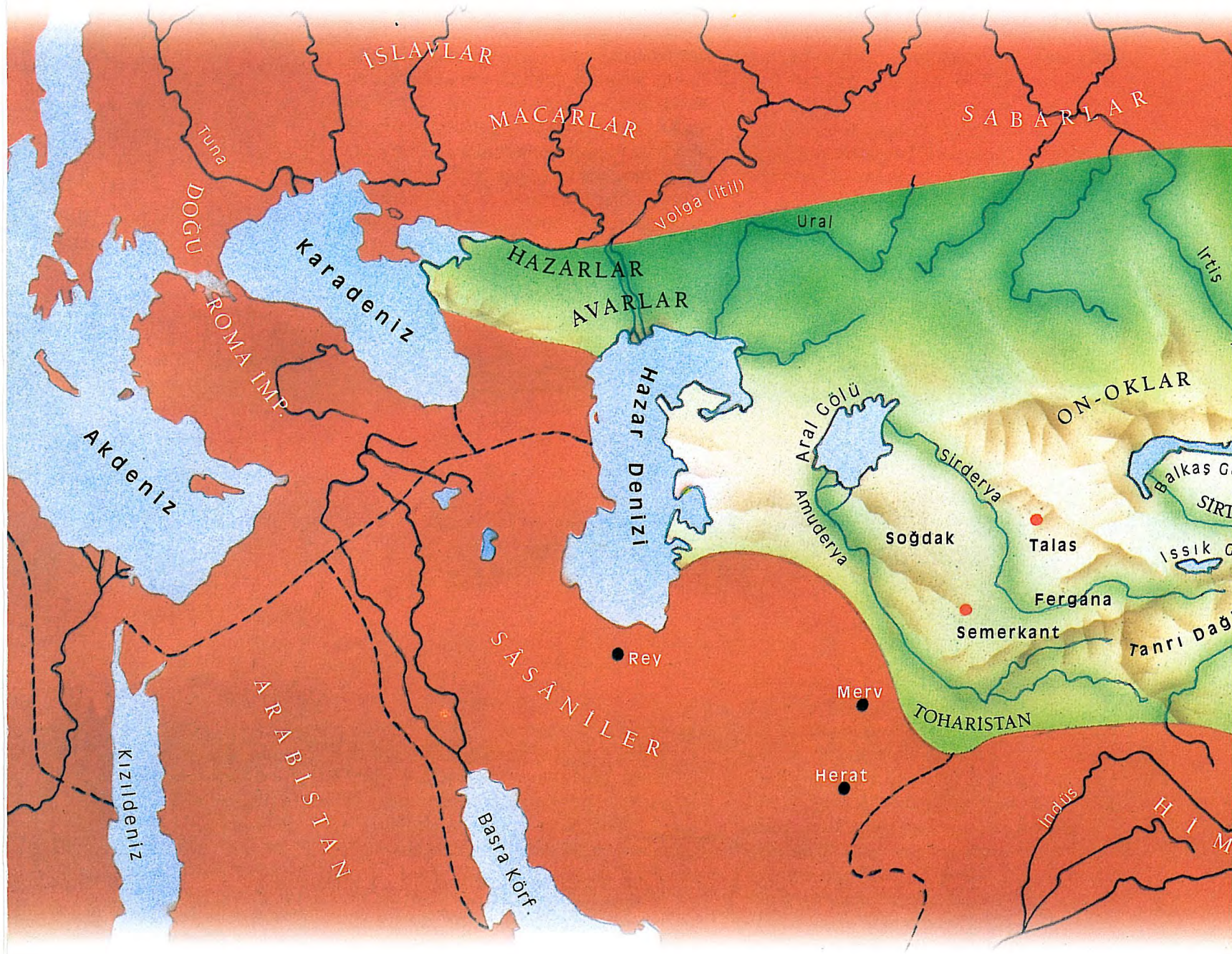
The crypts numbered 1-15 were actually constructed later and over a longer period of time though they closely resemble the five

discussed above. In these sanctuaries, the progressive intrusion of Chinese influence is conspicuous.

The Tabgatch crypts at the Lungmen site are located 9 miles south of the city of Lo-yang in Honan province. The earliest sanctuaries here are dated to 494. These crypts consist of three groups-Guyang, Fengxian, and Binyang. The sanctuaries here, like those at Yungang and Tunhuang, are decorated with paintings, statuary, and reliefs depicting Buddhist iconography and they are of equal architectural importance.

I. Gök-Türk Devleti

Tarihte Türk adını resmî devlet ismi olarak ilk defa kullanan Gök-Türkler, bağımsızlıklarını kazanmadan önce Moğol asıllı Juan-juanlara bağlı idiler. Bu bağlılık vassallık hâlinde idi. O sırada Altay dağlarının güney eteklerinde ikamet eden Gök-Türkler, demir istihsal ediyorlardı. Menşeleri konusunda kaynaklarda çeşitli efsaneler bulunan Gök-Türklerin, 542 yılında kesin olarak tarih sahnesine çıkışlarından önceki dönemlerine ait bilgiler efsane ve rivayetlerle karışık durumdadır.

542 yılı civarında Kuzey Çin'e akın yapı-

I. Blue-Turk state

The first political entity in history to identify itself with the name "Turk" was that of the Blue (Gök) Turks. Before securing their independence they had been vassals of the Juan-juans. At that time they dwelt in the southern foothills of the Altai and practiced iron-working. Although their origins are shrouded in legend, the Blue Turks make their first definite appearance on the historical stage in 542, by which time they had grown strong enough to stage raids into northern China. Their political authority waxed steadily and, in 545,

bilecek kadar güçlenen Gök-Türkler, daha sonra siyasi durumlarını da kuvvetlendirdiler ve 545 yılında Çin'deki Batı Wei devletiyle ilk resmi ilişkiyi kurdular. Arkasından reisleri Bumin liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağlayarak hem askeri açıdan hem de nüfusça güçlerini artırdılar. Bu sebeple kendine olan güveni artan Bumin, vassalı olduğu Juan-juan hükümdarının kızıyla evlenmek istedi. Ancak, teklifi hakaret edilmek suretiyle reddedildi. Ani bir hücumla Juan-juanlara saldıran Bumin, kısa zamanda onların devletini yıktı. Yerine bağımsız Gök-Türk Devleti kuruldu (552). İl Kagan unvanını alan Bu-

they established formal relations with the Western Wei. Under the leadership of their chieftain Bumin, they allied the Töles clans to themselves thereby significantly increasing both their numbers and their military prowess. Bumin sought in marriage the hand of the daughter of his Juan-juan overlord but the request was rejected as an impertinent affront. Bumin subsequently launched a lightning assault against the Juan-juans and in very little time crushed them. In their place, Bumin declared Blue-Turk independence in 552 and assumed the imperial title of "khagan". Bumin died the same year and was

Gök-Türk Devleti. Tarihte ilk kez Türk adını kullanan Gök-Türk'lerin Çin Denizi'nden Karadeniz'e yayıldıkları saha bugün hala Türkler'in yoğun yerleşme sahaları olarak devam etmektedir.

The First Blue-Turk State. The Blue-Turks were the first political entity in history to use the word "Turk". At their peak, their domains extended from the Pacific to the Black Sea. These regions are still areas heavily populated by Turkic peoples.

Türk tarihinde
önemli bir yeri
bulunan Orhun
Nehri'nin bugünkü
görünüşü.

*The Orkhon River
today. This river and
its valley played an
important role in
early Turkish history.*

mın, devletin ilk hükümdarı oldu ve kuruluşun ilk yılında öldü. Yerine büyük oğlu Kara, tahta geçti.

Fakat, Kara Kagan'ın da hükümdarlığı çok uzun sürmedi, 553 yılında öldü. Aynı yıl kardeşi Mukan, Gök-Türk Devleti tahtına oturdu.

Yaklaşık yirmi yıl kaganlık yapan Mukan zamanında Gök-Türk Devleti, her yönüyle

succeeded by his oldest son, Kara. Kara's reign proved to be short-lived however and he died the next year (553), succeeded by his brother, Mukan.

Mukan's reign lasted about twenty years and it was a period in which the Blue Turks prospered brilliantly on every front. They united under their banner Turkish tribes and peoples inhabiting a vast territory ranging

çok parlak bir dönem yaşadı. Doğuda Kore'den, batıda Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boyları, kuzeyde Kırgız Türkleri ve yabancı kavimler devlete bağlandı. Gök-Türk Devleti kısa zamanda dünyanın en kuvvetli devleti olmuştu. 557 yılında Ak Hun (Eftalit) devletini yıkarak Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve tarihî ipek yoluna hâkim oldular. Batı tarafındaki fetihler kagan Mukan'ın amcası, yani Bumin'in kardeşi İstemi Yabgu kumandasındaki ordular tarafından yapıyordu. Bu arada kuzey Çin'de bulunan iki devlet Chou ve Ch'i'ler üzerinde ağır bir baskı kuruldu. Mukan Kagan her iki devletten de kendi milleti menfaati doğrultusunda faydalanmayı bildi. Adı geçen iki Çin devletinin hazineleri Gök-Türklerle akıyordu.

Mukan Kagan, bütün Gök-Türk devleti'nin hükümdarı olmakla beraber, daha çok devletin doğu kısmıyla ilgileniyor, batı kısmını ise devletin kuruluşundan beri, Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Aktağ'da oturan İstemi idare ediyordu. Yabgu unvanını taşıyan İstemi'nin bütün icraati doğudaki kağanlık adına idi. İstemi Yabgu, kendisine karşı düşmanca tutum takınan Sasanî hükümdarı Anuşirvân'a karşı Bizans imparatorluğu ile temasa geçti. 567 yılında İstanbul'a bir elçi heyeti gönderdi. Bu elçilik heyeti, tarihte Orta Asya'dan İstanbul'a gönderilenlerin ilki idi. Buna mukabil Bizanslılar da İstemi Yabgu'nun merkezine elçi gönderdiler. Gök-Türk/Bizans ittifakı, Sasanî imparatorluğunu zor durumda bırakmış ve daha sonraları İslâm kuvvetlerinin İran'ı fethetmelerini kolaylaştırmıştır.

Tibet'in doğusunda yaşayan ve o devirde önemli bir askerî güç olan T'u-yü-hun kavmi de Gök-Türk ordularına boyun eğmişti. Artık, tamamen bir Cihan devleti hâline gelen Gök-Türk devleti 572 yılında büyük kaganını kaybetti. Mukan Kagan'ın ölümü üzerine, kardeşi Taspar, kagan oldu. Her bakımdan çok gelişmiş ve kuvvetli bir devletin başına geçen Taspar, fazla büyüyen devleti yeniden teşkilâtlandırdı; küçük kaganlıklar ihdas ederek devletin muhtelif kısımlarını oğul ve yeğenlerine verdi. Bu şekilde kendisi kaganlar kaganı yani büyük kagan oldu.

Taspar Kagan da ağabeyi Mukan gibi Çin devletleri üzerindeki baskı politikasını sürdürdü. Bu esnada her iki Çin devleti de Gök-Türklerle yakınlaşabilmek için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Ancak, Taspar Kagan büyük bir hata yaparak, Türk milletinin yapısına hiç uymayan Budizm'e meyletti ve Ötüken'(baş-

from Korea in the east to the Black Sea in the west, the Kirghiz in the north, and even non-Turkish tribes as well. In a startlingly brief time, the Blue Turks established one of the mightiest empires of its day. In 557 they overwhelmed the Ephthalite Huns bringing western Turkistan under their dominion and with it, control of the silk caravan route. The western campaigns were prosecuted by Mukan's uncle İstemi, who had the title of yabgu or prince. Meanwhile in the east, formidable pressure was being exerted by the Blue Turks on the Chou and Ch'ih kingdoms of northern China. Mukan successfully exploited the weakness of both to his own advantage and the Blue Turks were greatly enriched in the process.

Although Mukan was the overlord of the Blue Turks, he devoted the majority of his attentions to the eastern reaches of the empire while İstemi was in charge of the western parts, which he ruled from Aqtagh in the northern T'ien Shan mountains. As yabgu, everything that İstemi did was carried out in the name of his khagan ruling in the east. It was at this juncture that İstemi, confronted by the manifest hostility of Chosroes I Anoshirvan, decided to contact the Byzantines to seek an alliance against Persia.

In 567 he sent an embassy to Constantinople, the first in history ever to be dispatched in that direction from Central Asia. In response, the Byzantines sent an envoy of their own, who was received by İstemi at his Aqtagh residence. The immediate effect of this Blue Turk-Byzantine concord was to exert enormous pressure on the Sassanids and weaken their power; in the longer term, it was to facilitate the Muslim conquest of Persia.

Kül Tigin Mezar
Külliyesi. 27 şubat
731 tarihinde
ölen Kültigin için
ağabeyi Bilge
Kagan tarafından
yaptırılan bu
mimari kom-
pleksin açılış
töreni 732 yılında
yapıldı.

The Kül Tigin
Tomb. Kül Tigin
died on 27 Febru-
ary 731 and this
tomb, built for him
by his brother,
Bilge Khagan, was
dedicated in 732.

kent) de bir Buda mabedi inşa ettirdi.

Diğer taraftan kuzey Çin'deki devletlere karşı yanlış politika izlemesi yüzünden devletin itibarı sarsıldı. Önce desteklediği bir Çinli prensi daha sonra bir tuzakla düşmanlarına yakalattı. 581 yılında hastalandığı zaman bir büyük hata daha yaptı, Türk geleneğine uymayan bir veraset şekliyle Gök-Türk tahtına, ağabeyi Mukan'ın, annesi Türk olmayan oğlu Ta-lo-pien'i aday gösterdi. Aynı yıl ölünce, millet Ta-lo-pien'i kagan olarak kabul etmedi. Devlet meclisinde yapılan uzun müzakereler sonucunda Kara Kagan'ın oğlu İşbara'nın tahta geçmesi kabul edildi.

Bu hükümdarlık tartışmaları sırasında I. Gök-Türk Devleti sarsıldı. Devletin ileri gelenleri arasında derin ayrılıklar ortaya çıktı.

Batı tarafını babası İstemi'den sonra idare etmeye başlayan Tardu, meydana gelen anlaşmazlıklardan ilk faydalanan kişi oldu. Çinlilerin kurt başlı sancak göndererek tahrik etmesi sonucu 582 yılında Batı Gök-Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilân etti. Bu hadise ile I. Gök-Türk Devleti sona eriyor ve Gök-Türk Devleti Batı ve Doğu Gök-Türk Devletleri olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.

Doğu Gök-Türk Devleti

582 yılında I. Gök-Türk Devleti ikiye ayrıldıktan sonra İşbara, Doğu Gök-Türk Devleti'ni idare etmeye devam etti. Çin entrikalarının ardı arkası kesilmediği için hanedana mensup diğer batı teginler de başkaldırmışlardı. Zor durumda kalan İşbara, Çin'den yardım almak suretiyle kaganlığını koruyabildi. Ancak, 585 yılında Çin'deki Sui hanedanının siyasî üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Onun 587'de ölümü üzerine kardeşi Baga, Kagan oldu. Bir sene kaganlık yapan Baga 588 yılında bir savaş esnasında alnından okla vurularak öldü. İşbara'nın oğlu Tou-lan, kagan olarak tahta geçti.

593 yılından itibaren Sui üstünlüğünü tanımayarak, karşı atağa kalkan Tou-lan Kagan'ı Çinliler, yine bir başka Gök-Türk prensi Ch'i-min'i kullanmak suretiyle zayıflatılar. Ayrıca Töles boyları da isyana teşvik edilerek çıkan isyanlar neticesi 601 yılında Tou-lan Kagan öldürüldü. Bir süre Batı Gök-Türk kaganı Tardu, Doğu Gök-Türk Devleti'ni idare etti. Ancak, Çinliler, onun hayvan ve askerlerini zehirlemek suretiyle gücünü zayıflatılar.

In the east, the Blue Turks continued to expand and conquered the T'u-yü-hun, a tribe that was an important military power in eastern Tibet. In 572, by which time the Blue Turks had gained control of a vast empire, Mukan died and was succeeded by his brother Taspar.

Taş Anıt.
Blue-Turk monument

Yine Töles boylarının isyanı sonucu Tardu ülkesinde kontrolü tamamen kaybetti ve T'u-yü-hun'lara sığınmak zorunda kaldı (603). Bu hadiseyle Tardu tarih sahnesinden çekildi.

Aynı yılda Ch'i-min, Çinlilerin desteği ile Doğu Gök-Türk tahtına geçti. Fakat, başkenti Ötüken değil, güneyde Çin sınırına yakın

Recognizing that his dominions were far too dispersed to be ruled centrally, Taspar instituted a system of lesser khaganates that he gave into the control of his sons and nephews, retaining for himself the title "khagan of khagans".

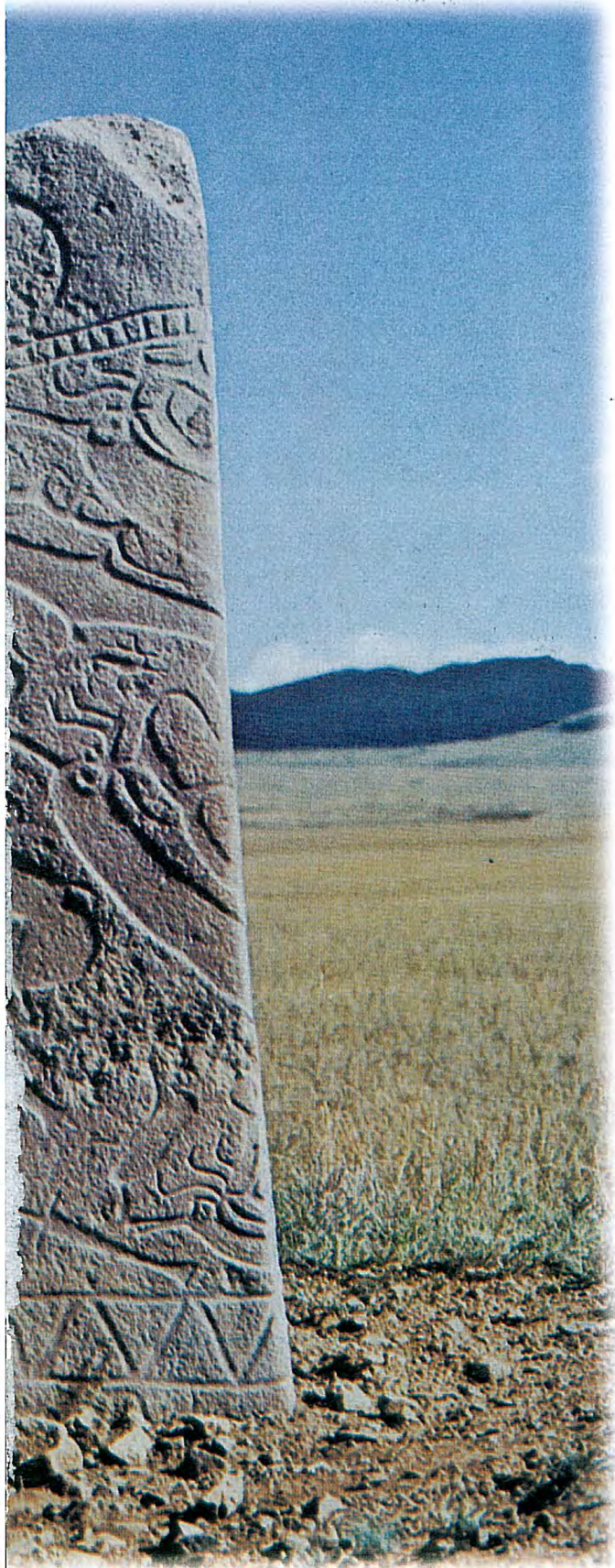
Like his brother, Taspar pursued a policy of maintaining constant political and military pressure on the Chinese. This coincided with a period in which the two leading Chinese kingdoms were contending for the goodwill of the Blue Turks. It was at this juncture that Taspar made the great mistake of showing an inclination for Buddhism, a religion that was quite at odds with the temperaments of his people. He even permitted the construction of a Buddhist temple in his capital of Ötüken.

Taspar's policy of playing off the northern Chinese states was also to prove unsuccessful and severely damaged his own reputation. In one instance, he finagled a Chinese prince whom he had once pretended to support into a trap in which the prince fell into the hands of his enemies. Taking seriously ill in 581, Taspar once again made the mistake of ignoring his Turkish upbringing and designated as his successor a woman by the name of Ta-lo-pien. Although she was the mother of Mukan, she was not of Turkish origin and, when Taspar died the same year, the clans refused to acknowledge her accession. A great council was called and after much wrangling, Kara's son Ishbara was installed on the throne.

The strains of this contested succession were to prove fatal to the Blue Turks and to their power. Bitter divisions had been exposed among their leaders and the first person to take advantage of these disputes was Tardu, who had taken over the government of the western part of the empire upon the death of his father Istemi. Incitement by the Chinese (they sent him, for example, a banner blazoned with the head of a wolf) played no small role in this. In 582, Tardu declared his independence. This sounded the death knell of the first Blue Turk state, which was now split into eastern and western entities.

The Eastern Blue Turks

In the wake of this division, Ishbara continued to rule the eastern branch. Chinese machinations persisted without letup and other western tegins were also emboldened to rebel against their overlord. Forced into difficult straits, Ishbara had no recourse but to seek Chinese assistance in order to retain his throne and in

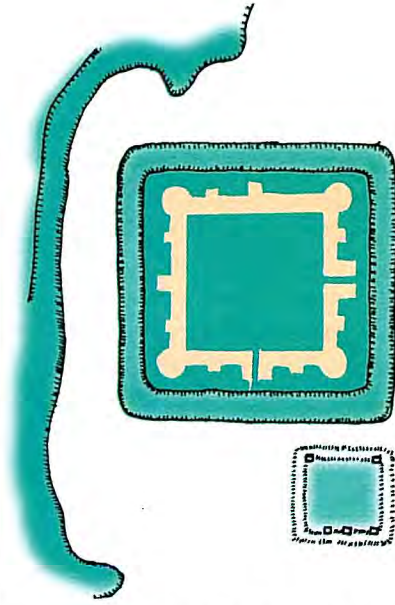

Sırdak Beg Kalesi planı.
Kare bir plana sahip kalenin dört köşesinde yuvarlak kuleler, duvar yüzeylerinde ise kimileri kısa kimileri de yüksekçe kare savunma burçları bulunmaktadır. Duvarları oldukça kalın ve korunaklı yapılmış kalenin batıdan ve güneyden olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktadır.

Plan of the Sırdak Beg fortress. The square structure has round towers fortifying each corner with square towers or bastions of varying heights along each of the sides. The walls are quite thick. There are two entrances, one on the western side and the other on the southern.

Sırdak Beg Kalesi restitüsyonu.

Reconstruction drawing of the Sırdak Beg fortress.

bir noktada idi. 609 yılına kadar Sui hanedanına bağlı olarak hükümdarlık yaptı. Adı geçen tarihte ölümü üzerine kendisine hiç benzemeyen oğlu tahta geçti. Yeni kaganın ismi Shih-pi idi ve başarılı bir kaganlık dönemi geçirdi. Kaganlık yaptığı 619 yılına kadar önce devletin prestijini kurtardı. Doğu Gök-Türk devletini çok kuvvetlendirdiği gibi 615 yılında Çin imparatorunu Yen-men kalesinde kuşattı. Daha sonra Çin tarihinin en parlak devleti sayılan T'ang İmparatorluğu'nun kuruluşuna yardım etti. Babasının aksine Çin'e hükmedercesine bir siyaset uyguluyordu. 619 yılında, ölümünden sonra yerine geçen kardeşleri Ch'u-lo (619-621) ve İl (Hsieh-li) (621-630) devirlerinde devlet bütün gücünü, artırarak korudu. Fakat, 625 yılını takiben yeniden başlayan Çin entrikaları, 627 yılında yaz mevsiminde kar yağması neticesinde çıkan kıtlık ve törenin Türk asıllı olmayan vezirler tarafından bozulması, bu devletin kısa zamanda yıkılmasını hazırladı.

630 yılında Doğu Gök-Türk devleti Çinliler tarafından yıkıldı.

585 he acknowledged the suzerainty of the Chinese Sui dynasty. He died about two years later in 587 and was succeeded by his brother Baga. Baga was to remain on the throne for only a year however and was killed by an arrow in battle. He was succeeded in turn by Tou-lan, Ishbara's son.

In 593 Tou-lan renounced his Sui vassalage and launched a counter-attack against the Chinese who, in turn, set Ch'i-min, another Blue-Turk prince, against him. The Töles clans were once again suborned into rebelling and in the resulting turmoil, Tou-lan was killed in 601. For a while Tardu, who was still khagan of the western Blue Turks, sought to establish control over the eastern branch but the assiduous Chinese remained hard at work and went so far as to seek to poison his livestock and troops in order to undermine his ability to wage war. Once again the Töles clans were maneuvered into an insurrection. This time Tardu's power was irrevocably broken and the khagan was forced, in 603, to take refuge with the T'u-yü-huns. He was never heard from again.

With Chinese backing, Ch'i-min was installed on the Eastern Blue-Turk throne the same year. His capital however was not at Ötüken but rather at a place further south that was closer to Chinese territory. He remained on the throne until his death in 609, a Sui vassal the whole time. He was succeeded by his son, Shih-pi, who proved to be a ruler quite different from his father however: instead of meekly acquiescing to Chinese rule, he sought to overcome it. During his reign, which lasted until 619, he pursued a policy of restoring the might and prestige of his dominions. He proved to be so successful in this that, in 615, we find him and his forces besieging the Chinese emperor in the fortress of Yen-men. This incident was one of the events that led to the downfall of the Sui dynasty and their eventual replacement by the T'ang, who went on to become one of the most brilliant dynasties in Chinese history.

Shih-pi died in 619 and was succeeded first by his brother Ch'u-lo (619-621) and then by another brother İl (Hsieh-li, 621-630). Although both sought to defend and extend their power, Chinese intrigues began to have effect once again after 625 and the disregard of the khagan's non-Turkish viziers for ancient custom resulted in the disaffection of the clansmen. The situation was worsened by a famine caused by a freak summer snowfall in 627. In 630 the Chinese launched a military campaign that resulted in the destruction of the Eastern Blue Turks.

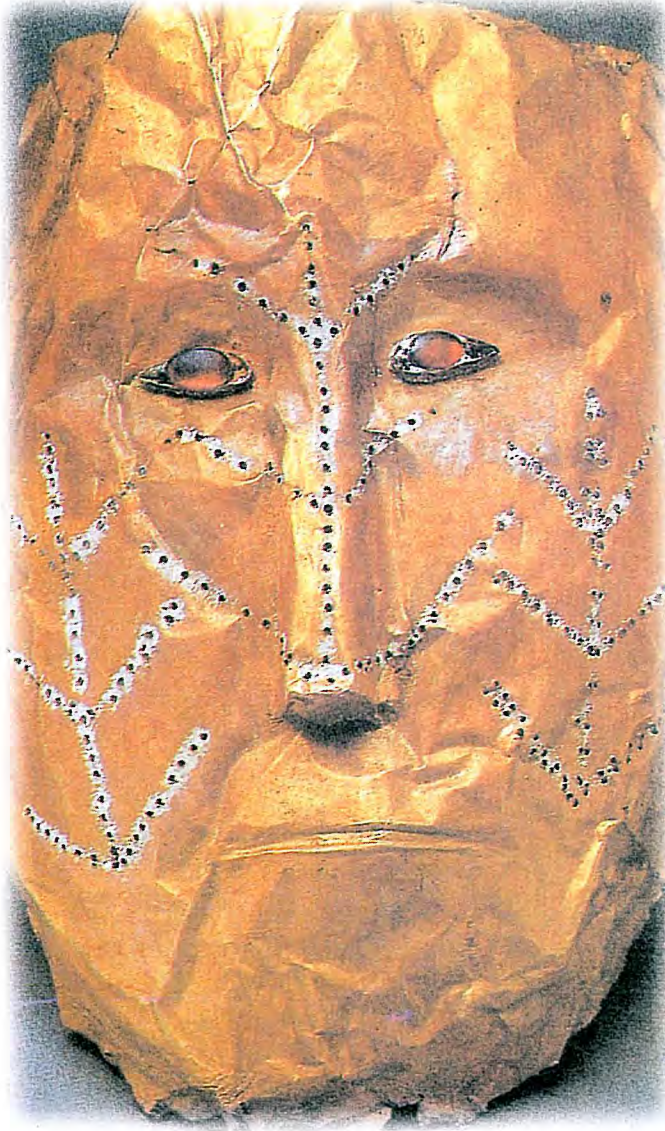

Batı Gök-Türk Devleti

582 yılında doğudaki büyük kaganlık merkezinden ayrılıp, müstakil olarak hüküm sürmeye başlayan Tardu, 603 yılına kadar kaganlığını devam ettirmiştir. Kuzey Afganistan ve İran'ın kuzey doğusu Batı Gök-Türk Devleti'ne bağlandı. Daha sonra İran'daki taht mücadelelerine karışan Tardu, bu ülke içlerine gönderdiği ordular sayesinde zaferler kazandı. 598 yılından sonra Doğu Gök-Türk Devleti'ne ve Çin'e yönelen Tardu, özellikle Çin hesabına casusluk yapan T'u-li (daha sonra Ch'i-min) isyanının bastırılmasında Doğu Gök-Türk kaganı Tou-lan'a yardım etmişti. Ancak, onun büyük askerî gücünü Çinliler, hayvan ve askerlerinin su içeceği pınarları zehirlemek suretiyle tuzğa düşürdüler ve ona büyük bir darbe verdiler. Arkasından Töles boylarının isyanı neticesinde Tibet'in doğusunda yaşayan T'u-yü-hun'lara sığındılar. Bu tarih 603 yılı olduğundan adı geçen yıl, onun sonu kabul edilmektedir.

Yerine Ch'u-lo (Tardu'nun torunu) geçti ise de onun kendisine tabi millete karşı sert tutumu yüzünden boylar isyan ettiler. Neticede 612 yılında Çin'e sığındı. Orada Çinlilerin adına Korelilerin isyanını bastırdı. Fakat, onun Çinlilerin hesabına kazandığı başarılar Doğu Gök-Türk kaganı Shih-pi'nin nefretine sebep oldu. Uğrunda mücadele ettiği Çinlilerin ihanetine maruz kalarak, Shih-pi Kagan'a teslim edilip öldürüldü.

Ch'u-lo Kagan 611 yılında Çin'e gidince Tardu'nun diğer torunlarından She-kuei Kagan oldu. Onun ilk işi dağınık Türk boylarını bir araya getirmektir. Batı Gök-Türk Devleti'nin hem siyasî sınırlarını, hem de askerî gücünü dedesi Tardu zamanındaki kadar büyüttü. She-kuei'nin ölümünden sonra yerine küçük kardeşi T'ung Yabgu geçti. Kaynakların özellikle çok zeki, cesur, taktikçi bir şahsiyet olarak tanımladığı bu kaganın da ilk işi ülkedeki bütün boyları devlete itaat ettirmek oldu. Hindistan'ın Keşmir bölgesini idaresi altına aldı. İpek yolu üzerindeki bütün Soğd şehirleri onun ülkesine katılmıştı. 623 yılında Batı Gök-Türklerinin bir savaşta Sasanîleri yenmesi İslâm dünyasında önemli tesirler bıraktı. 630 yılına doğru ülkedeki huzursuzluklar artmaya başladı. Bu yılda amcası Bagatur, T'ung Yabgu'yu öldürdü ve yerine geçmek istedi. Fakat, devlet tam bu sırada büyük bir karışıklığa sürüklendi. Neticede Batı Gök-Türk Devleti Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

Gök-Türk çağı altın maske. Ölülerin yüzlerine kapatılan bu maske üzerinde çeşitli süslemeler bulunmaktadır. Ağız, gözler ve burun kabartma olarak yüze oturacak şekilde işlenmiştir. Gözlere kıymetli taşlar kakılmıştır.

Golden funeral mask from the Blue-Turk period. The facial features are in high relief so that the mask would fit properly over the face of the deceased. The eyes are inlaid with gems.

The Western Blue Turks

After renouncing his allegiance to the eastern khagan in 582, Tardu ruled the Western Blue Turks as an independent entity until 603. During this period, a broad area extending from northern Afghanistan to northeastern Persia came under Blue-Turk control. Tardu even became involved in the struggles for the succession to the Sassanid throne as contenders sought to gain victory by virtue of the forces that he dispatched into their country. After 598, Tardu turned his attentions to the Eastern Blue Turks and, especially, to the Chinese. He was instrumental in the initial suppression of the insurrection of T'u-li (later Ch'i-min) having come to the aid of Tou-lan. His end, referred to briefly above, came about in his confrontation with the Chinese. During the struggle, the Chinese stirred up the Töles clans against

Moğolistan Ula-Batur Müzesi'nde sergilenen Kül Tigin mezar külliyesinde kazılarda ortaya çıkarılan Kül Tigin'in heykelinin başı. Başlığı üzerine işlenmiş kartal ilgi çekicidir.

Head of a statue of Kül Tigin discovered during excavations of his tomb and now in the Ula-Bator Museum in Mongolia. Note the eagle figure decorating the helmet.

Tardu and also poisoned all the springs from which his men and their animals might take water. In the end, Tardu fled and took refuge with the T'u-yü-huns in eastern Tibet and disappeared.

He was succeeded by his grandson, Ch'u-lo, whose intemperate attitude towards his kinsmen seems again to have provoked the clans to rebellion. In 612 he was forced to take refuge with the Chinese. Although he successfully put down a Korean insurrection on behalf of his new masters, his successes only deepened the hatred that the eastern khagan, Shih-pi felt for him. Betrayed by his Chinese masters, Ch'u-lo was turned over to Shih-pi and murdered.

In the wake of Ch'u-lo's defection to the Chinese, his place was assumed by She-kui, another of Tardu's grandsons. The first task he undertook was to reestablish unity among the squabbling Turkish clans. In this he was successful and for a time he was able to restore the military and political authority of the Western Blue Turks to the prestige that it enjoyed during the time of his grandfather. Upon his death, he was succeeded by his younger brother who is referred to as "T'ung the yabgu". On the basis of contemporary evidence, T'ung appears to have been extremely astute and courageous as well as an excellent tactician. After securing the obedience of the clans, he launched a campaign that brought the Kashmir region of northern India under his control. Through additional campaigns, he gained control of all the Sogdian cities located along the Silk Road. The Western Blue Turks's defeat of the Sassanids in 623 was to have major repercussions on the Muslim world. With the passage of years however disaffection and internal disorders once again reared their head. In 630 T'ung was murdered by his uncle, Bagatur, who sought to replace him on the throne. Instead, the Western Blue Turks were engulfed in a wave of internal strife and their political authority collapsed. Their domains were split into numerous principalities that became Chinese client-states.

Gök-Türklerin Fetret

Devri

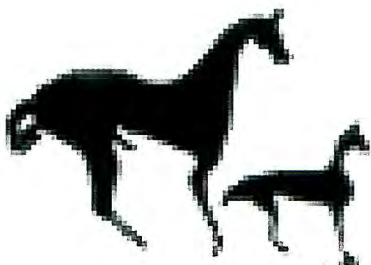
630 yılında her iki Gök-Türk Devleti, Çin esaretine girmiş bulunuyordu. Bu durum, Türk milletine çok ağır gelmiş ve bu durum VIII. asırda yazılan Orhun Yazıtlarında acı bir şekilde vurgulanmıştır. Bu yazıtlara göre Türklerin Çin esaretine girmesinin üç sebebi vardı:

1. Çin entrikaları, 2. Türk hükümdarlarının başarısız idaresi, 3. Türk milletinin hükümdarlarına itaatsizliği.

Çinliler, 630 yılından sonra bir kısım Gök-Türk halkını kuzey eyaletlerine yerleştirmek suretiyle idare etmeye çalıştılar. Gök-Türk ülkesini ise beyliklere parçalayarak ellerinde tutuyorlardı. Çin hâkimiyetine karşı birçok Türk beyi isyan etti. 648 yılında Ch'e-pi isyan ederek bağımsızlığını ilân etmişti. Ancak Çinliler, yine çeşitli hileler çevirerek, onu tesirsiz hâle getirdiler. Ona karşı diğer Türk boyları isyana teşvik edildi.

650 yılını takiben Orta Asya'yı ellerinde tutmak için Çinliler yeni bir yol denediler. Gök-Türk ülkesinde çeşitli askerî valilikler ihdas edilerek, Türkler Çinli askerî valiler tarafından idare edilmeye başlandı.

Bütün bunlara rağmen Gök-Türkler arasındaki istiklâl ateşi gün geçtikçe artıyordu. 670'li yıllarda Türk grupları kuvvetlenmeye başladı. Ordos'ta isyan eden Türk prensi Ni-shih-fu yenilerek, Çin başkentine götürülmüş, orada idam edilmişti (679). Yine Gök-Türk soyundan A-shih-na Fu-nien de elli üç arkadaşı ile birlikte 681 yılında idam ettirildi. Bu arada Kutlug ile Tonyukuk istiklâl savaşına girişmişlerdi (680). Kutlug, Gök-Türk hanedanından idi. Tonyukuk ise onun en büyük yardımcısı oldu. İlk önce gizlice bir teşkilât kurarak harekete geçtiler. Süratle yayılan bu teşebbüse katılanların sayısı kısa zamanda beş bini buldu. 681 yılından itibaren Çin eyaletlerine baskınlara başlandı. 682 yılında zafere ulaşılarak II. Gök-Türk Devleti kuruldu.

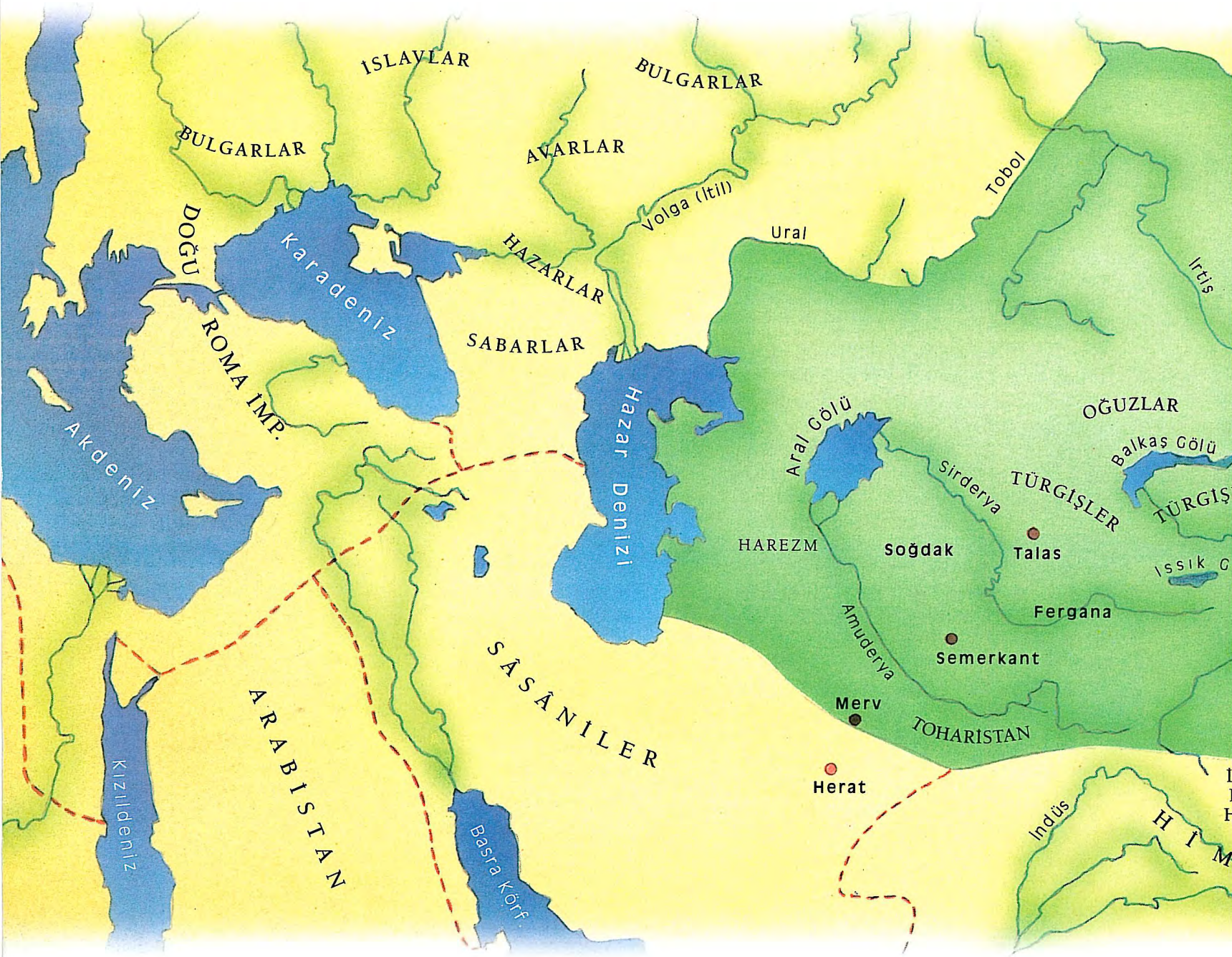

The interregnum

Thus by 630, the Chinese had reduced both Blue-Turk states to a condition of vassalage. For the Turks this was a bitter and onerous yoke and it is eloquently expressed in the 8th-century "Orkhon inscriptions" in which three reasons are cited to explain how the Chinese came to dominate the Turks: Chinese intrigue, the incompetence of Turkish rulers, and the disobedience of the Turkish nation towards its leaders.

In the years following 630, the Chinese sought to maintain control over the Blue Turk folk by dispersing them around northern China in small groups. Their territories were fragmented into subservient vassal-states. Turkish princes still continued to rise up against their Chinese overlords however. One, by the name of Ch'e-pi, revolted in 648 and declared his independence. He was nevertheless thwarted by the usual Chinese chicanery as other Turkish clans were induced to act against him.

In 650 the Chinese introduced a new policy as a means of maintaining control over Central Asia: the old dominions of the Blue Turks were divided up into military provinces that were placed under the direct control of Chinese military governors. Despite-or perhaps because of-this, there was a steady resurgence of rebellious sentiment among the Blue Turks. By the 670's, some groups felt they had become strong enough to raise the flag of revolt. A Turkish prince by the name of Ni-shih-fu who led an insurrection in Ordos was captured and taken back to China where he was executed (679). Another Blue Turk by the name of A-shih-na Fu-nien was similarly executed in 681 along with fifty-three of his supporters. This is the milieu in which Kutlug and Tonyukuk undertook their successful war of liberation in 680. Operating covertly at the outset, their influence spread rapidly and, in a short time, they had gained an army of some five thousand supporters. In 681 they began ravaging the Chinese military provinces. Their efforts met with victory leading to the founding, in 682, of the second Blue-Turk state.

II. Gök-Türk Devleti

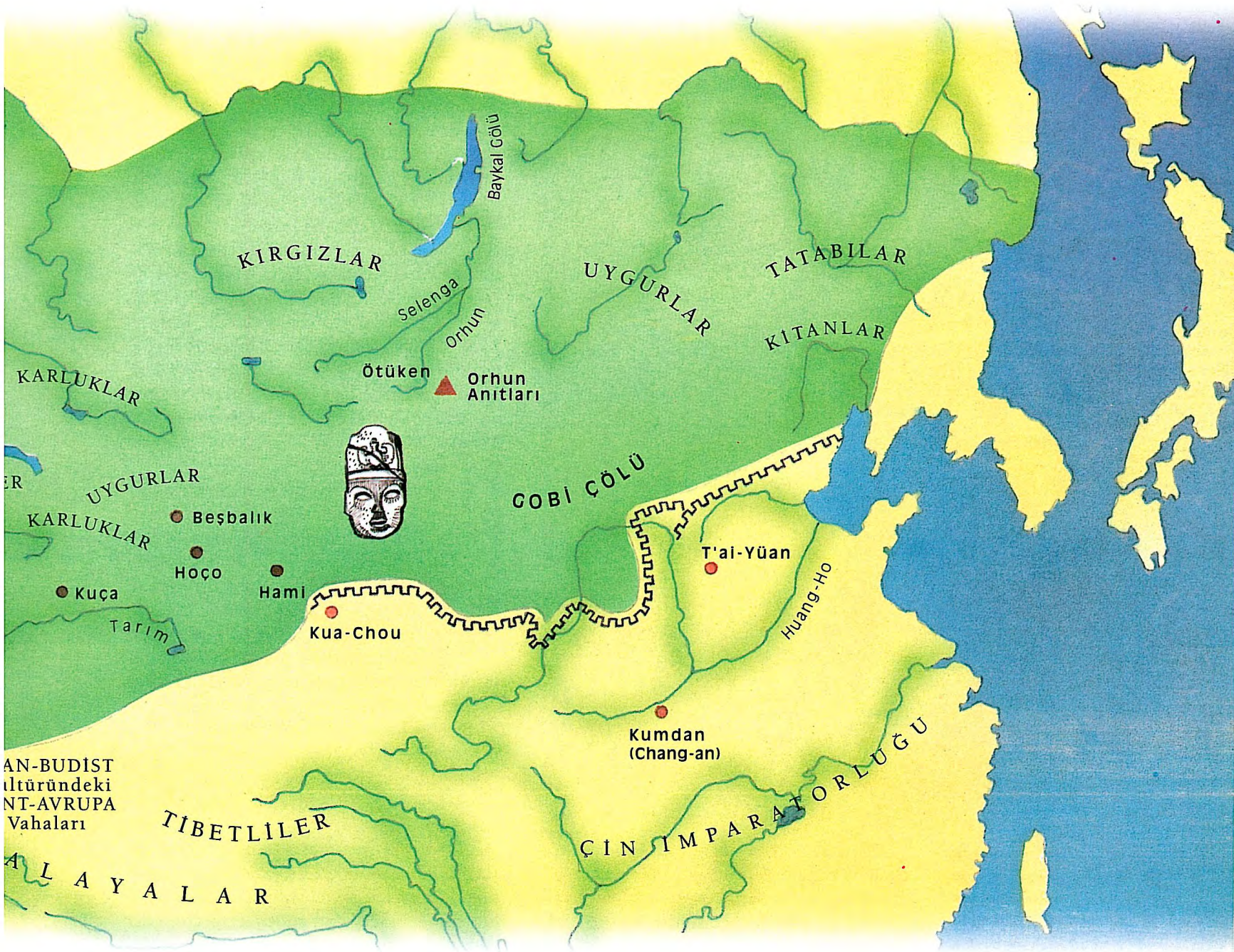
Kutlug, yardımcısı Tonyukuk ile giriştiği istiklâl mücadelesinde Çinlilere ard arda darbeler indirerek, hem kendi gücünü artırdı, hem de diğer Türk boylarını itaat altına aldı. Eski Gök-Türk Devleti yeniden canlanıyordu. 682 yılında Ötüken'de Oğuzlar yenilip devlete bağlanınca Kutlug, "İlteriş Kagan" ilân edilerek, II. Gök-Türk Devleti resmen kurulmuş oldu. Kaganın yanına yardımcı olarak Tonyukuk (aygucu) başbakan tayin edildi.

Yeni kurulan bu devletin ilk işi, Çin'den intikam almak oldu. Pekin'den Kansu'ya kadar

II. Blue-Turk state

Repeated successes in the war of independence mounted by Kutlug and Tonyukuk against the Chinese not only increased their military strength but also secured the obedience of other Turkish clans. The Oghuz were defeated in 682 at Ötüken and in the wake of that victory, Kutlug was given the title İlteriş Kagan ("State-Founding Kaghan"). This event marks the establishment of the second Blue-Turk state. Tonyukuk assumed the position of the khagan's chief vizier.

Their first act was to open hostilities against China and Turkish forces began staging

uzanan bütün kuzey Çin bölgelerine Türk akınları başladı. 682-687 yılları arasında bu sahaya toplam kırk altı sefer tertip edildi. Aynı zamanda Oğuzların, Kitanların devlete bağlılığı sağlandı.

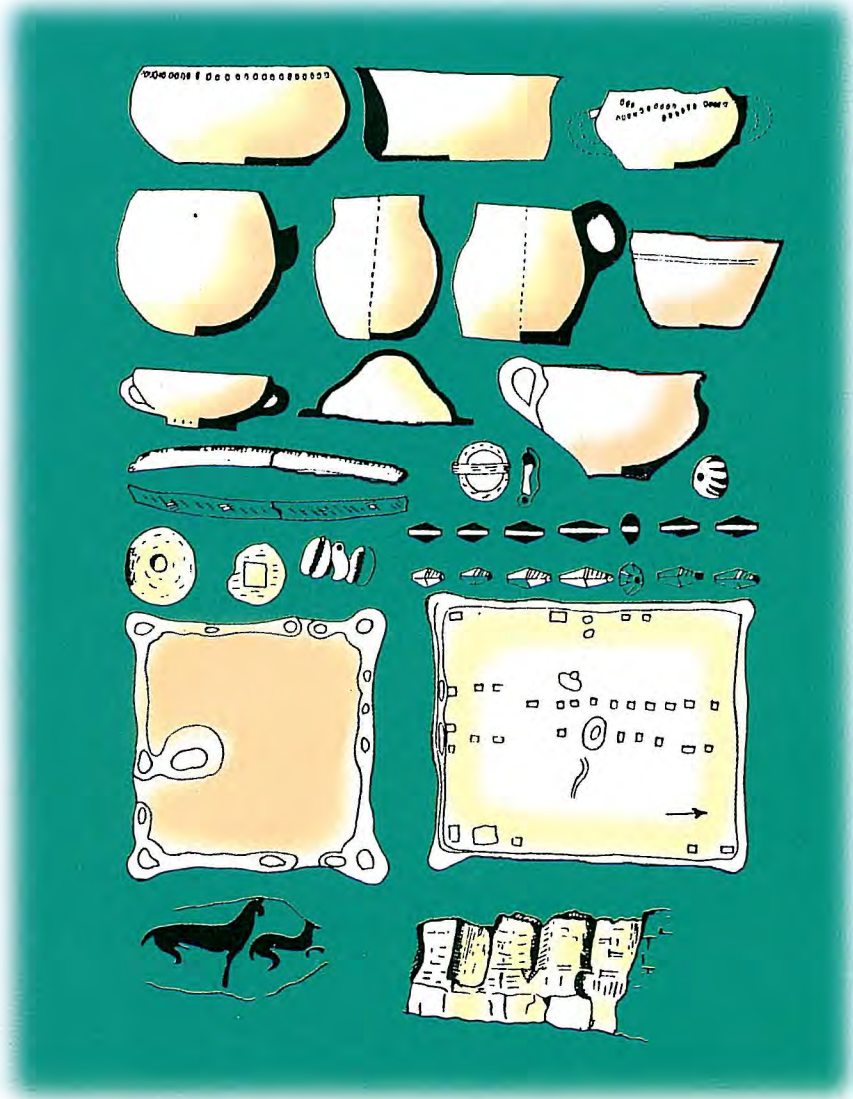
692 yılında ölen İltiş Kagan'ın yerine oğulları Bilge ve Kül Tigin küçük olduğu için kardeşi Kapgan geçti. Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan, tahtta kaldığı yirmi dört yıl içinde politikasını, sürekli Çin'i baskı altında tutmak, Çin'de dağınık hâlde yaşayan esir Türkleri kurtarmak, Orta Asya'da yaşayan ne kadar Türk varsa hepsini Gök-Türk devletine bağlamak şeklinde üç ana temel üzerine oturtmuştu.

raids everywhere into northern China along a broad front from Pekin to Kansu. Between 682 and 687, no fewer than forty-six such campaigns were launched. In the meanwhile, measures were also taken to ensure the allegiance of both the Oghuz and the Khitan.

Kutlug died in 692. Because his sons Bilge and Kül Tegin were still minors, he was succeeded by his brother Kapgan. Kapgan ruled for twenty-four years, in the course of which time he established for himself a reputation as one of the great conquerors of Turkish history. His actions were guided by the three policies of maintaining constant pressure on the

II. Gök-Türk Devleti. 682 yılında Orta Asya'da Türk boylarını kendilerine bağlayarak ikinci kez devlet kuran Gök-Türklerin yayıldıkları sahalar.

The Second Blue-Turk State. After uniting the Turkish tribes of Central Asia under their control in 682, the Blue Turks founded a second state that spread over a vast region.

Gök-Türk çağına ait
Altay-Tanrı Dağları ve
Fergana buluntuları.

- 1-Fergana'da Kasan
şehrinde ele geçen Türk
tipi kaplar ve
dokumacılıkta kullanılan
ağırlık ve ağırşaklar.
- 2- Tanrı dağlarından
iki kale.
- 3- Manakeldi Kalesi.

Blue-Türk finds from the
Altai-Tien Shan Mountains
and Fergana:

1. Turkish pottery and loom
weights discovered at
Kasan in Fergana.
2. Plans of two Tien Shan
fortresses.
3. The Manakeldi fortress.

Tahta geçişinin hemen akabinde Çin'e akınlara başladı. 695 yılına kadar hem doğudaki Moğol Kitan'ları, hem de Çin'i baskı altına almayı başardı. Arkasından 696-697 yıllarında Kırgızlar devlete itaat ettirildikten sonra Türgişlere yönelindi. Bu arada Gök-Türklerin isteklerini yerine getirmeyen Çin'e karşı büyük bir sefer düzenlendi. Türk orduları Şantung ovasına ve Yeşil nehre (Yangts'e) kadar uzandı. Savunma için sefere çıkarılan Çinli generaller korkularından Türk ordularına yaklaşmıyor, sadece uzaktan seyrediyordu. Bu yılın sonuna doğru ülkenin batı tarafındaki Türgişler tamamen Gök-Türk birliğine katıldılar.

Bundan sonra Batı Türkistan'a yönelen Kapgan ve onun emrindeki Tonyukuk, Bilge ve Kül Tigin gibi kumandanlar idaresinde Türk ordusu 701 yılında Demir Kapı (Temir Kapıg)'ya ulaştı. Ertesi sene Tangutlar ve bazı Soğd kolonileri yenilerek boyun eğdirildi. 709 yılına kadar uzak bölgelerdeki

Chinese, coming to the aid of Turkish communities living under Chinese bondage, and uniting Turkish groups everywhere under the Blue-Türk banner.

His incursions into China began almost as soon as he was on the throne and his campaigns against the Chinese as well as the Mongol Khitans continued until 695. This was followed by the subjection of the Kirghiz (696-7) after which he turned on the Türgish. When the Chinese rejected demands that he made of them, he organized a great campaign in which Turkish forces penetrated as far as the Shantung plains and the Yangtze river. Chinese generals sent out in defense were so intimidated by the Turkish presence that they held back and simply watched from a distance. By the end of the same year, the Türgish had been fully incorporated into the Blue Turks.

Kapgan now turned his attentions to western Turkistan. Turkish forces under his own command and led also by Tonyukuk, Bilge, and Kül Tegin reached Demir Kapı by 701. The following year, they defeated the Tangut and also captured a few Sogdian colonies. By 709 they had even secured the homage of such distant tribes as the Basmil. A Kirghiz insurrection in 710 was suppressed and their obedience was restored.

By now however Kapgan was inexplicably becoming more and more despotic and as he did so, the Turkish tribes one by one began revolting against his authority. Many Turkish chieftains took refuge in China, which presumably was as active as ever in stirring up such dissension. Forced to deal with a rising tide of domestic intransigence, Kapgan and his commanders had no time to contend with the Chinese. After brutally suppressing an insurrection by the Bayirku, Kapgan returned to Ötüken accompanied by only a small force. While passing through a willow-forest, he was ambushed by a group of Bayirku survivors and was killed. His severed head was taken back to the Chinese capital by a Chinese agent who happened to be present at the ambush (716).

Kapgan was initially succeeded by his son Inel but he was thought to lack the qualities required of a khagan and was therefore deposed and replaced by Bilge, Kutlug's son. He immediately took upon himself the job of reducing to obedience the fractious clans that had been causing so much trouble since the days of his uncle and after a sustained effort he succeeded in restoring unity. Bilge also so-

Basmıllar, Çikler, Azlar itaate alındı. İsyan eden Kırgızlar 710'da yeniden devlete bağlandı. Ancak, bundan sonra Kapgan Kagan'ın anlaşılmasız sert tutumu yüzünden devlete bağlı bütün boy-lar birer birer isyan etmeye başladılar. Birçok Türk boyu gidip Çin'e sığındı. Aslında Çin entrikalarının söz konusu boy isyanlarında büyük rolü vardı. Kapgan Kagan ve devletin diğer ileri gelenleri bu isyanlarla uğraşmak zorunda kalıyorlar, düşmanları Çin ile mücadele etme fırsatını bulamıyorlardı. Bu boy isyanlarından birinin, Bayırku isyanının bastırılmasından sonra Ötüken'e geri dönerken Kapgan Kagan yanına fazla asker almamıştı. Söğüt ormanından geçerken arta kalan Bayırkuların saldırısına uğradı ve öldürüldü. Kesik başı orada bulunan bir Çinli casus tarafından Çin başkentine götürüldü (716).

Onun yerine geçen oğlu Inel'in kaganlığı yetersiz bulunarak, tahttan indirildi. Yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kagan oldu. İlk iş olarak, amcası zamanından beri devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırdı. Çok uzun mücadelelerden sonra devletin birliği yeniden sağlandı. Bunu başardıktan sonra Çinlilerle iyi geçinmeye çalıştı ve iki ülke arasında dostluk kuruldu. Bilge'nin Çinlilerin etkisinde kalarak Budistleşme isteği, devlet meclisi tarafından, Türk milletinin yapısına uymadığı gerekçesiyle reddedildi (723).

ught to maintain good relations with the Chinese and a friendship pact was even concluded with them. Chinese influence over Bilge apparently grew however. A proposal, put forward by him to the Blue Turk council of state, concerning the adoption of Buddhism as a religion was rejected by the council on the grounds that the faith was contrary to the nature of the Turkish nation.

The venerable Tonyukuk died in 725. A great monument was erected in his memory in 726-7 in the vicinity of Kosho-Tsaidam. The monument contains a lengthy inscription carved into the stone in which Tonyukuk describes the reestablishment of the Blue Turks, all the struggles in which they engaged, the duplicity of the Chinese, and the rebelliousness of the Turkish nation. When Kül Tegin died in 731, his brother Bilge had a similar monument erected in his memory on the banks of the Orkhon river. The inscription on this stele also relates the struggles and victories of Kül Tegin as described by Bilge and includes an admonition to the Turkish nation to learn something from the lessons of history. In 735, a year after Bilge died, a stele was in turn erected in his memory, this time by Bilge's son. Like that of Kül Tegin, it contains words of advice to the Turks.

Kül Tigin anıtının kaplumbağa kaidesi, yazıt kaplumbağanın üzerinde yükselmektedir. Bu kaide geleneği Türk ve Çin mitolojilerine uygun bir biçimde iki kültür tarafından da kullanılmıştır. Kaplumbağa hem uzun ömür sembolü, hemde kötü ruhları kovmaya yarayan bir semboldür. Kaplumbağa heykellerin anıtların kaidesi olarak kullanılması, sadece hanedana ait kitabelerde karşımıza çıkmaktadır.

The tortoise-shaped base of the Kül Tegin monument. The tortoise motif was common to both Turkish and Chinese mythologies in which it symbolized longevity and was also held to have apotropaic powers. The use of a tortoise-figure as a base appears only in monuments dedicated to members of the royal family.

Kül Tigin Mezar Külliyesi. Girişten başlayan ve bark adını verdiğimiz mezar binasına inçe bir yol uzanmaktadır.

Yolun iki tarafında balbal adını verdiğimiz mermer yontu heykeller insan boyunda yapılmışlardır. Bu heykellerin çoğunluğu Gök-Türklerle savaşmış ve onlar tarafından mağlup edilmiş üst düzey yöneticiler olmalıdır.

Bu anıt yolun ortasında kaplumbağa kaide üzerinde yazıt yükselir. Barkın arkasında da bir sunak masası bulunur.

The Kül Tegin tomb. The long, narrow path leading from the entrance to the mausoleum is lined on either side with life-sized marble statues, the majority of which probably represent the defeated leaders of those against whom the Blue Turks fought. The tortoise-base stele is located midway along the path. There is a sacrificial altar located behind the mausoleum.

Gök-Türk çağı altın eşyalar. Üzerleri oldukça süslü, VIII. Yüzyıla ait bu eserler Gök-Türk devri mezarlarından çıkarılmıştır.

Elaborately-decorated gold vessels from Blue-Turk period tombs of the 8th century.

Ünlü devlet adamı Tonyukuk, 725 yılı dolaylarında öldü. 726-727 yıllarında Türk tarihinin en muhteşem abidelerinden biri olan Tonyukuk yazıtı dikildi. Bayın - çokto mevkiinde Tonyukuk adına ilk yazıt dikilerek, Tonyukuk'un ağzından Gök-Türk devletinin yeniden kuruluşu, yapılan bütün mücadeleler, Çin'in hilekârlığı, Türk milletinin itaatsizliği abide taş oyma suretiyle yazıldı. 731 yılında Kül Tigin ölünce ağabeyi Bilge onun adına bir yazıtı Orhun nehri yakınına dikti. Bu yazıtta da Kül Tegin'in geçirdiği mücadele ve kazandığı başarılar Bilge Kagan'ın ağzından anlatılıyor; Türk milletinin geçmişin acı olaylarından ders alması isteniyordu. 734 yılında ölen Bilge Kagan adına oğlu tarafından 735 yılında bir yazıt dikildi. Bu yazıtta da Kül Tigin gibi Türk milletine öğütler veriliyordu.

Bilge Kagan'dan sonra devletin başına geçen kaganlar yetersiz şahsiyetlerdi. Kısa zamanda devlet zaafa uğradı. 742 yılında isyan eden Basmıl ve Uygurlar Gök-Türk devletini yıktılar. Arkasından Uygur devleti kuruldu.

Gök-Türk kültürü hakkında

Devlet kavramının "il" ile ifade edildiği Gök-Türklerde en yüksek askerî-idarî makam kagan idi. Hükümdar karşılığı olan kagan hem devlet başkanı, başkumandan, meclis ve hükümet başkanı idi. Ancak, kesinlikle mutlakiyet idaresi söz konusu değildi. Kaganın icraatını her zaman denetleyen bir devlet meclisi, "toy" mevcuttu. Bu

The khagans that succeeded Bilge were lackluster personalities and in very short time Blue Turk power was on the wane. In 742, a revolt of the Basmil and Uighur resulted in their downfall and the establishment of the Uighur empire.

The culture of the Blue Turks

Among the Blue Turks, the concept of "state" was expressed by the word il, in which the khagan held the highest military and governmental authority. In his capacity of sovereign ruler, the khagan was not only chief of state and supreme military commander but also head of the government and president of the assembly or council (called toy). His position, however, was not that of an absolute monarch for the toy had the power to review the khagan's acts and, when necessary to depose a khagan it did not approve of; furthermore it could, as we have seen, refuse to acknowledge a new khagan's accession.

The khagan's wife bore the title hatun ("lady") and she could—and often did—play an active role in the affairs of state. At the very least she was certainly in a position to affect the decisions taken by the khagan; but her influence seems to have been far more than domestic.

In theory, the khagan's government consisted of an aygucı (prime minister or grand vizier), and a number of buyruk (ministers or viziers) and üge (subministers) but in practice the second-in-command was the yabgu who,

meclis, gerektiğinde kaganları tahtından indiriyor veya kagan olan birini bu makama kabul etmeyebiliyordu.

Hatun unvanını taşıyan kaganın hanımı da devlet idaresinde söz sahibiydi. Gerektiğinde kaganı kendi fikirleri doğrultusunda etkileyebiliyordu. Diğer taraftan "aygucı (başbakan)", "buyruk (bakan)", "üge" gibi hükümet üyeleri vardı. Aslında kagandan sonra ikinci büyük unvan yabgu (kanat idarecisi)'dur. Daha sonra şad, tegin, ilteber, erkin, tudun gibi unvanlar sıralanmaktadır. Çin tarihi kaynaklarına göre sayıları 28'den fazla olan bu unvan ve makamlar, devletin içinde bulunduğu duruma göre bazen farklı fonksiyonlar icra edebiliyorlardı.

Gök-Türk sosyal yapısı aile, urug(aileler birliği), boy (ok), bodun (millet), il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı halkalar hâlinde tezahür ediyordu. Çağdaş devletlere göre çok farklı hukuk sistemine sahiptiler. Anayasa karşılığı olarak töre vardı. Sosyal düzen töreye bağlı kalınarak sağlanıyor ve herhangi bir bunalım yaşanmıyordu. Vatana ihanet, adam öldürmek, zina yapmak, hırsızlık gibi ağır suçların cezası idamdı. Adam yaralayanlar bunu tazmin ederler ve hafif hapis cezasına çarptırılırlardı.

Gök-Türk ekonomisi temelde hayvancılığa (at ve koyun) dayalıydı. Tarıma elverişli bölgelerde ziraat gelişmişti. Turfan ve civarında sebze ve meyvacılığın çok ilerlediği tespit edilmiştir.

Gök-Türk tarihinin en mühim özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz bizlere, kitabeleri bırakmış olmalarıdır. Başta Orhun havalisi olmak üzere bütün Orta Asya'nın muhtelif yerlerinde yüzlerce Gök-Türk alfabesiyle yazılmış kitabeler bulunmuştur. Arkeolojik kazılar daha ilerledikçe birçok yeni yazıtın bulunacağı muhtemeldir. Bugünkü Avrupa milletlerinin çoğunun henüz yazıyı tanımadığı bir devirde Türklerin böyle kültür abidelerine sahip olmaları epey dikkat çekicidir.

Gök-Türk devletinde hanedanın mensup olduğu A-shih-na'nın dışında birçok Türk boyu daha vardı: Kırgız, Karluk, Uygur, Sir Tarduş, Bayırkı, Oğuz, Bugu, Basmıl, İzgil, Az, Türgiş gibi boylar bunların önemlileri idi.

as we have also seen, was a sort of co-ruler. He was followed, in descending order of rank, by officers called şad, tegin, ilteber, erkin, and tudun. Chinese accounts make reference to more than twenty-eight such rankings, the holders of which performed a variety of functions as circumstances dictated.

Blue-Turk society was bound together by family ties that spread out in an ever-widening system of concentric links: urug (group of families), boy (clan), bodun (nation or tribe), and il (state). This society's system of law was quite distinct from that of its contemporaries. Töre (consuetude) served as its constitution. Social peace and order were essentially achieved by strict adherence to the töre. A number of crimes—treason, murder, adultery, and theft—were punishable by death; woundings on the other hand had to be compensated for after which the perpetrator's freedom of movement would be restricted for a brief time.

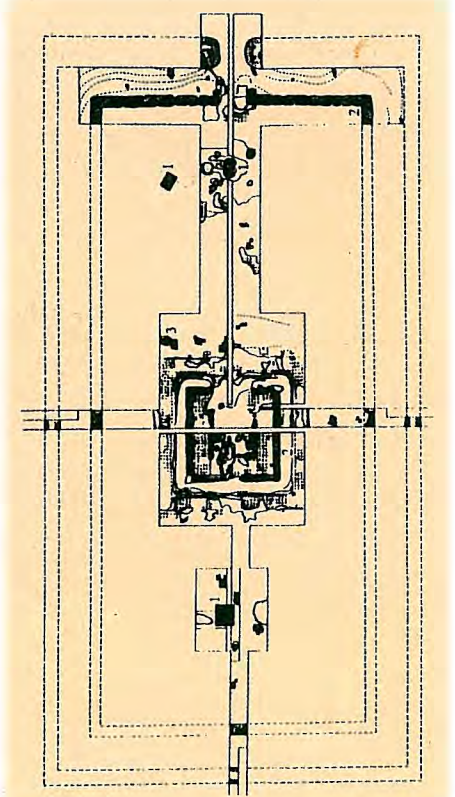
The Blue Turks' economy was based on animal husbandry (horses and sheep) though they did farm crops where conditions permitted. There is evidence, for example, that there was extensive cultivation of fruits and vegetables in and around Turfan.

One of the most important—for us anyhow—characteristics of the Blue Turks was their habit of erecting inscribed monuments. Hundreds of their steles inscribed in the Blue-Turk alphabet have been found not only in the Orkhon river valley but in many other sites in Central Asia. It is quite likely that, as archeological excavations proceed, more examples of these steles will be discovered. It is indeed sobering to realize that the Blue Turks were inscribing monuments in a script and language of their own at a time when most European peoples were as yet incapable of doing anything of the sort.

Although the main dynasty hailed from the A-shih-na clan, the Blue Turks counted many other clans among their number of which the Kirghiz, Karluk, Uighur, Syr-Tardush, Bayırkı, Oghuz, Bugu, Basmıl, İzgil, Az, and Türgish were the most important.

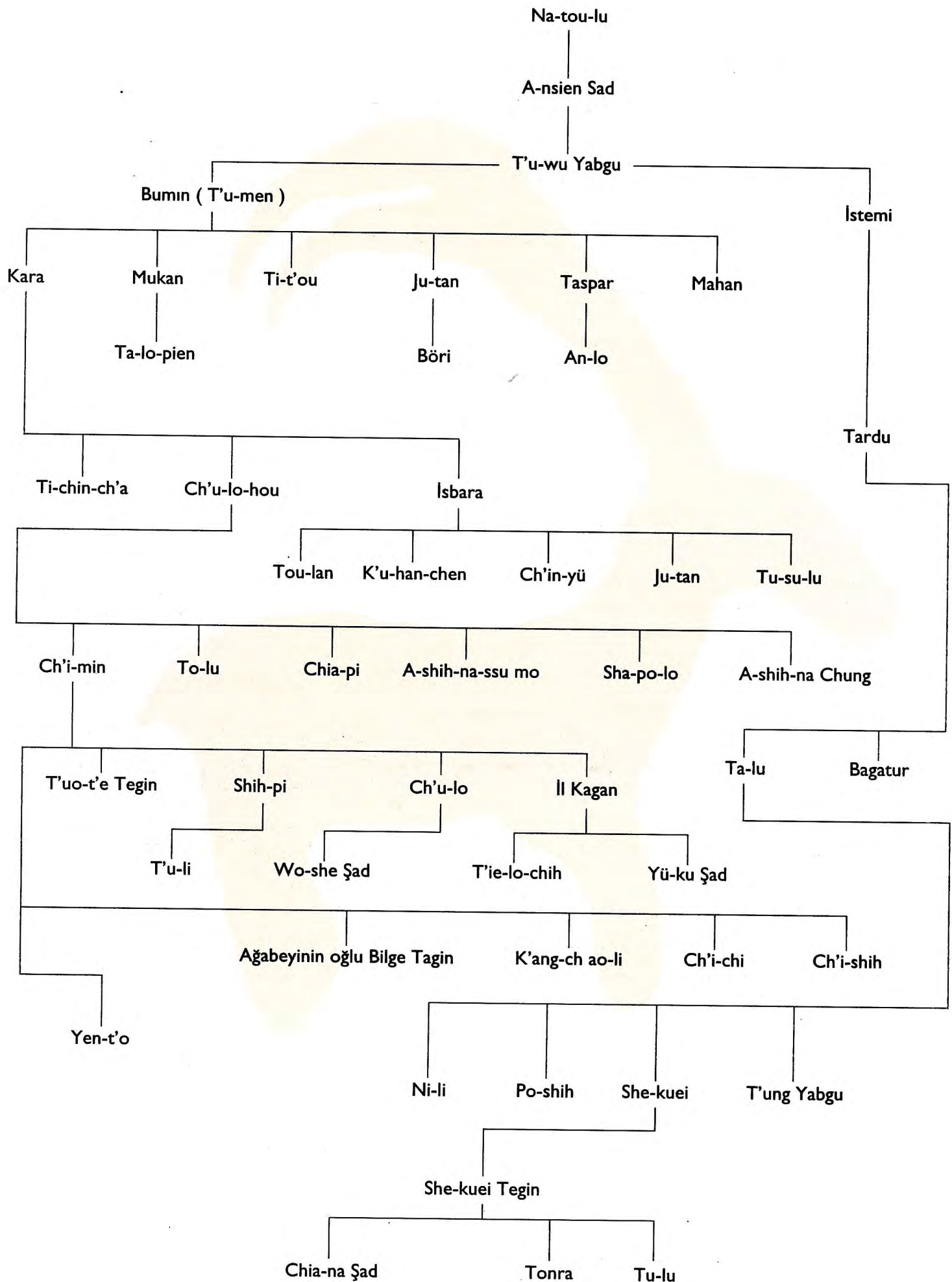
Kül Tigin Mezar Külliyesi'nin kazılarda ortaya çıkarılan planı. Ortada 13 x 13 m. lik bir subasman üzerine 10,25 x 10,25 m. lik "bark" inşa edilmiş, etrafı 67,25 x 28,35 m. ebadında doğu-batı doğrultusunda bir kerpiç duvarla çevrilmiştir. Bark'ın önünde kaplumbağa kaide üzerinde yazıt yükselir. Bark'a ulaşan yol kenarlarında balbal adını verdiğimiz heykel dizileri bulunmaktadır.

Reconstructed plan of the Kül Tigin tomb as revealed by excavations. A square mausoleum measuring 10.25 meters on a side stands on a raised square platform measuring 13 meters on a side. The whole is enclosed by a mud-brick wall forming a rectangle measuring 67.25 by 28.35 meters with the long axis running east-west. A stele on a tortoise-shaped base stands before the mausoleum. The path leading to the mausoleum was lined with statues called balbal.

I. Gök-Türklerin Soykütüğü

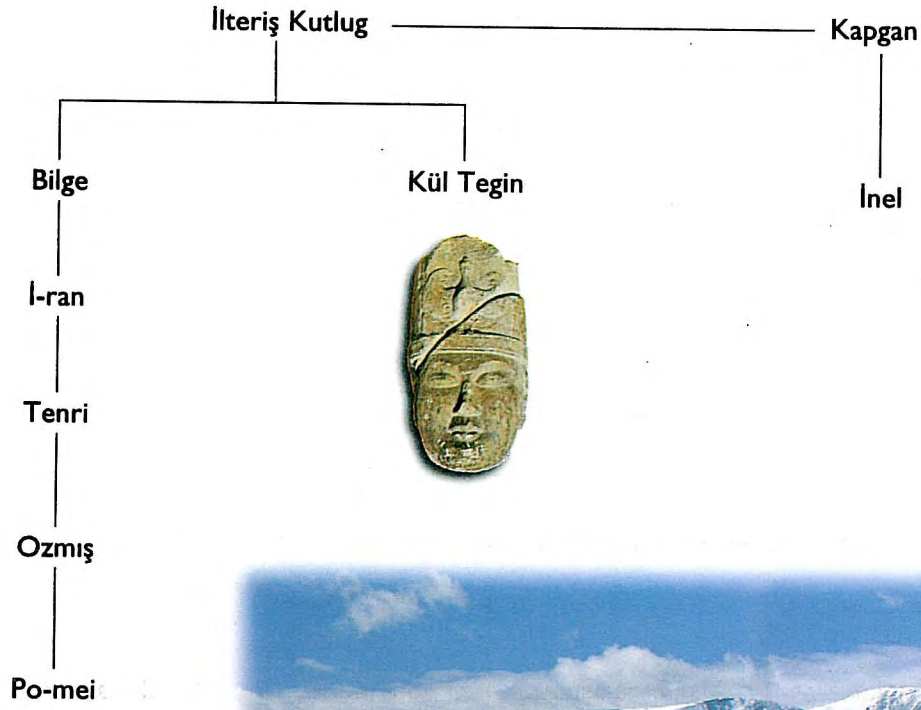
I. Family tree of the Blue-Turks (542-630)

II. Gök-Türk Devleti Kaganları

II. Khagans of the second Blue-Turk state (682-744)

Balbal V-VII. Yüzyıl.
Balballar mezar
anıtlarının önünde yüz-
leri doğuya bakar
şekilde dizilirlerdi. Bu
diziler kimi zaman 20
m. kadar, kimi zamanda
1 km. ye kadar ulaşır-
dı. Bu taştan yontularak
yapılan eserler mutlaka
ölen kişinin portresini
canlandırır-
dı.

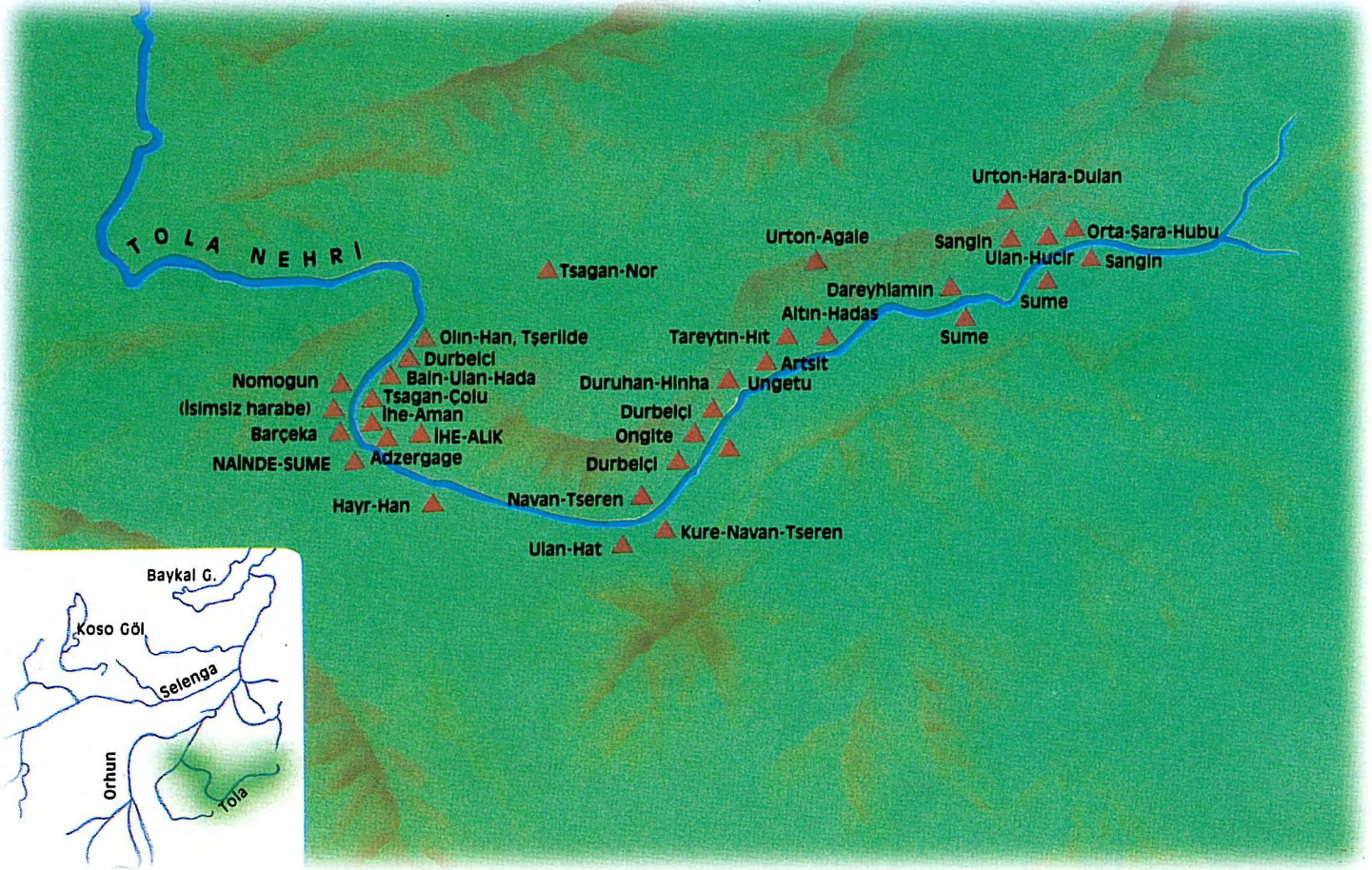
*Funerary statue from the
5-7th centuries. These
statues were erected
before the tomb with
their faces to the east in
lines extending from as
little as twenty meters to
as much as a kilometer.
The statues were sup-
posed to portray the fea-
tures of a dead person.*

Balbal V-VII. Yüzyıl.
Bu heykel geleneği
balbalların sadece
doğu yönüne bakan
yüzünde gerçekleştir-
ilirdi. Arka cephe çok
fazla yontulmazdı.
Abidelerde geçen
adıyla bu portre
geleneğine "bediz",
bu işi yapanlara da
"bedizci" denilirdi.

*Funerary statue from
the 5-7th centuries. As
a rule only the fronts
of these statues (which
faced east) were
carved and the backs
were not. This tradition
of monumental portrai-
ture was known as
bediz; its artists were
called bedizci.*

Tolga Nehri boylarında
Gök-Türk çağı ile ilgili
buluntu yerleri.

Blue-Türk archaeological
sites along the Tolga
River.

Gök-Türk Çağında Orta Asya'da Arkeolojik Buluntu Yerleri:

Yenisey Bölgesi

Tuyuhtyansko, Kopen, I. Kapçal, II. Kapçal (V. - VIII. yüzyıllar)

Altaylar Bölgesi

Kudırge, Katanda, Tuyakta Kuray (V. - VIII. yüzyıllar)

Fominsk (VI. ve VII. yüzyıllar), Perehod (IV. ve V. yüzyıllar)

Baykal - Selenga

Fofanovska, Vernhe - Udinsk, Aşağı İvolgi (V. ve VI. yüzyıl)

Kurikan (VII. ve VIII. yüzyıllar)

Tanrı Dağları

Alamışık, Gök-Bulak, Ara-köl, Altın-Arık, Narın, Talas, Koçkar (IV. - VIII. asır başları)

Kuzey Kazakistan

II. Pavlodar, II. Sokolovka, II. Aydadul

Orta Kazakistan

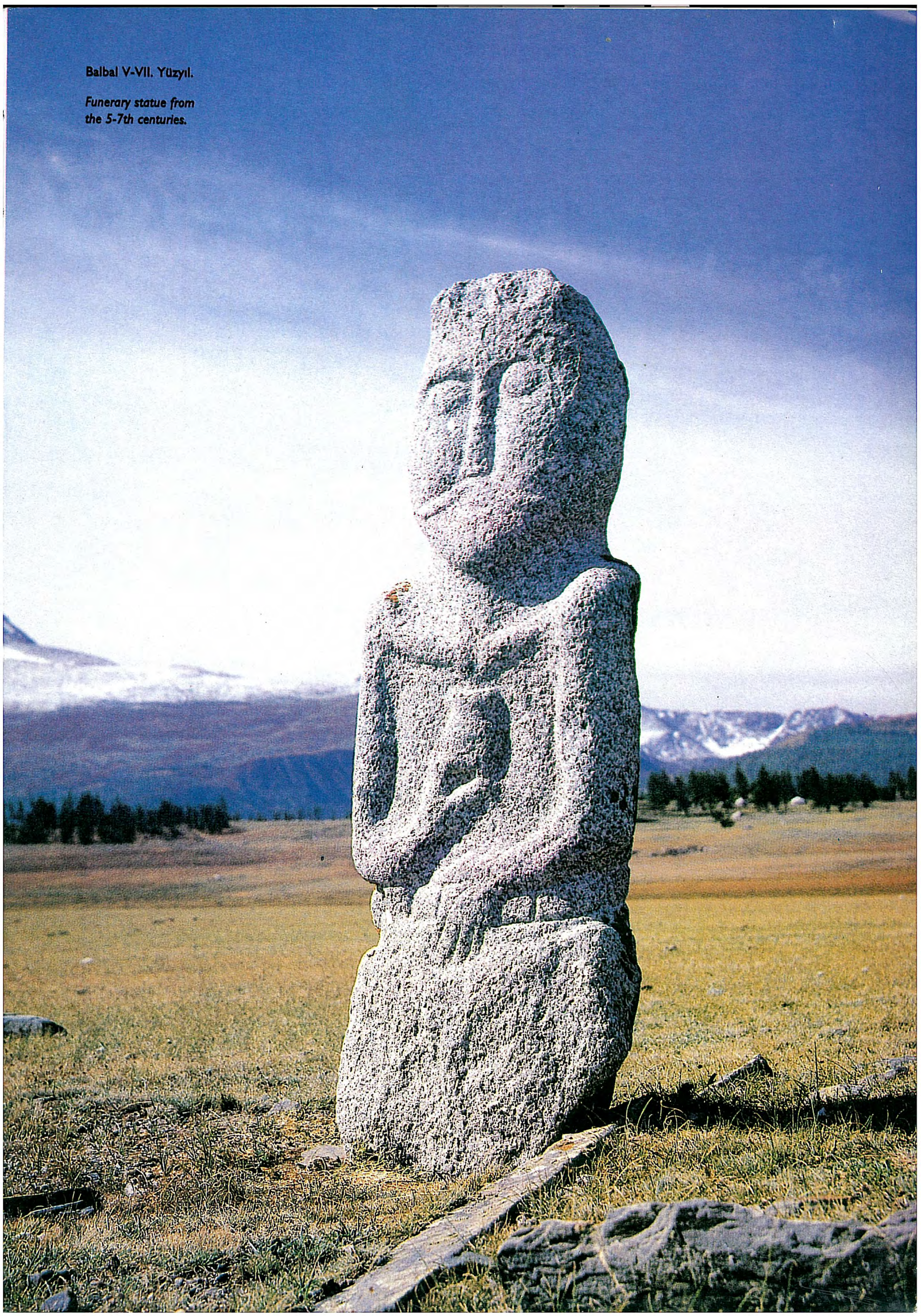
(Ili nehri havzası) II. Egiz-Koytas

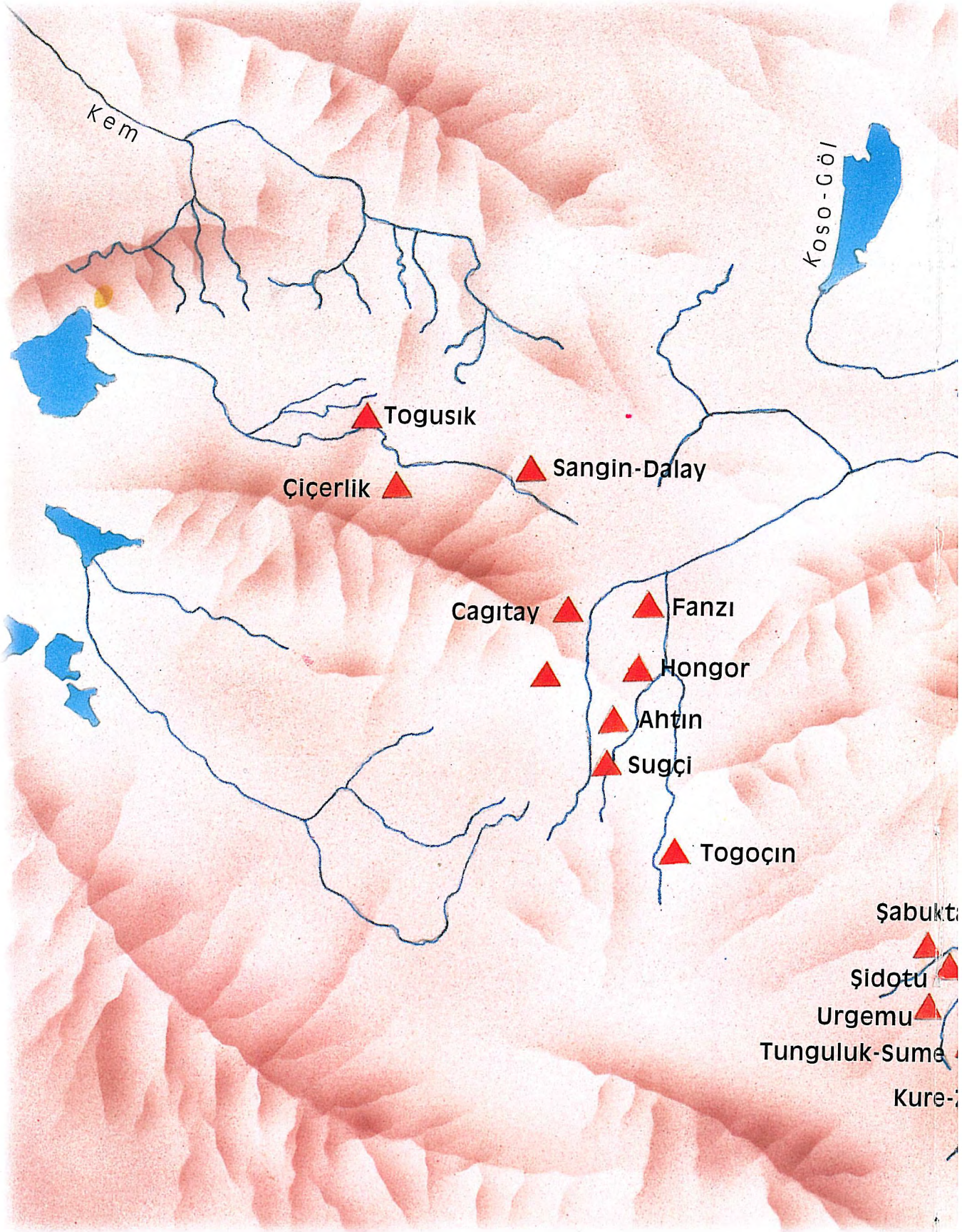
Batı Kazakistan

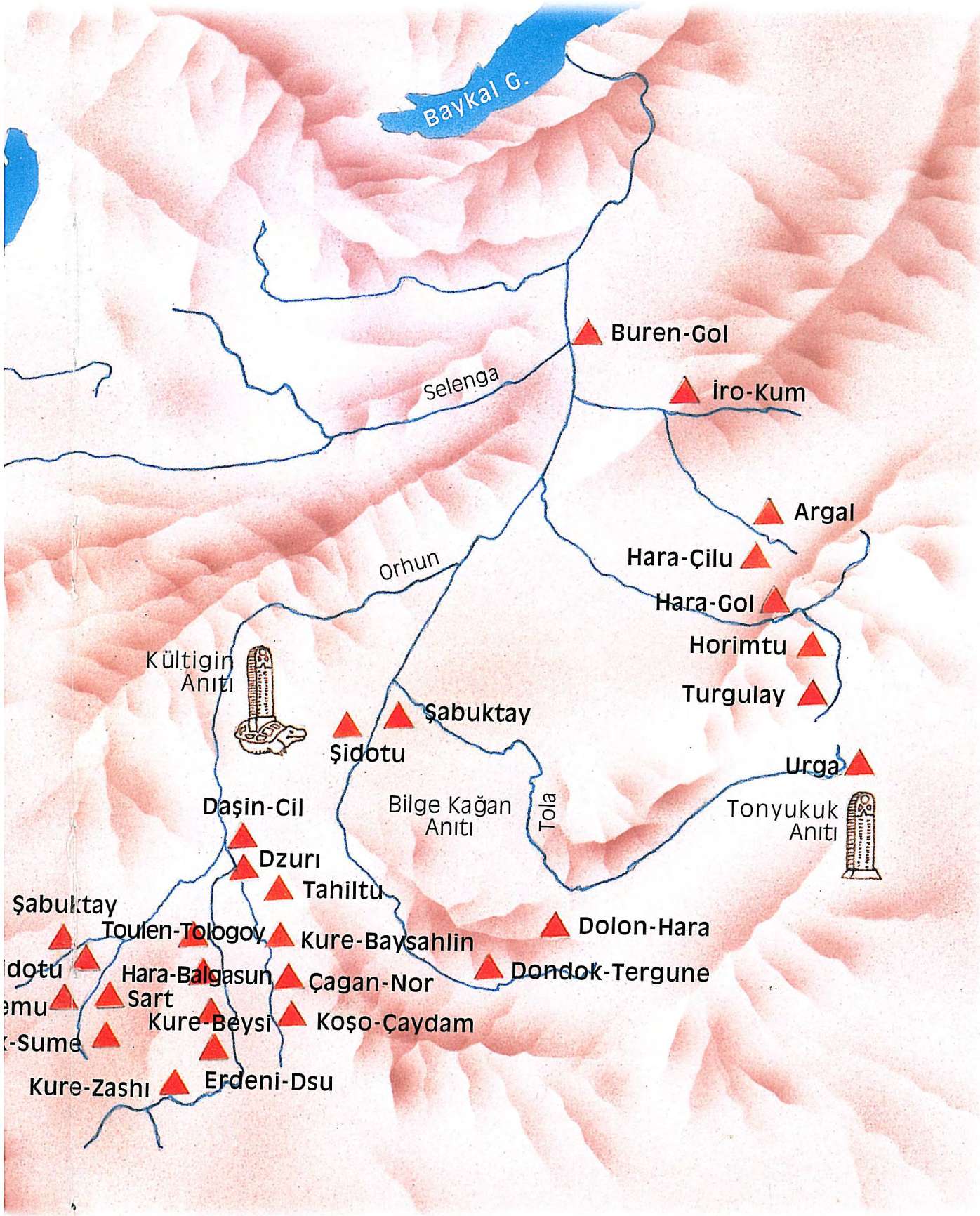
Ming-Bulak, Sarvaşlık, Atlah, Belhu, I. Çuvalın

Balbal V-VII. Yüzyıl.

*Funerary statue from
the 5-7th centuries.*

Orhun ve Selenga
nehirleri boylarında
Gök-Türk çağı
buluntu yerleri.

Blue-Turk archaeolog-
ical sites along the
Orkhon and Selenga
rivers.

Gök-Türk devri Mezar Külliyesi

Orta Asya'da Gök-Türk devrinden itibaren yer üstünde de büyük mezar külliyesi görülmeye başlanmıştır.

Bu mezar külliyelerinin esasını ölen kahramanın veya hükümdarın hatırasını yad etmek için yapılan bir mimari düzenleme teşkil eder. Çin mimarisinde de benzerleri görülen bu mimari komplekslerin en ünlüleri Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (725) mezar külliyesidir.

Yapılan kazı ve araştırmalar bu üç külliye-nin de benzeri bir plan yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu külliye esas itibarıyla duvarlarla çevrili bir dikdörtgen alan içerisinde, tören yolu ve bu yolun üzerinde ölen kişinin yaptıklarından ve devletin durumundan bahseden kitabe, yolun iki tarafında çeşitli ikonografik özellikleri yansıtacak şekilde işlenmiş heykeller, ortada bir "bark" kısmı ve sunaklardan meydana gelmiştir.

Bahsettiğimiz mezar külliyelerinin içerisinde en iyi tanınanı Kül Tigin mezar külliyesidir.

27 şubat 731 tarihinde ölen Kül Tigin için ağabeyi Bilge Kağan tarafından yaptırılan bu mimari kompleksin açılış töreni 732 yılının ağustos ayında yapılmıştı. Doğu-Batı doğrultusunda uzanan, kerpiç duvarlarla çevrili 67.25 x 28.35 m. ebadında olan eser, dışarı-

Blue-Turk Tombs

The appearance of large groups of monumental funerary structures in Central Asia coincides with the Blue-Turk period. These buildings are an architectural expression of a desire to perpetuate the memory of a dead hero or ruler and they resemble examples found in Chinese architecture. The most famous of these complexes are those of Kül Tegin (732), Bilge Khagan (735), and Tonyukuk (725).

Excavations have shown that all three are based on a similar plan consisting of a rectangular precinct enclosed by a wall, a ceremonial road alongside which were erected steles inscribed with the deeds of the deceased and the condition of his dominions. Arrayed along either side of the road were a number of statues of an iconographic nature. The center of the precinct was occupied by a mausoleum (called bark) and altars.

Of the three complexes referred to, the best-known is that of Kül Tegin, who died on February 27th in 731. His tomb was built by his brother Bilge and was completed a little over a year later in August 732. The precinct was a rectangle measuring 67.25 by 28.35 meters with the long axis running east-west. It was enclosed by a wall of sun-dried brick and surrounded by a ditch.

Bilge Kagan Mezar Külliyesinin bugünkü görünüşü.

The Tomb of Bilge Khagan today.

dan bir hendekle çevrilmişti. Külliye'nin doğusunda ölen kahramanın sağlığında öldürdüğü düşman sayısınca dikilen balballar dışarıya doğru uzanıyordu. Tören yolunun iki yanında oturmuş ve ayakta duran Türk ikonografisine uygun olarak yontulmuş heykeller yer almaktadır. Girişin 8 m. batısında Türk ve Çin mitolojisinde önemli yeri olan kaplumbağa şeklindeki bir kaide üzerine yerleştirilmiş ve tepesinde kemer oluşturacak şekilde düzenlenmiş ejderha kabartmalarının bulunduğu kitabe yer almaktadır. Bu kitabe taşı üzerine aynı zamanda Gök-Türk kağan damgası olduğu kabul edilen dağ keçisi tasviri kazınmıştır.

Külliye'nin ortasında 13 x 13 m. lik bir su-basman üzerine oturan 10.25 x 10.25 m. lik "bark"ın içerisinde Kültigin'e ait olduğu sanılan heykelin kırık başı ve gövdesi ile hanımına ait olduğu kabul edilen heykel parçaları bulunmuştur. Ayrıca duvarlara yapıldığı düşünülen fresko parçaları da ele geçmiştir. Bu arada "bark"ın dış duvarlarına koruyucu amaçla yerleştirilmiş T'ao-t'ieh denilen masklardan da ele geçirilmiştir.

Külliye'nin batı ucunda ise granitten yapılmış yekpare bir kurban sunağı bulunmaktadır.

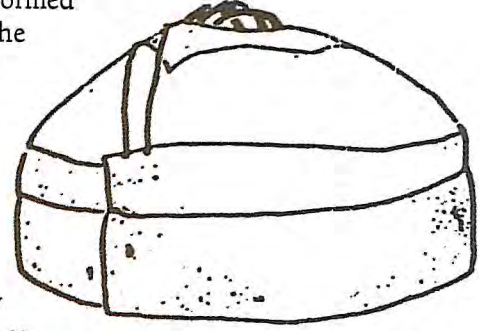
Hun ve Gök-Türk Devrinde Kurgan ve Çadırlar

İslâmiyetten evvelki devrede, Hunlardan önce, Türklerin ataları sayılabilecek kavimlerle alâkalı mimarî bilgiler çok karışık ve belirsizdir. Bu devrede göçebe kültürler söz konusu olmakla birlikte kısmen yerleşik veya tamamen yerleşik bölgelerde mimarlık oluşumları da söz konusuydu. Nitekim bazı bölgelerde ahşap ev mimarisi gelişmişti. Meselâ Arkeologların Harezmi'de M.Ö. 3. bine (Kelteminar Kültürü devresi) tarihlendirdikleri bir ev yerleşik bölgelerdeki ev mimarisinin eskiliğini gösterir. Ancak ilginç olan ahşap aksamı olan bu evin çadır biçimini andırmasıdır.

En erken devirlerden itibaren mimarî nitelikleri en belirgin unsurlar kurgan tipindeki mezarlar ile çadırlardır.

Kurganlar dış görünüşü itibarıyla tümülüs tipi mezarlardır. Ancak toprak altında kalan mimarî düzenleme tümüyle İç Asya ve Orta Asya'ya özgüdür. Hunlar, diğer Türk toplulukları, öteki Bozkır mensubu kabileler ve Gök-Türklerde de kurganlar esas itibarıyla benzeri şekilde yapılıyordu. Ancak büyük-

Monoliths, supposedly representing the numbers of enemies killed by the tomb's occupant during his lifetime, extended in a line to the east. Statues conforming to traditional Turkish iconography stood along both sides of the ceremonial road. About eight meters west of the entrance was an inscribed stele carved with dragons that formed an arch at the summit. The stele was set on a pedestal shaped like a tortoise—a characteristic and important totem in Turkish and Chinese mythology. The stele was also inscribed with a depiction of a mountain-goat, generally thought to be the symbol or seal of the Blue-Turk khagan.

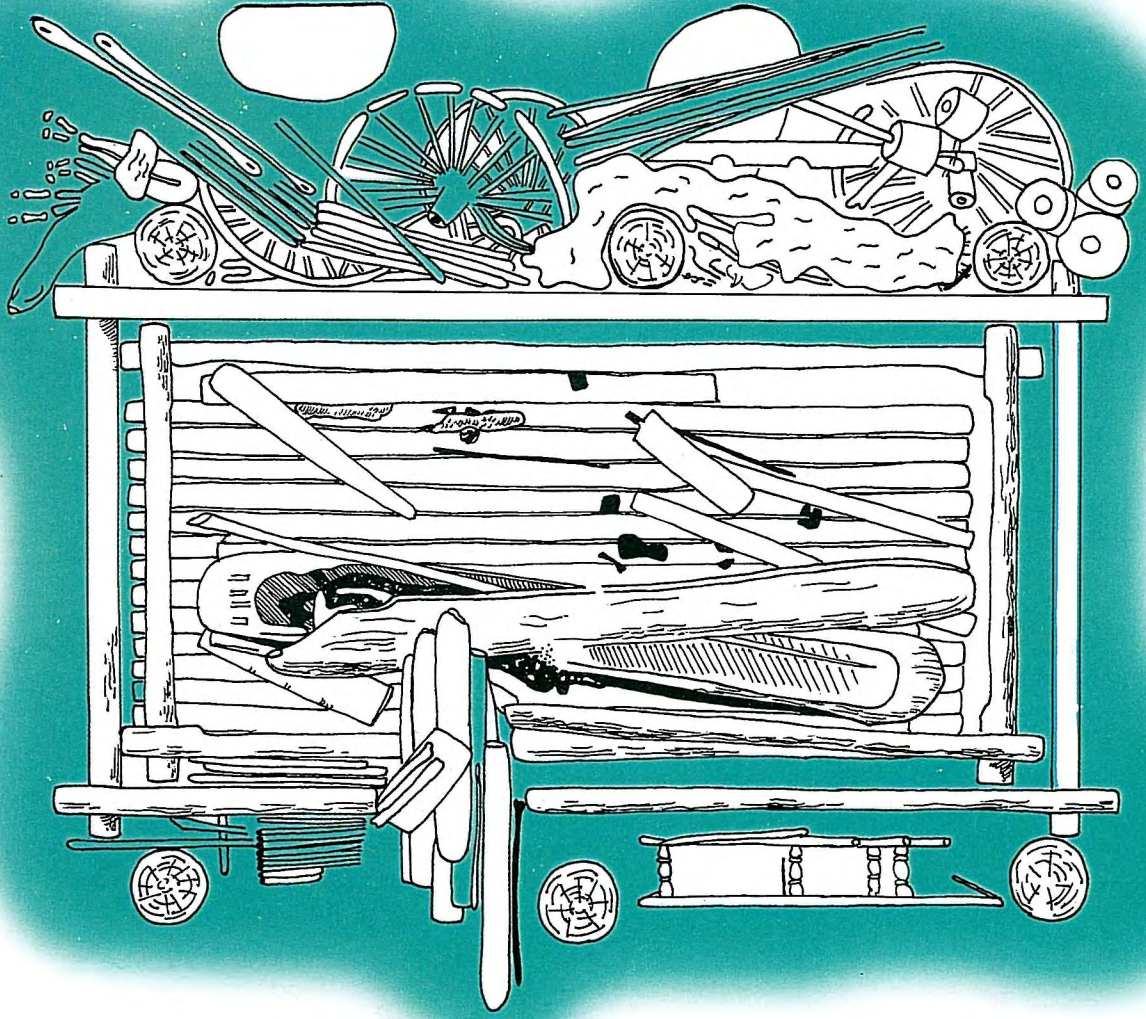

In the center of the precinct was a square bark measuring 10.25 meters on a side and set on square plinth measuring 13 meters. All that has been found in this bark are the torso and broken head of a statue, thought to represent Kül Tegin, together with fragments of another statue presumed to be of his wife. Fragments of fresco have also been discovered and it is believed that the walls were decorated in this way. Examples have also been found of the t'ao-t'ieh masks that would have been set on the outer walls of the bark as apotropaic devices. Located at the western end of the precinct was a sacrificial altar formed from a granite monolith.

Tumuli and tents during the times of the Huns and Blue-Turks

Our knowledge of the architecture of the proto-Turkish tribes predating the Huns during the pre-Islamic period is scanty and conflicting. Nomadic cultures during this period existed side-by-side with those who were partially or even entirely sedentary and who therefore have left architectural artifacts behind. In some regions for example, there was a well-established architecture of timber-constructed dwellings: a house discovered by archaeologists in Khwarizm is dated to around the 3rd millennium BC (Kelteminar culture) and is evidence of the antiquity of such construction in settled areas.

What is particularly interesting about this dwelling is that its form is suggestive of a tent. Indeed, the two most distinctive features of all

V. Pazırık kurganının
kazısı yapıldıktan
sonraki eserlerin
durumu.

*The Pazyryk kurgan
after being excavated.*

V. Pazırık
kurganından ahşap
lahitte mumyalı ceset

*Mummified corpse in
the wooden sarcoha-
gus from the 5th
Pazyryk mound*

Hunlar cenazelerini kurgan adını verdiğimiz mezarlara gömerlerdi. Kurganlar toprak kazılararak bir çukur oluşturulur, çukurun içerisine karaçam ağaçlarından cesedin konulduğu bir mezar odası inşa edilirdi.

Mezar odasının zemin ve tavanı da ağaç gövdelerinden yapılırdı. Bu ağaç kütüklerinin tamamı keçe yaygılarla örtülür, tahnid edilmiş (mumyalanmış) ceset başı doğuya gelecek şekilde bu mezar odasına yatırılırdı. Mezar odasının içerisine gömülen sahsın eşyalarıyla birlikte bazı hediyeler yanına sağken sahibi olduğu

at da yakınına kuyruğu kesilmiş veya düğümlemiş bir şekilde gömülürdü.

Gömu işlemi tamam-

landıktan sonra top-

rağın kazılması es-

nasında ortaya çı-

kan toprak mezar

odasının üzere yığı-

lır ve onun da üzeri

küçük taşlarla örtü-

lürdü. Böylelikle Anado-

lu'da da tümülüs adını ver-

diğimiz mezar yapılarına benzer

bir anıtsal mezar ortaya çıkmaktadır. Bu

anıtsal mezarların yüksekliği kimi zaman 13-15

m. Kadar, çapları ise 20-25 m. Ye kadar yükselir.

Böylesine mezar geleneği eşyalarıyla birlikte gö-

mülen soylu komutanların mezarlarının soygun-

lara karşı aldıkları bir önlem olmakla birlikte

anıtsal boyutlarıyla onların da güçlerini göster-

mesi açısından son derece önemlidir.

Hun döneminden en önemli kurganlar doğu Al-

taylar'da Pazırık yaylasında bulunan Pazırık

Kurganları (M.Ö.III-I.Yüzyıl.) ve Kazakistan'da

Esik (M.Ö.V-IV.Yüzyıl) kurganıdır. Kurgan gele-

negi Gök-Türkler'de de devam etmiştir.

Hunlarda karşımıza çıkan cesetlerin tahnid edile-

rek (mumyalı) gömülmesi geleneği Anadolu'da ba-

zı İlhanlı ve Selçuklu kümbetlerinde de karşımıza

çıkması bu geleneğin bir devamı niteliğindedir.

The Huns buried their dead in a type of tomb called a kurgan. A pit was first opened into which was built a burial crypt whose floor and roof were of black pine covered over entirely with felt mats. The mummified corpse was then placed in the crypt with its head pointing to the east. The personal effects of the deceased were placed around the corpse along with a number of burial gifts. The horse that he had ridden while alive was also slaughtered and placed near the body with its tail cut off or knotted.

After this, the soil removed from the pit was heaped up over the chamber and then stones were piled up on top of that producing a mound

resembling the

tumulus tombs

found in Anato-

lia. Some of these

mounds reached

as high as 13 to 15

meters and measured

20-25 meters in diameter.

In the case of the tombs of no-

bility, this method of burial not only

ensured the security of the body and the objects

buried with it but was also extremely important

in that it was a monumental symbolization of

the power of the occupant during his lifetime.

The most important kurgans from the Hun pe-

riod are those at Pazyryk, a plateau in the eas-

tern Altai Mountains (1st-3rd centuries BC)

and at Esik in Kazakhstan (4-5th centuries

BC). The tradition of kurgan-burial persisted

among the Blue Turks. The Hun tradition of

mummifying the dead before burial reappears

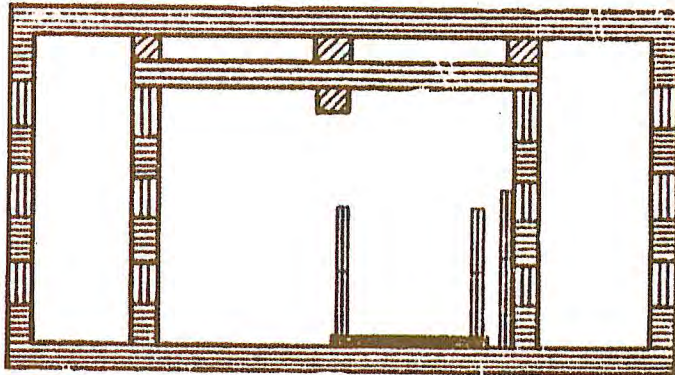
in Anatolia in some Ilkhanid and Seljuk-period

tombs and is a survival of it.

Kafkasya'dan
bir kurgan
gravürü

Engraving of a kurgan
(barrow tomb) in the
caucasus

Kurgan planı

Plan of the kurgan

lüklerine göre mezar odalarının sayısı ve odaların yan yana gelişi ile gerçekleştirilen düzenlemeler birbirinden farklıdır. Kare veya dikdörtgen bir kurgan, esas itibarıyla karaçam kütüklerinin birbirine geçme yoluyla duvarları ve odaları meydana getirilir. Mezar odasının üzeri yine tomruk, dallar, ve ağaç kökleri ile kapatılır. Daha yukarıya ise toprak ve taş yığılır. Kurganın içerisinde, yine tomruklarla yapılmış ayrı bir bölümde yer alan cesedin yatırıldığı lahit de ağaçtan oyulur ve ölünün öteki dünyada kullanacağı eşyalar ile mezar hediyelerinin bir kısmı buraya konurdu. Bu eşyalar bazen çeşitli odaların içerisine de konulurdu. Genellikle kuyruğu kesilmiş veya düğümlenmiş olan atlar da kurganlardaki ayrı odalara konulurdu.

Kurganların planları özde aynı olmakla beraber genel görünüşüyle farklı olanlar da vardır. Çok sayıda atın gömüldüğü ve umumi manzarası bir daire şeklinde olan kurganlar bunlardandır. Bunlara örnek olarak Arzhan kurganını zikredebiliriz. Bu kurgan Tuva'da Sayan dağlarında olup M.Ö. 8-7. yüzyıllara aittir. Merkezî kısımda ahşap odalı bir kurgan bulunmakta, bunun etrafında da daire şekli oluşturmuş 70 oda daha yer almaktadır.

Hun devrinin en önemli kurganları arasında özellikle Doğu Altaylarda, Yan Ulagan ırmağı vadisindeki Pazırık yaylasında bulunan Pazırık kurganları (M.Ö. III-I. yüzyıl), Noin-Ula kurganları (M.Ö. I. yüzyıl başı) ve Kazakistan'daki Esik kurganı (M.Ö. V-IV. yüzyıl) sayılabilir.

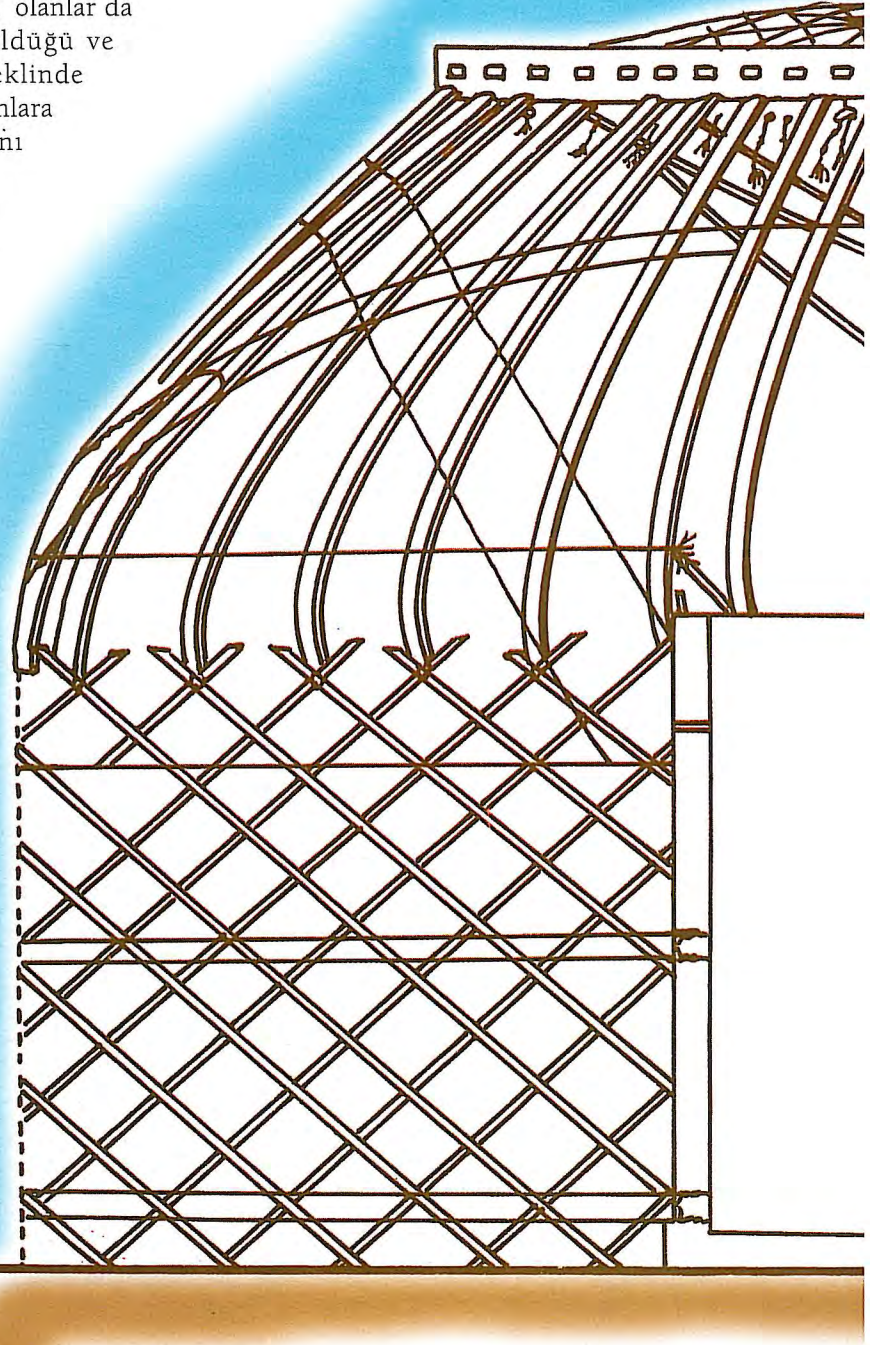
Kurgan mimarisi benzeri şekilde Gök-Türk devrinde

such early-period architecture are barrow-tombs (kurgans) and tents.

Outwardly these kurgans resemble typical funerary tumuli; the layout of their interiors however is unique to Central and Inner Asia. The Huns, other Turkish communities, other steppe-dwelling tribes, and the Blue Turks all erected kurgans of a similar kind. Where they differ is in the number of burial chambers and the arrangement of these chambers in relation to one another. Kurgans range from square to rectangular in plan and consist basically of log cabin-like structures built of rough-hewn

Emirdağ'da Türkmen çadırı. Yurt adını verdiğimiz bu çadır Orta Asya kaynaklı olarak halen Türkler arasında kullanılmaktadır.

A Turcoman tent in Emirdağ. Known in Turkish as a yurt, this type of dwelling is still used by Turks from Central Asia.

de devam etmiştir. Bu devrin en önemli kurganları arasında Kudirge, Gök-Bulak, Isık-Göl, Tuyahta vb. mıntıkalarındaki kurganların bir bölümünü zikredebiliriz.

Çadırlar konstrüksiyon itibariyle çok erken devirlerden günümüze kadar birkaç tipte gelişmiştir. Bunların içerisinde en mühimi "Yurt" tipi çadırlardır. Yurt tipi çadırlar, kerege denilen ve birbirine çapraz olarak raptedilmiş aksamın yan yana getirilmesiyle oluşan bir gövdeye sahiptir. Bu gövdenin üzerine eğik çubuklardan oluşan "uk" veya "ok"lar, "tünlük", "şanrak", "çangarak" vb. şekilde adlan-

black pine that were roofed over with the timbers, boughs, and roots of trees. One of these chambers would contain the body, placed in a carved wooden coffin. Articles that the deceased had used during his lifetime might also be placed here; others might be placed in separate cells. The bodies of horses-their tails severed in some cases, braided in others-would often be buried in separate chambers as well. Earth and stones were then heaped up to form a barrow.

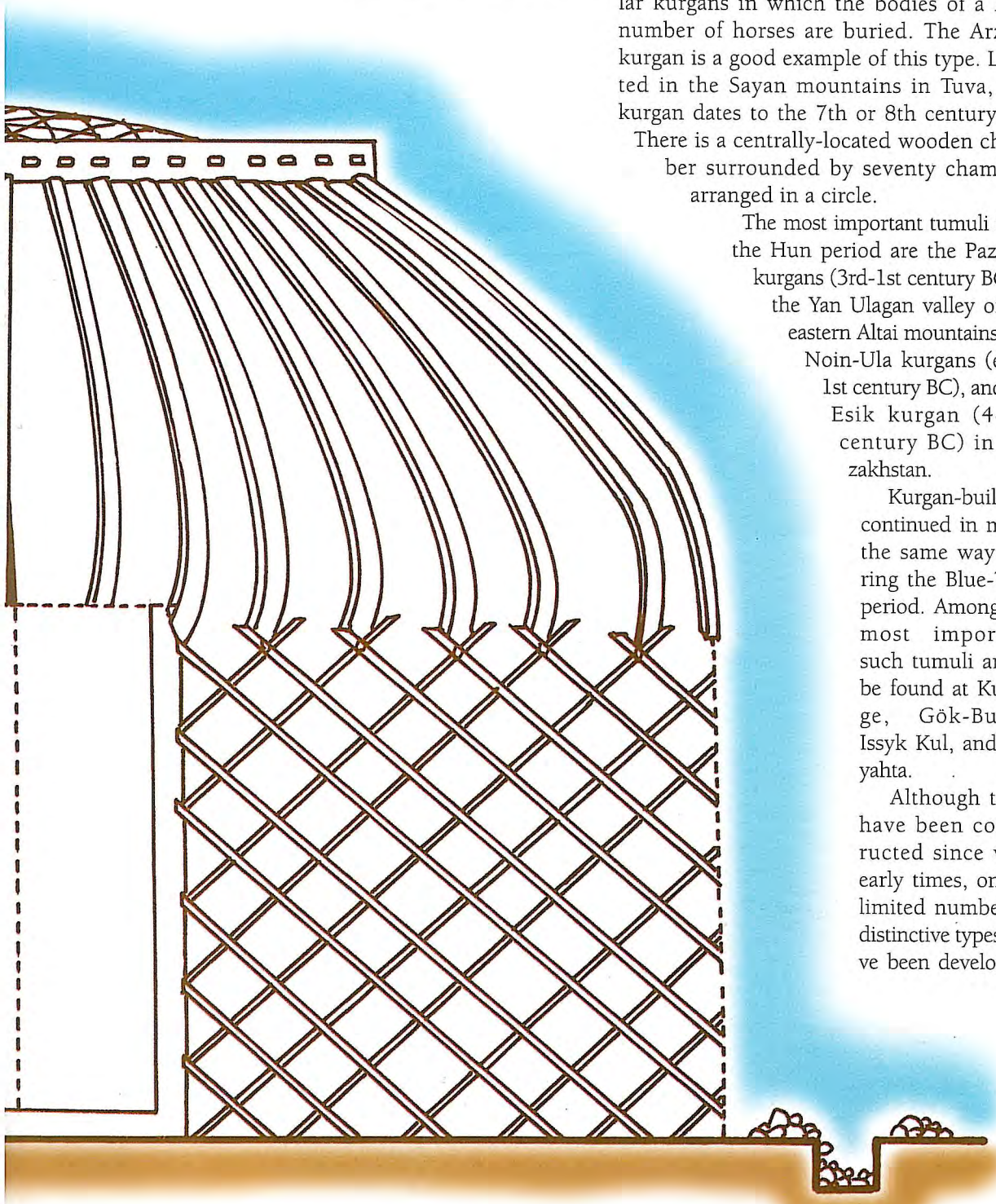
Although most kurgans adhere to this general plan, there are examples that are different. The most important of these are circular kurgans in which the bodies of a large number of horses are buried. The Arzhan kurgan is a good example of this type. Located in the Sayan mountains in Tuva, this kurgan dates to the 7th or 8th century BC.

There is a centrally-located wooden chamber surrounded by seventy chambers arranged in a circle.

The most important tumuli from the Hun period are the Pazaryk kurgans (3rd-1st century BC) in the Yan Ulagan valley of the eastern Altai mountains, the Noin-Ula kurgans (early 1st century BC), and the Esik kurgan (4-5th century BC) in Kazakhstan.

Kurgan-building continued in much the same way during the Blue-Turk period. Among the most important such tumuli are to be found at Kudirge, Gök-Bulak, Issyk Kul, and Tuyahta.

Although tents have been constructed since very early times, only a limited number of distinctive types have been developed.

Minusinsk
bölgesinde
bulunan
M.Ö. VI.-III.
Yüzyıl'a ait
dağ keçisi
şeklinde
tasarlanmış
bronz çadır
tepeliği.

Bronze tent
finial shaped
like a mountain-
goat. The object
is from the
3rd-6th centuries
BC and was
discovered in
the Minusinsk
region.

dırılan en tepedeki çembere tutturulur ve böylece çadırın kubbesi oluşturulmuş olur. Ortadaki açıklık ocak için açık bırakılır. Daha sonra çadırın üzeri aşamalar hâlinde keçelerle kapatılır. Bunlar kolonlarla bağlanır. Kapı kısmı da ahşap, söve ve lentodan oluşur ve bir keçe veya halı ile kapatılır .

One of the most important types of tent architecture is that known as the yurt consisting of a lattice framework of curved rods arranged in a circle and held together in such a way as to form a dome. This frame was covered with overlapping sheets of felt fastened together and leaving the peak of the dome open so as to permit the smoke of the hearth to escape. The door consisted of an opening framed with wooden jambs and a lintel that was draped over with another panel of felt or a carpet.

Çadır Hunlardan günümüze kadar Türklerin vazgeçemedikleri bir barınma birimidir.

Çadır birkaç tipte gelişmesine karşılık en çok kullanılanı "yurt" adını verdiğimiz tipidir. Anadolu'da "topak ev" de denen bu çadırlar "kerege" denilen ve birbirlerine çapraz olarak tutturulan ahşap malzemelerin birleştirilmesinden oluşan ve 120 ila 170 cm. yükseklikte bir gövdeye sahiptir.

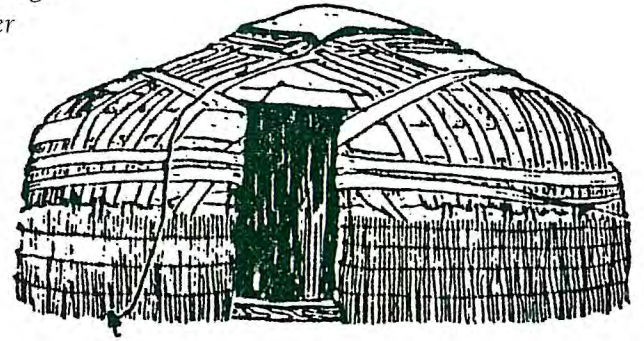
Bu gövdenin üzerine "uk" veya "ok"lar "tünlük", "şanrak", "çangarak" şeklinde adlandırılan tekerlek benzeri en tepedeki çembere birleştirilir ve böylelikle çadırın tavanı oluşturulur. En tepede çadır içerisinde yakılan ateşin dumanının çıkması için açık bırakılarak oluşturulan ahşap örgünün üzeri keçelerle kapatılır. Bu keçeler ahşaplara sıkıca bağlanır.

Çadırın giriş kapısı kenar ve üzerine ahşap direkler yerleştirilir ve kapı olarak bir keçe veya halı örtülür. İç kesim halı, kilim, post veya keçelerle örtülür. Çadırın etrafına aşırı yağışlarda su almaması için bir de derin olmayan yağmur suyu tahliye kanalı açılır.

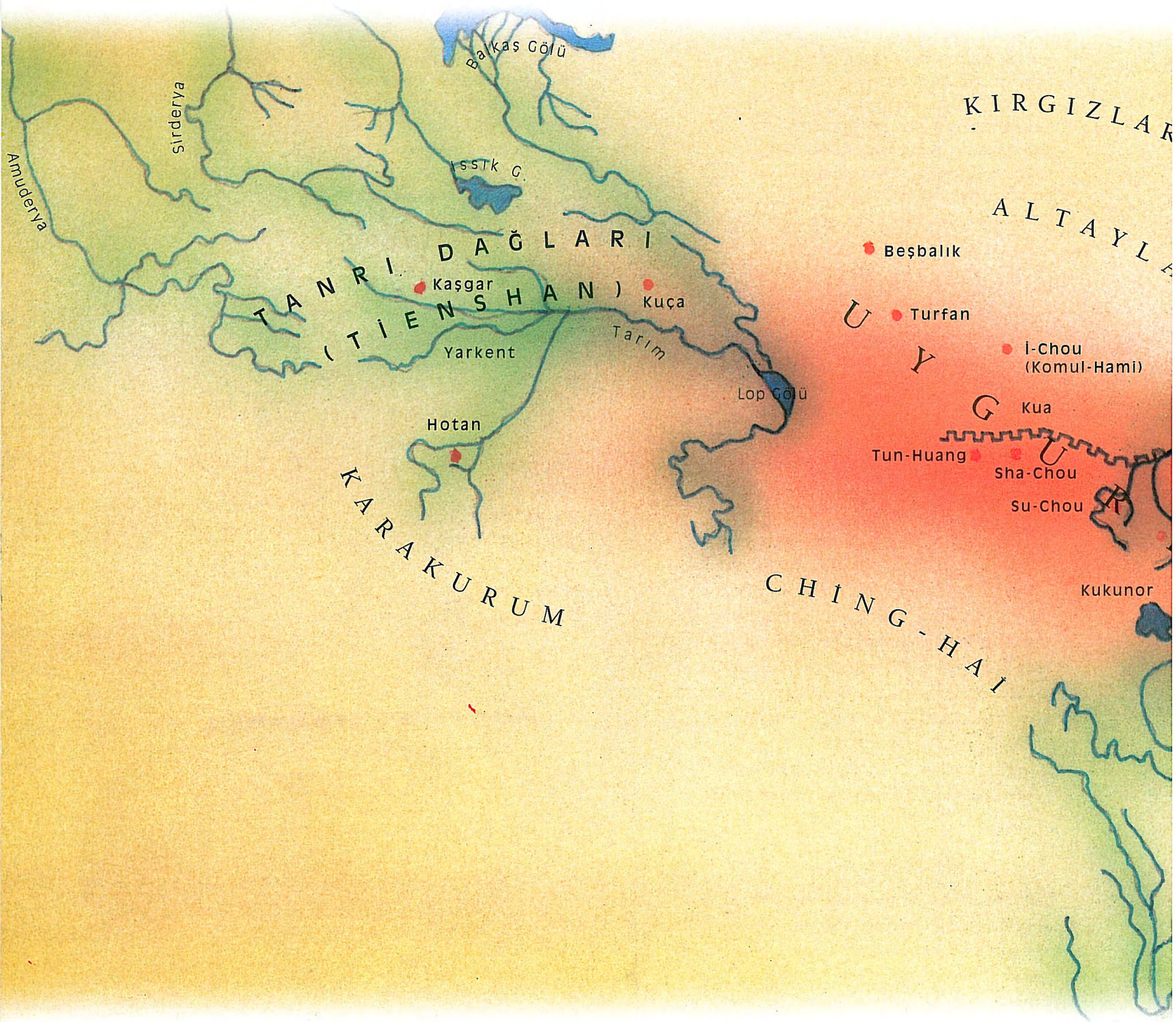
İç mekan son derece renkli gösterişlidir. Bütün eşyaların konulacağı yerler belirgindir.

Günlük kullanım eşyaları kerege adını verdiğimiz tahtalara asılır. Girişin sağında yemek için kullanılan mutfak malzemeleri bulunur. Solunda ise diğer kullanım eşyaları yerleştirilir.

Bir çadır yaklaşık 10-15 kişiyi barındırabilir. Girişin önünde ise at koşum takımları ile benzeri malzemeler yerleştirilir.

Tents have been an invariable element of Turkish dwelling-habits since the days of the Huns. Although several different types of tent developed, the most commonly-used one is that called "yurt". Also called to-pak ev ("roundish house") in Anatolia today, these tents have a main circular frame of cross-laid wooden slats called kerege that measures 120-170 cms high and supports vertical ribs that are arched and joined at the summit by a circular hoop forming a domed roof. This wooden frame is draped with sheets of felt that are bound tightly to it. The peak of the tent is left open to allow smoke from the fire lit inside to escape. The entrance to the tent is a door with a wooden frame that is enclosed by a felt mat or knotted carpet. The interior surface of the tent was draped with carpets, kilims, and furs, or felt mats. In order to prevent rainwater from intruding into the tent, a shallow channel would be dug out around it to permit the water to run away. Every effort was made to make the interiors of these dwellings as colorful as possible. Every object had a specific place and the most frequently-used ones were suspended from the wooden frame. Kitchen utensils etc were located to the right of the entrance while the living area was to the left. Tents of this kind could accommodate ten to fifteen people. Harnesses and similar equipment was kept outside the tent at the entrance.

Uygur Hakanlığı (744 - 840)

Uygurlar V. yüzyılda Orta Asya'nın büyük bir kısmına yayılmış olan Töles boylarından bir kısmını teşkil etmekte olup, Kao-ch'e (yüksek tekerlek) adıyla anılmakta idiler. 9 boydan mürekkep olan Uygurlar daha sonra 9 Oğuzlarla da birleşerek On-Uygur adını almışlardır.

İlk zamanlarda dağınık hâlde Orhun-Selenga boylarında oturan Uygur oymakları,

The Uighur Khaganate (744-840)

In the 5th century, the Uighur consisted of a group of Töles clans, known as the Kao-ch'e, that ranged widely in Central Asia. Originally their clans numbered nine. At some point they united with the Dokuz-Oğuz ("Nine-Oghuz") clans and adopted the name On-Uygur ("Ten-Uighur").

Initially the Uighur phratries dwelt disper-

Gök-Türklerin kuvvetli oldukları zamanlarda onlara bağlı olarak yaşadılar.

742-43 senelerinde Gök-Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmil ve Uygur oymakları Gök-Türk kaganını mağlub edip öldürdüler. Gök-Türk devleti ortadan kalkınca Basmillerin idaresinde yeni bir hakanlık kuruldu. Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğu teşkil ettiler.

744 senesinde Uygur yabgusu, Basmil kaganını mağlub ederek kendisini kagan ilan etti. Kutluk Bilge, Kül Kagan unvanını

sed among the Orhun-Selenga clans. During the periods of Blue-Turk dominance, the Uighur acknowledged their allegiance to them.

In 742-3 however the Karluk, Basmil, and Uighur were in rebellion against their Blue-Turk overlords. In the resulting chaos, the Blue-Turk khagan was defeated and killed. This signalled the end of the Blue Turks and their dominion and they were replaced by a new khaganate under Basmil control with an Uighur yabgu in charge of the eastern regions and a Karluk yabgu in charge of the west.

Sarı Uygurlar ve Kansu bölgesi kabileleri ve bunların yerleşim sahaları.

The Yellow Uighur and tribes of the Kanus region and the regions they inhabited.

Uygur duvar
resimlerinden
asilleri ve
rahipler.

Nobles and
monks in Uighur
wall paintings.

aldı. Bu suretle hür Uygur hakanlığı kurulmuş oldu.

Kutluk Bilge Kül Kagan ölünce yerine oğlu Moyen-Çor geçti. Moyen-Çor Kagan zamanı, Uygurların dört yönde genişledikleri bir devirdir. Batıda, Altay dağlarının güneybatı eteklerinde oturan Karluklar ile Çu ve Talas nehri bölgesinde oturan Türgişler üzerine yapılan seferlerle Uygur Devletinin sınırları Sirderya nehri kıyılarına kadar uzadı.

Kuzeyde Kem nehri boyunca yapılan savaşlarda Kırgız isyanları bastırıldı. Çik kavmi Uygurlara bağlandı. Merkezde Selenga nehri kıvrımında oturan Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarları tamamiyle susturuldu. Bunları Şine-usu yakınında bulunan Moyen-Çor Kagan adına dikilmiş olan yazıttan öğreniyoruz.

Moyen-Çor Kagan tahta çıktığı zaman Çin çok karışık bir durumda idi. An Lu-shan isyanı imparatorun nüfuzunu yok etmişti. Doğu başşehri Lo-yang ve batı başşehri Ch'ang-an asiler tarafından zaptedilmişti. Bu sırada Çin'e, Uygurlar tarafından büyük yardım yapılmıştır.

Kagan bizzat askere kumanda ederek Çinli general ile birlikte sefere çıktı.

758 de Çin imparatoru küçük kızı prenses Ning-kuo'yu gelin olarak Moyen-Çor Kagan'a gönderdi. Bundan önce başka yabancı hükümdarların akrabalık isteklerine Uydurma Prenses unvanı verilen Çinli kızlar gönderilmişti. Bu seferki Çinli gelin, imparatorun öz kızı idi. Bu da Uygurlara verilen önemin en büyük delilidir. Öyle görünüyor ki bu tarihten itibaren Çin'in hakiki hâkimleri Uygurlar olmuşlardır.

759'da Moyen-Çor Kagan ölünce yerine oğlu Böğü, kagan oldu. O sırada Çin'de karışıklık vardı. Isyanlar devam ediyordu. İmparator Tai-tsung Uygurlardan yardım istedi.

Asileri ortadan kaldırma mevzuunda Çinlilerle anlaşma yapıldı. Uygur kuvvetleri yeniden teşkilâtlandırıldı. P'u-ku Huai-en, Do-

Within a year (744), Kutlug Bilge, the Uighur yabgu rose up and overthrew his Basmil adjunct taking the title of khagan (Kül Kagan) for himself. This marks the formation of the independent Uighur khaganate. Kutlug Bilge was succeeded by his son Moyen-Çor and during his reign the Uighur expanded their realm in every direction. In the west, they launched campaigns against the Karluks, who dwelt on the southwestern slopes of the Altai mountains, and against the Türgish, who inhabited the area between the Chu and Talas rivers extending their control as far as the banks of the Syr Darya.

Through campaigns launched along the Kem river to the north, they suppressed Kirghiz insurrections. The Chik tribe was forced to declare allegiance to the Uighur while the Nine Oghuz and Nine Tartar clans, dwelling in the bend formed by the Selenga

ğu Başkumandanı olarak vazifelendirildi. Isyan bastırıldı.

Bögü Kagan'ın Çin'e yaptığı yardımların karşılığı olarak Çin imparatoru Kagan'a her sene 2.000 ailenin gelirini vergi olarak göndercekti.

Çin seferine engel olmak için Bögü Kagan'ı öldüren Tun Baga Tarkan 779 yılında Alp Kutlug Bilge unvanı ile Kagan oldu. Bundan sonraki kaganlar onun soyundan geldiler.

Alp Kutlug Bilge Kagan zamanında da Çin'e baskı devam etti.

787'de Tun Baga Tarkan, Çin sarayına akrabalık ricasında bulundu. Çin sarayında gelin olarak Hsien-an Prensesi gönderdi.

789'da ölen Alp Kutlug Bilge Kagan'ın yerine oğlu To-lo-ss, Ay Tengride Kut Bulmuş Külüg Bilge unvanı ile kagan oldu.

790 senesinde kagan öldürüldü. Kısa bir

river, were completely suppressed. The details of these campaigns are known from inscribed steles erected in the name of Moyen-Çor in the vicinity of Şineusu.

At the time of Moyen-Çor's accession, China was slipping rapidly into anarchy. The uprising of the adventurer An Lu-shan had effectively negated the Chinese emperor's authority. The eastern capital of Loyang and the western capital of Ch'ang-an were under rebel control. It was at this juncture that the Uighur came to the aid of China in the form of an army, led personally by the khagan, that accompanied the imperial forces on campaign.

In 758 the Chinese emperor sent one of his daughters, Ning-kuo, to Moyen-Çor as his bride. Hitherto the Chinese had frequently fobbed off so-called "false princesses" upon foreigners who sought to ally themselves through marriage to the imperial line; this one was a genuine daughter of the emperor and her be-

ing dispatched in this way is the strongest possible evidence of the importance that the Chinese now attached to the Uighur. In effect, it implied that the Uighur were in a position of becoming the true masters of China.

Moyen-Çor died in 759 and was succeeded by his son Bögü. Once again China was embroiled in internal strife and once again the Chinese emperor, Tai-tsun, appealed to the Uighur for help. An agreement to suppress the rebellious nobles was concluded and the Uighur armies were dispatched under the command of P'u-ku Huai-en, commander of the eastern marches. The insurrections were suppressed. In return for this aid, the Chinese emperor sent the Uighur khagan an annual "gift" equal to the income of 2,000 families.

Bögü was killed by Tun Baga Tarkan in a dispute over the sending of forces on the

VIII.-IX.Yüzyıl'a
ait Bezeklik' ten
fresko olarak
yapılmış bir Uygur
prensi.

*Fresco painting of
an Uighur prince at
Bezeklik (8-9th
centuries).*

karışıklık devresinden sonra kagan'ın genç oğlu Feng-ch'eng Kagan tahta geçti.

Feng Ch'eng Kagan, 975'de oğul bırakmadan ölünce, Uygur büyükleri ve halk elbirliği ile çok sevdikleri başbakan Kutlug Bilge'yi Ay Tengride Ülüg bulmuş Alp Ulug Bilge Kagan unvanı ile tahta geçirdiler.

Kutlug Bilge Kagan'ın başlıca icraatı, Karluk kabilesinin isyanını bastırması, Tibetlilerin ellerini doğu Türkistan'dan çekmeğe mecbur etmesi ve büyük Kırgız zaferidir. Bilhassa Turfan bölgesine ve Doğu Türkistan şehirlerine büyük önem vermiş ve Uygurların göçüp yerleşmeleri için yeni yurtlar hazırlamıştır.

Kırgızlara karşı yaptığı seferler Kutlug Bilge Kagan'ın adını ebedileştirmiştir. Kırgızların mağlubiyeti Orta-Asya tarihi bakımından büyük önem taşır. Moyen-çor ve Böğü Kagan devirleri de parlak devirler olmakla beraber, Kırgız meselesi halledilmiş değildi. Kırgız zaferi ile Uygur hakanlığı Orta Asya'da en geniş sınırlarına ulaştı.

Kutlug Bilge'den sonra, Tengride bolmuş Alp Külüg Bilge Kagan tahta geçti (805). Bu hakanın en önemli icraatı Türkistan'ın önemli şehirlerinden olan Ku-ça'yı Tibetlilerin elinden kurtarmış olmasıdır.

808'de ölen kaganın yerine Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kagan tahta geçti. Muharip ve asi kabilelerin en meşhuru olarak tanınan Sha-t'o'lar Kan-chou'da Tibetlilerle dost olarak yaşamaktaydılar. Tibetlilerin her savaşında Sha-t'o'lar önde gidiyorlardı. Uygurlar Tibetlilere saldırıp Liang chou'yu ele geçirdikten sonra Tibetliler Sha-t'o'ların Uygurlarla işbirliği yaptıklarından şüphelenmeye başladılar. Sha-t'o'lar da Ötüken'e gelip Uygurların hâkimiyetini kabul ettiler. Bu bize o devirdeki Uygur otoritesinin büyüklüğünü gösterir. 812'de Uygur askerleri Gobi çölünün güneyinden geçerek Batıdaki Tibetlilere saldırdılar. Bu durum karşısında Çin de telaşlandı ve hudut garnizonlarında sıkı tedbirler alındı. 813'de Uygur Hakanı bir elçilik heyeti gönderip evlilik ricasında bulundu. Sıkıntı içinde bulunan Çin maliyesi düğün masraflarını karşılayacak durumda değildi. Bu sebeble Çin İmparatoru bu ricayı kabul etmek istemedi.

Hem masraftan hem Uygurlardan korkan Çin imparatoru hakanı yumuşatabilmek için elçiler gönderdi. Fakat hakanın kesin kararlılığı neticesinde evet demek mecburiyetinde kaldı (820).

821 senesi Şubat ayında Ay Tengride Kut bulmuş Alp Bilge Kagan öldü. Yerine, Kün

Chinese campaign in 779 and assumed the throne taking the title Alp Kutlug ("Heroic and majestic") Bilge Khagan. He thus became the founder of the line from which subsequent Uighur khagans were to claim descent. In 787 he asked the Chinese court for the hand of a Chinese princess and Princess Hsien-an was dispatched in response. Alp Kutlug Bilge died in 789 however and was succeeded by this son To-lo-ss, who assumed the title Ay Tengride Kut bulmuş Külüg ("Bestowed with majesty by moon and heaven, the glorious") Bilge Khagan. He was killed a year later however and there was a brief interregnum of a disputed succession in which the late khagan's younger son Feng-ch'eng emerged as the new ruler. Feng-ch'eng died in 795 however leaving no heir. The Uighur leaders and folk gathered and acclaimed as their new khagan a popular grand vizier by the name of Kutlug Bilge. He assumed the throne taking the title of Ay Tengride Ülüg bulmuş Alp Ulug ("Bestowed with excellence by moon and heaven, the heroic and great") Bilge Khagan.

Kutlug Bilge's most important acts as ruler were suppressing a rebellion by the Karluk, forcing the Tibetans to withdraw from eastern Turkistan, and decisively defeating the Kirghiz. He attached considerable importance to the Turfan region and to the cities of eastern Turkistan and encouraged Uighur tribesmen to move into these areas and settle there.

It was through his defeat of the Kirghiz however that Kutlug Bilge had the greatest impact on the course of the history of Central Asia. Although both Moyen-Çor and Böğü had been successful rulers, they had never entirely resolved the Kirghiz question. With their defeat, the Uighur khaganate achieved its greatest expansion into Central Asia.

Upon his death in 805, Kutlug Bilge was succeeded by a ruler who took the title Tengride bulmuş Alp Külüg ("Bestowed by heaven, the heroic") Bilge Khagan. The most important achievement during his reign was the recapture of the city of Kucha from the Tibetans. He died in 808 and was succeeded by Ay Tengride Kut Bulmuş Alp

Uygur çağından
Mani Rahibi.

Uighur-period
Manichaeen priest.

Uygurlar.
Uighurs.

("Bestowed by moon and heaven with majesty") Bilge Khagan.

The Sha-t'o were a warlike and rebellious tribe that were friends of the Tibetans and lived among them in Kan-chou. The Sha-t'o served as the vanguard in every battle undertaken by the Tibetans. After the Uighur attack against the Tibetans that resulted in their capture of Liang-chou however, the Tibetans began suspecting the Sha-t'o of secretly collaborating with the Uighur. In any case, a Sha-t'o delegation visited Ötüken and declared their allegiance to the Uighur-additional evidence of the authority that the Uighur were able to command at this time. In 812, an Uighur army rounded the Gobi Desert to the south and attacked the Tibetans from the west. Alarmed by this turn of affairs, the Chinese began reinforcing their frontier garrisons. In 813, the Uighur khagan sent another request to the Chinese emperor for the hand of a princess. Faced with a nearly exhausted fisc, the emperor was loathe to undertake the additional expense that such a wedding would entail and, in any case, he already had reason enough to be wary of further Uighur aggrandizement. He therefore dispatched an embassy in the hopes that it would be able to placate the khagan. It did not. Confronted by the khagan's resolute determination, the Chinese emperor was forced, in 820, to comply with the request.

Alp Bilge Khagan died in February 821 and was succeeded by Kün Tengride Ülüg bulmuş Alp Küçlüg Bilge. The Chinese emperor who had agreed to the marriage between his daughter and the Uighur ruler also died around the same time so the agreement had to be renegotiated between the new sovereigns. This marriage arrangement did not please the Tibetans however who began staging raids into China in order to stir up trouble. It fell once again to the Uighur to come to the aid of the Chinese.

In many ways 821 marks a watershed in Uighur history. In the years that followed, their court was a scene of a steady succession intrigues and assassinations and because of this anarchy, Uighur political authority was quickly eroded. Kün Tengride Ülüg bulmuş Alp Küçlüg Bilge made a sincere effort to restore internal order and devoted even greater importance to relations with the Chinese. On the face of things, the marriage of the Uighur khagan to the Chinese princess Tai-ho was a prestigious distinction; in fact the situation worked far more to the advantage of the

Tengride ülüg Bulmış Alp Küçlüg Bilge Kagan tahta geçti. Ölen kaganın akrabalık isteğini kabul etmiş olan Çin imparatoru da ölünce, bu söz yeni hükümdarlar arasında gerçekleştirildi. Uygur hakanına gelin olarak bir Çinli Prensesin gönderilişi Tibetlilerin hoşuna gitmemişti. Zorluk çıkarmak için Çin'e akınlar yapmağa başladılar. Uygurlar hemen imdada yetişti.

821 tarihi Uygur tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Uygurlar arasında türlü entrikalar, suikastler birbirini takip eder. Bu karışıklık içinde Uygurların siyasi kudretleri süratle zayıflamağa başlar. Kün Tengride Olüg Bulmış Alp Küçlüg Bilge Kagan, Uygur hakanlığının iç durumunu düzeltmek için samimî olarak gayret göstermiştir. Bilhassa Uygur-Çin münasebetlerine büyük önem vermiştir. Dış görünüş olarak Uygur kagan'ına büyük şeref kazandıran bu evlilik, aslında Çin'in lehine idi. Tai-ho Prensesi Uygur ülkesi için bir uğursuzluk timsali olmuş, Çinlilerin politik tahrikleri Hatun yoluyla yürütülmüştü.

Kagan 824'de ölünce yerine kardeşi Ho-sa (Hazar Tegin), Ay Tengride Kut bulmuş Bilge Kagan Unvanı ile tahta geçti. Bu devirde, Çinliler bir taraftan Uygurları zayıflatmak için türlü entrikalar çevirirken diğer taraftan Uygur atlarına karşılık gayet yüksek ücretler ödemeğe ve kıymetli hediye göndermeğe devam ettiler.

Kagan 832 senesinde öldürüldü. Yerine Hu Tegin, "Ay Tengride Kut bulmuş Külüg Bilge Kagan", unvanı ile tahta geçti.

839 senesinde Hakanın nazırları tahtı gasbetmek istediler. Bunu meydana çıkaran Hu Tegin onları öldürttü. O sırada seferde olan bir başka Uygur nazırı Kürebir buna çok sinirlenerek isyan etti. Neticede kagan öldü.

Hu Tegin'in ölümü üzerine Ho-sa Tegin kagan ilan edildi.

Hu Tegin'in ölümüne üzülen, Kürebir'e kızan Uygur generali Külüg Baga, Kırgızlarla anlaşarak 100.000 süvarinin başında merkeze hücum etti. Ho-sa Tegin'i ve Kürebir'i öldürdü. Hakanlık otağını yaktı. Kırgızlar tarihin en büyük katliamlarından birini yaptılar.

Kan-Chou Uygur Devleti (Sarı Uygurlar)

840 Kırgız yenilgisinden sonra Uygur kavimleri hakan sülâlesi mensuplarının idaresinde dört tarafa göç ettiler.

Bundan sonra Uygur tarihinin ikinci devresi başlamaktadır. Değişik bölgelere göç et-

princess's father. The marriage with Princess Tai-ho proved to be ill-starred as far as the Uighur were concerned for it was through the princess that the Chinese were able to continue instigating turmoil at the khagan's court.

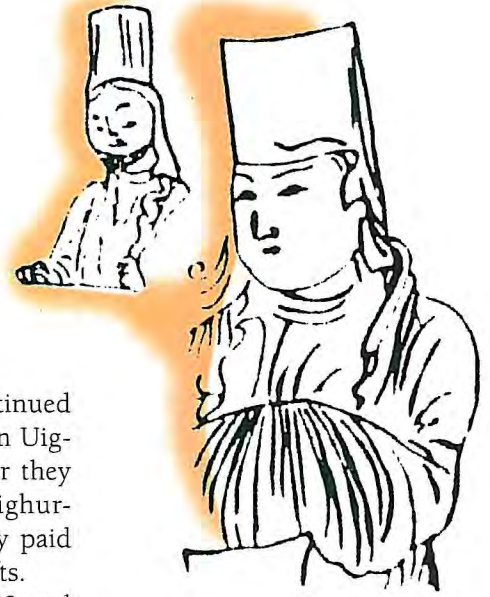
The khagan died in 824 and was succeeded by his brother Ho-sa (Hazar Tegin), who assumed the title of Ay Tengride Kut bulmuş Bilge upon accession. The Chinese continued to intrigue in their attempts to weaken Uighur power. At the same time however they also continued to avidly acquire Uighur-bred horses, in return for which they paid exorbitant prices and sent precious gifts.

This khagan was assassinated in 832 and he was succeeded by Hu Tegin, who assumed the title of Ay Tengride Kut bulmuş Külüg Bilge. In 839 his viziers conspired to seize power from him. Discovering the plot, the khagan had them all executed. One of the viziers named Kürebir, who happened to be on campaign at the time and thus escaped being killed, raised the flag of revolt in response.

In the resulting fracas, the khagan was killed. He was succeeded by Ho-sa Tegin but an Uighur general by the name of Külüg Baga, dismayed by the death of the old khagan and angered by Kürebir's revolt, negotiated an agreement with the Kirghiz and marched on the capital at the head of 100,000 horsemen. He killed both Ho-sa Tegin and Kürebir and put the great tent in which the khagan resided to the torch while all around the Kirghiz were busy staging one of history's great massacres.

The principality of the Kan-Chou ("Yellow") Uighur

With their defeat by the Kirghiz in 840, the Uighur tribes scattered to the four winds under the leadership of the surviving kinsmen of the late khagan; this date therefore marks the beginning of the second phase of Uighur history. In the course of their migrations some groups began establishing minor city-states of their own and, in the process, succeeded in gaining control over the passage of trade over the Silk Road through Central Asia. One of these principalities was centered in the city of Kan-Chou in western Kansu. Its founders are known in history as the Sarı Uygur or Yellow Uighur.

Uygur çağından
Mani Rahibleri.

Uighur-period
Manichaeen priests.

mek zorunda kalan Uygurlar, zamanla küçük şehir devletleri kurarak Orta Asya İpek Yolu ticaretine hakim oldular. İşte bu devletlerden biri de Kan-chou Uygur Devleti'dir.

Kan-chou Uygurları kuruldukları günden beri T'ang sülâlesi ile iyi geçinmişlerdi. Beş sülâle devri boyunca da bu dostluğu devam ettirmeğe çalıştılar. Çin imparator kızları ile Uygur hakanları arasındaki evlenmelerle akrabalık münâsebeti de devam etmekteydi. Uygurlar, X. yüzyıla kadar merkezi Tun-huang'da bulunan Çinlilerin "Vazifeye koyuluş ordusu"na bağlı olarak hareket ediyorlardı. 905 yılında bu ordunun Çinli kumandanı, Çin imparatorundan ayrılıp, Kua, Sha, Yi ve Hsi isimli 4 vilâyetten müteşekkil bir otonom devlet kurmuştu. Bu krallık, Uygurlara baskı yapıp bölge ticaretini ele geçirmeye kalkışınca Uygurlar dayanamadı, 911'de Tegin'in kumandasındaki Uygur ordusu, krallığın merkezi olan Tun-huang'ı ele geçirdi.

909 ve 911'de Çin'e elçilik heyetleri gitti. Tun-huang zaferi Kan-chou Uygurlarının Çinliler nazarında itibarını arttırdı.

Kan-chou Uygur Devleti'nde kaganların sık aralıklarla birbirini takip etmeleri 924 - 928 arasında çalkantılı bir durum olduğu fikrini vermektedir. Çin'e giden Uygur elçilerinin sayısı da artmıştı.

931 - 932'de Tangutlar Uygur kervanlarını soymağa başladılar. Bu durum Uygurların da Çinlilerin de hoşuna gitmiyordu. Birlikte mücadele ettiler.

Jen-yu Kagan 933'de öldü. Yerine Jen-mei geçti. 934'de Çin'e giden elçilik heyetinde, Sarı Uygurlarda Maniheizmin işareti olan 8 Mani rahibi vardı. Jen-mei Kagan'ın ismi, 939 tarihine kadar o sülâle yıllıklarında görülmektedir. Ölüm tarihi verilmemiştir. Daha sonra başka kagan ismi de geçmemektedir.

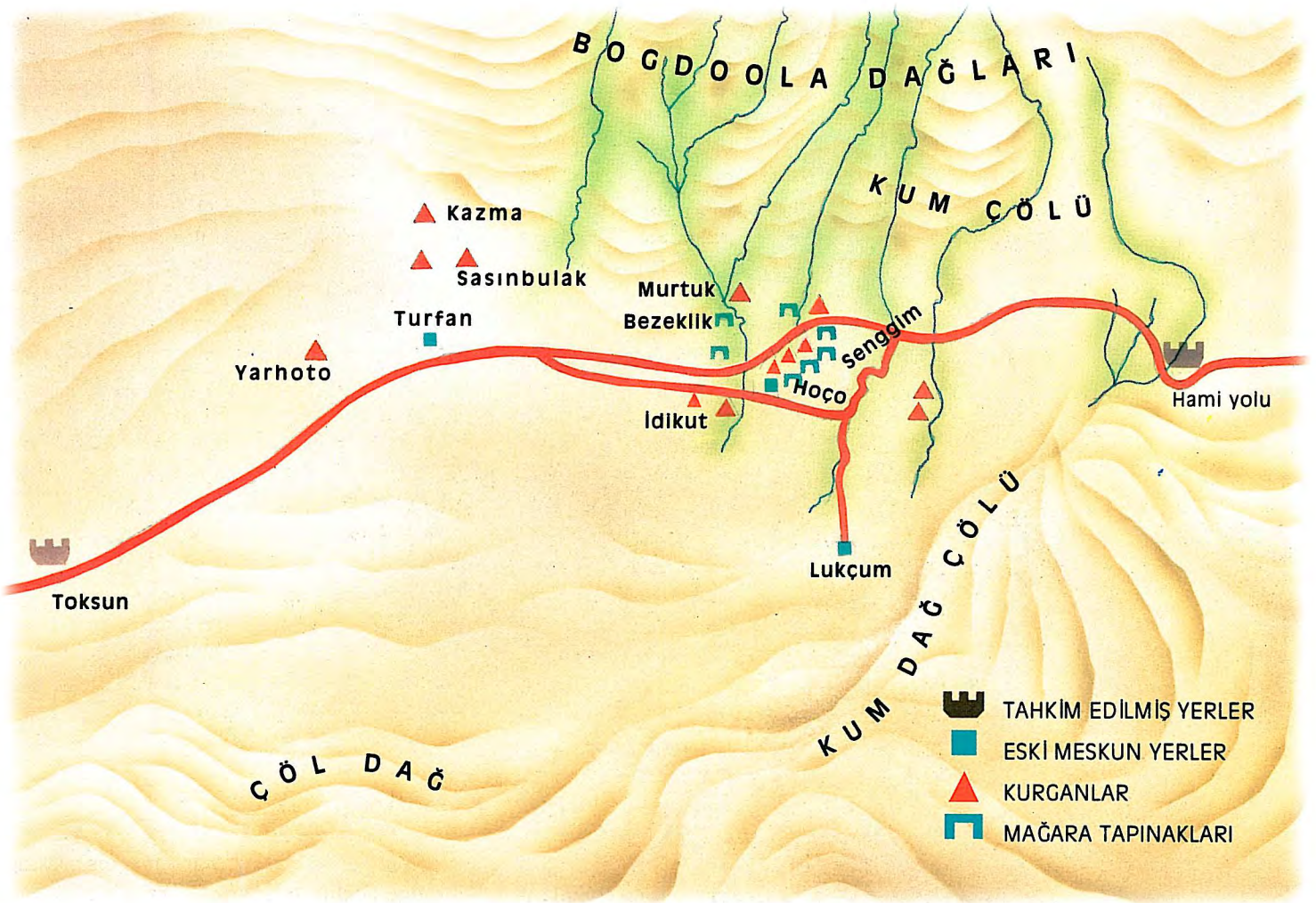
Sarı Uygurlar siyasî olarak 940'tan sonra Hitay (Ki-tan, Liao)'ların 1028'den sonra Tangutların, 1226'dan sonra Cengiz devletinin nüfuz sahası içinde idiler. Bugün hâlen kuzeybatı Çin'de yaşamaktadırlar.

From the very beginning, the Kan-Chou Uighur sought to maintain good relations with the T'ang Chinese and this they managed to do for about five generations. The Uighur khagans maintained their family ties with the Chinese emperors by continuing to marry their daughters. During the 10th century, we find these Uighur acting in concert with Chinese armies of the frontier marches based in Tun-huang. In 905 the Chinese commander of this garrison rebelled and established an autonomous state consisting of four provinces identified as Kua, Sha, Yi, and Hsi. When this kingdom began to contest Uighur control of the local trade routes, the Uighur responded (in 911) by attacking and capturing Tun-huang.

The Uighur sent embassies to China in 909 and again in 911. The victory over the Tun-huang adventurer increased the prestige of the Uighur among the Chinese. Between 924 and 928 however there was a quick succession of Kan-Chou Uighur rulers suggesting that all was not well domestically. During the same period there was also a sudden increase in the number of embassies dispatched to the Chinese.

In 931-2, the Tangut, a people of Tibetan stock, began attacking trade caravans passing through Uighur territory. This was a situation that neither the Uighur nor the Chinese could abide by and again by acting in concert the Tangut distraction was quashed.

In 933 Jen-yu, the Sarı Uygur khagan, died and was succeeded by Jen-mei. An embassy dispatched to China the following year included among their number eight Manichaean priests of Uighur origin. Although the name of Jen-mei appears in the dynastic chronicles until 939, there is no reference as to the date of his death; his successor-if he had one-is never mentioned by name. It would appear that, after 940, the Sarı Uygur were politically subsumed by the Hitay (Khitay). After 1028 they were under the control of the Tangut; after 1226 they appear as vassals of Jenghiz Khan. Their descendants still dwell in northwestern China.

Turfan Uygur Devleti: (Kao-Ch'ang)

840'ta etrafa dağılan Uygur boylarından bir kısmı da batıya giderek Beşbalık, Turfan, Hoço, Kaşgar taraflarında yerleştiler. 840'taki son Uygur kaganının yeğeni Mengli'yi kagan seçtiler. Tibet'ten endişe duyan Çin, bu Uygur devleti'ni tanıdı. Çinle dost geçinen bu devletin genişlemesine Çinliler pek karışmadılar.

Devletin kışlık merkezi Kao-Ch'ang, yazlık merkezi Beşbalık idi. Çağatay nüfuzu zamanında Kao-Ch'ang'ın ismi Hoço olarak değiştirilmiş, 1406'dan sonra da bölgede Turfan şehri önem kazanmıştır. Kaynaklarda önemli şehirlerinin isimlerine göre geçen bu Uygur devleti bazen de hükümdar adlarına göre Arslan Han Uygurları veya Idikut Uygurları ismiyle kaydedilmişlerdir.

Turfan Uygur Devleti, Orta Asya'nın ticaret yolları üzerinde olduğu için iktisadî ba-

The principality of the Turfan Uighur (Kao-Ch'ang)

Some of the Uighur tribes fleeing from the disaster of 840 headed westward and settled in the vicinity of Beşbalık (Beshbaligh), Turfan, Khocho, and Kashgar. In 840, these tribesmen elected as their leader Mengli, a nephew of the recently-deceased khagan. Disturbed by Tibetan threats, the Chinese extended formal recognition to this principality and, since it remained a faithful ally, the Chinese tolerated its expansion.

The principality's winter capital was at Kao-ch'ang while in summer it relocated to Beşbalık. Kao-ch'ang became known as "Khocho" under Çağatay (Jagatai) control. After 1406, Turfan gained in importance. Contemporary sources listing the names of the leading cities of the region frequently refer to the Uighur principalities according to the names of their rulers-the Arslan Khan Uighur or the Idikut Uighur, for example.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Uygurlar'a ait yerleşme ve buluntu yerleri.

Archaeological sites where evidence of Uighur settlement and finds have been discovered.

The Turfan Uighur principality declared its allegiance to Jenghiz Khan in 1209 and remained a distinct entity under Mongolian rule until 1368. Their descendants today occupy an autonomous region in eastern Turkistan.

Uighur culture

Settlement patterns: In Pre-Islamic times Turkish tribes—even those that had established or lived in identifiable political entities—were almost invariably transhumant. In summer they generally dwelt in a high plateau, called a *yaylak*, that was characterized by an invigorating climate and an abundance of pasturage and water. In winter they moved down to lower altitudes and took up residence in plains and valleys where the climate was relatively benign. Even the rulers of these peoples followed this pattern of settlement and had two capitals—a winter one and a summer one. During the summer months everyone resided in tents; winter dwellings on the other hand tended to be houses constructed of timber or sun-dried brick enclosed as a group within a stockade. Bodily cleanliness was a matter to which Turks have always given particular attention and thus a settlement or encampment would always contain one or more public baths. Armies on campaign are known to have transported mobile baths along with the rest of their baggage. Because their living conditions were so singular however, these tribes hardly ever had permanent towns or villages of their own. A notable exception are the Turfan Uighur, who are known not only as city-dwellers but also as city-founders.

Trade patterns: Being principally herds-men and huntsmen, the Uighur produced livestock, hides, skins, furs, leather, and meat and dairy products that they exchanged with their neighbors for grain and silk. Trade with Turkish tribes and with other peoples generally moved over two separate routes. The first—and most famous—of these was the Silk Road, a skein of caravan routes that linked China with the Mediterranean world. Control of traffic passing over the Silk Road implied control of the flow of the international commerce of the day. Nearly all these routes formed a nexus in Central Asia, where Turkish tribes predominated. The second major trade route was what might be called the “Fur Road” because of the principal goods carried over it.

VIII. Yüzyıl Uygur Mani dinine ait bu minyatürlü yazma sayfası Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Minyatürde Mani dininin liderleri kutsal kitaplarını hazırlamaktadırlar.

From an 8th-century Uighur manuscript in the Berlin Museum. The miniature shows Manichaean religious leaders preparing scriptures.

Uygur asilzadelerini konu alan bu duvar resmi Bezeklik'te bulunmuştur. Berlin'e götürülen bu fresko'da asilzadelerin bellerindeki kemerlerden çeşitli kama ve süsler sarkmaktadır.

Fresco wall painting of Uighur nobles found at Bezeklik (now in the Berlin Museum). Note the daggers etc suspended from the figures belts.

kımdan kuvvetlendi. 911'de bağımsız hâle gelen Uyğur Devleti güneyde Tibet, Batı Türkistan'da Karluk bölgesi ile sınırlıydı.

Turfan Uyğur Devleti 1209'da Cengiz Han'a bağlanıp, 1368'e kadar Moğol idaresinde varlıklarını sürdürdüler. Bugün de Doğu Türkistan Uyğur özerk bölgesi olarak yaşamaktadırlar.

Uyğur Kültürü

Şehir: İslâm öncesi Türk devletlerinde kavimler yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda, kışın ise kışlık denilen daha ılık ova ve vadilerde otururlardı. Hükümdarların yazlık ve kışlık olmak üzere iki merkezleri bulunurdu.

Kışlık bölgede evlerin daha ziyade kerpiç veya ahşap olması tercih edilirdi. Surlar bile kalın ağaç kütüklerinden yapılırdı.

Türkler eskiden beri temizliğe düşkündüler. Bunun için hamamlar yapılırdı. Orduda bile seyyar hamamlar vardı.

Hayat şartları çok farklı olduğu için yerleşik kültürdekine benzer köy ve şehirler yoktu. Sadece Turfan Uyğur Devleti'nde yerleşik medeniyet kalıntılarını görmekteyiz.

Ticaret: Uyğurlar komşu devletlere canlı hayvan, kösele, deri, kürk, hayvanî gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve ipek alırlardı.

Türklerle komşuları arasındaki ticaret iki yoldan yapıyordu. 1. İpek Yolu: Bu yol Çin'den başlıyor, Türklerin çoğunlukta olduğu İç Asya'dan geçip Akdeniz'e ulaşıyordu. İpek Yolu'na hakim olan, devrin dünya ticaretine hakim olacağı için büyük devletler arasında en büyük rekabet konusuydu. 2. Kürk Yolu: Bu yol, Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak, Ural, Güney Sibirya, Altaylar, Sayan dağları üzerinden Çin'e ve Amur nehrine ulaşıyordu.

Tarım: Bozkır sahasının çoğunluğunu otlaklar meydana getirmekteydi. Tarıma elverişli topraklarda Uyğurlar buğday, darı vs. ekip biçmekte idiler.

Maliye: İslâm öncesi Türk devletlerinde ekonomi, bağlı devletlerden alınan yıllık vergi ve hediyeler ile halktan toplanan vergilere dayanıyordu. Vergi toplama işlemi özel memurlar tarafından yapılmakta idi.

Ayrıca işlek ticaret yollarından sağlanan vergi ve gümrük resimleri, madencilikten elde edilen yüksek gelir malî gücü artırıyordu. Para olarak da üzeri resmî damgalı ipek parçaları kullanıyorlardı.

It began in regions controlled by Khazar and Bulgar tribes and then crossed the Urals, southern Siberia, the Altai, and the Sayan mountains to reach China and the valley of the Amur.

Agriculture

Most of the steppe is suitable only for grazing; however in a few places where agriculture was possible, the Uighur sowed and harvested wheat, millet, and a few other crops.

Public finance

Pre-Islamic Turkish states derived a large part of their income from annual tributes and gifts and from taxes that were collected by tax-farmers. In places where trade flourished, tolls and customs provided substantial income to the fisc; mining royalties were also an important source of revenue. Specially-cut and stamped rectangles of silk circulated as currency.

Literature

Turkish folk-epics are replete with examples of the struggle for existence among the peoples dwelling in the Asian steppes. These epics typically incorporate the motif of ancestry from wolves or from beings that have descended from heaven or are born of light. In Uighur mythology the wolf has a place of particular importance as a pathfinder. In Kutlu-dağ Efsanesi ("Legend of Happy-Mountain"), the land of the Uighur is blessed with peace and prosperity because of the presence of a talismanic boulder. When this boulder is given away to the Chinese however, the country is so beset with calamity, destitution, and famine that the Uighur are forced to migrate elsewhere. In their wanderings in search of a new home, they are guided by a wolf. Even today this wolf-in Turkish bozkurt, the Asian gray wolf-is an important element of fables and folk-tales among Turks everywhere and is a symbol of good luck.

The Moyan-Çor inscriptions at Şine-usu referred to above and inscriptions discovered at Karabalgasun provide vital clues about Uighur history and culture. These inscriptions, recorded in a script that the Uighur evolved themselves, are eloquent evidence of Uighur literature.

Uyğur müzisyeni.

An Uighur musician.

Bir Uyghur kadını.
An Uighur prince.

Edebiyat: Destanlar ve efsaneler; Türk destanları bozkır insanının hayat mücadelesi örnekleriyle doludur. Bu edebiyat türünde kurtan türeme, gökten inme, ışıktan olma motifleri bulunmaktadır.

Uygur mitolojisinde kurtun rehberlik vasfı açık olarak görülür. "Kutlu dağ" efsanesine göre kutlu bir kaya Uygur ülkesine bereket ve saadet getirmektedir. Bu kaya Çinlilere verilince memlekete çöken uğursuzluklar, açlık ve kıtlık yüzünden Uygurlar göç etmek zorunda kalmışlardır. Yeni ülke ararken onlara kurt rehberlik etmiştir.

Hâlâ çeşitli ülkelerdeki Türkler arasında söylenen masal ve halk hikâyeleri arasında bozkurt uğur sayılmaktadır.

Şine-usu'da bulunan Moyen-Çor kitabesi ve Karabalgasun'da bulunan Karabalgasun kitabesi Uygur tarihinin önemli kaynakları arasındadır.

Uygur kitabeleri Uygur alfabesi ve edebiyatının en güzel örnekleridir.

Uygurlar yerleşik medeniyete geçtikten sonra bize kadar ulaşabilen belgeler çoğalmıştır. Arkeolojik kalıntılar, el sanatları, resimler, hukuk vesikaları, elçi raporları, özellikle Turfan Uygur Devleti kültürü hakkında değerli bilgiler vermektedirler.

As the Uighur begin acquiring civilization, the collateral evidence concerning them in the form of archaeological finds, artifacts, legal documents, and reports by foreign envoys-increase in number and give us important information about Uighur culture, especially in the case of the Turfan principality. One such document is a report submitted to the Chinese emperor by Wang Yen-te, an envoy dispatched to the Uighur between 981 and 984.

Neither rain nor snow falls in the city of Kao-ch'ang and the place is infernally hot. The houses here are all white-washed. A river that rises in the Chin-ling mountains completely encircles the town providing water for its fields and orchards and power for its mills.

The wealthy consume horsemeat while the rest eat beef and wild goose. They have a musical instrument they call "kopuz". Their garments, fashioned from sable skins and cotton cloth, are embroidered with flowers. As is their custom, the great majority of them ride horses and practice archery. Within the town there are many double-story buildings. The people are comely. They are good artisans, accomplished especially in the making of vessels of gold, silver, and iron. They are also quite skilled in the working of jade.

Architecture and Art

The Turfan Uighur left behind a substantial body of evidence of their architecture in which elements of ancient steppe culture and Turkish traditions of military and pavillion tent-architecture are evident. The favored materials were red-ochered and gilded wood, sun-dried mud-brick, fired brick, and (rarely) stone. Molded ceramics and glazed brick were also used. These moreover were techniques with which the Uighur were familiar when they still resided at Ordu-balık (Ordubaligh) on the Orkhon river. Archaeological excavations have revealed that the Uighur had fortified towns containing citadels for their rulers, religious structures, and gardens watered by ponds and watercourses. A surprising element of Uighur architecture is the enclosure of Buddhist temples by a pair of concentric walls-a feature of Turkish military-camp architecture. These temples had spires, supposed to represent mountain-peaks, located at each of the four corners and a free-standing bell tower. Although these structures resembled pagoda architecture at the outset, in time they incorporated more

Bunlardan biri 981 - 984 tarihleri arasında Çin'in resmi elçisi olarak uygurlara giden Wang Yen-te'nin raporudur. Bu rapora göre: "Kao-ch'ang şehrine yağmur ve kar yağmaz, aynı zamanda burası çok sıcaktır. Burada evler beyaz badanalıdır. Chin-ling dağlarından çıkan nehir şehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyva bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir.

Zengin insanlar at eti yerler. Geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onların müzik aleti olarak kullandığı alet "kopuz"dur. Onlar samur kürkü postu, pamuklu kumaş ve çiçek motifleriyle işlenmiş elbise imal ederler. Onların adetlerine göre büyük bir kısmı ata binerler ve ok atarlar. Şehrin içinde pek çok iki katlı binalar vardır. İnsanlar iyi yüzlüdür ve usta sanatkarlardır. Bunlar altın, gümüş, ve demir kap yapımında çok ustadırlar. Onlar aynı zamanda yeşim taşı işlemesini de çok iyi bilirler.

Turfan uygurları mimarî sahada da çok eser vermişlerdir. Bu eserlerde Türk "otag" ve "ordu" geleneği, eski bozkır kültürü özellikleri görülmekte idi. Malzeme olarak da, aşı boyalı ve yaldızlı ağaç, balçık, tuğla ve taş (nadiren) yanında oymalı keramik ve sırlı tuğla da kullanırlardı. Uygurlar daha Orhun nehri kıyılarında Ordu-balık'ta iken de bu teknikleri biliyorlardı. Arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre uygurlar surlu şehirler, hükümdar kalesi, dinî külliye, göller ve akarsuların bulunduğu bahçeler yapmışlardır.

Uygur mimarisinde dikkati çeken bir gelişme, Budist külliyelerinin Türk "ordu-balık" yapısı gibi iç içe iki surla çevrili olmasıdır. Dört köşede büyük dağları temsil eden kuleler ve müstakil inşa edilen işaret kalesi vardı. Pagoda mimarisinin özelliklerini taşıyan bu kuleler zamanla Uygur sanatının incelikleriyle değişti, inceldi, Türk minaresine dönüştü.

Stupa denen Budist türbeler, içi dolu bir kubbe şeklinde yapılar idi. Uygur stupası ise kubbeli otağa benzer bir yapıya dönüştü.

Uygur devri sanatında daha önce bölgede görülen üsluplar geriledi. Türklerin dimdik duruşu, ciddi ifadeleri, protokol sırası ile dizilişleri resimlerde görülmeye başladı.

Uygur devrinde realist portre sanatı gelişti. Türk ressamı hayali ve güzelleştirilmiş şahıslar yerine tabii portreler çiziyorlardı.

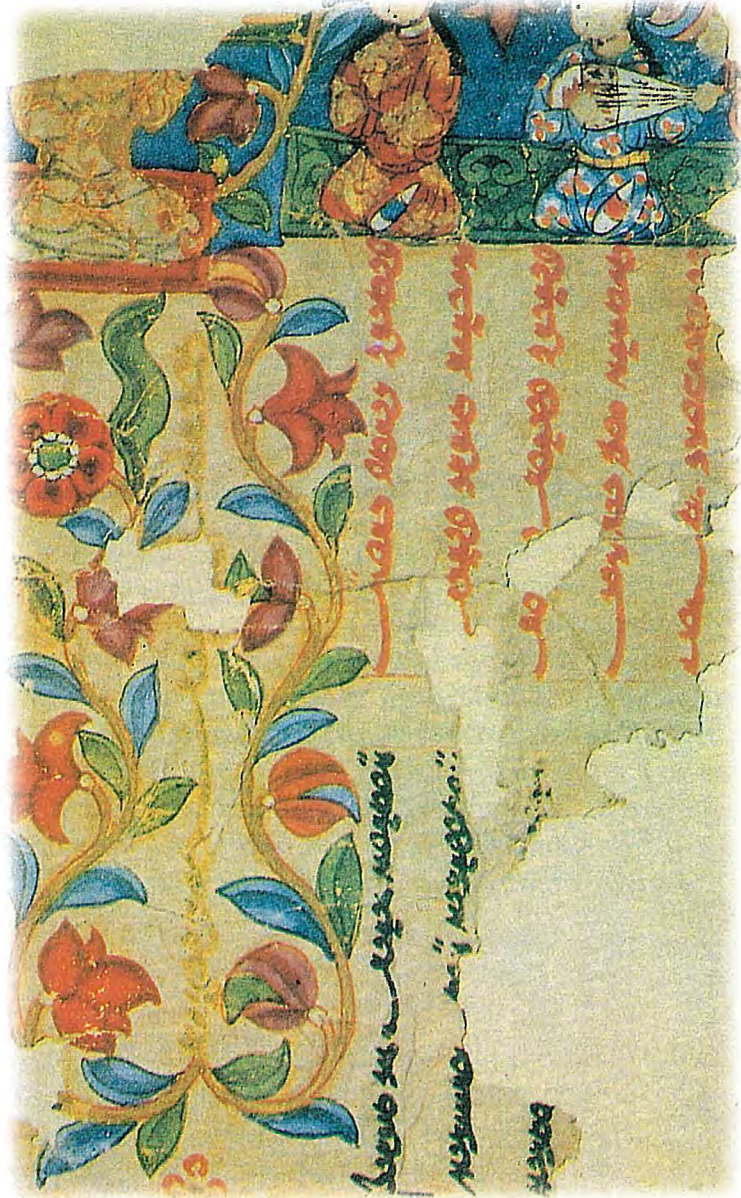
Türk örf adetlerini temsil eden tablolar yapıldı. Türk ordusunun kahramanlarının ve Uygur kaganlarının resimleri Budist mabetlerinin duvarlarını süslemeğe başladı.

and more elements of Uighur art and, through refinement, were transformed into a distinctively Turkish architecture. Buddhist tombs-called stupas-were originally filled hemispherical mounds. Among the Uighur, these were turned into a structure resembling a domed pavilion.

During the Uighur period, artistic styles that had previously existed in the region went into eclipse and were replaced with a style of painting characterized by figures which, standing rigidly at attention and appearing serious of demeanor, are arrayed in order of protocol. In their portraiture, Uighur artists favored realism and did not much indulge in the painting of imaginary or idealized figures. Elements of Turkish customs and mores appear in paintings while the portraits of Uighur khagans embellish the

Uygur minyatürü. Üstte üç kişi diz çökmüş oturmuş, biri müzik aleti çalmakta. Sayfanın kenar bölümü de çiçek desenleriyle bezelidir.

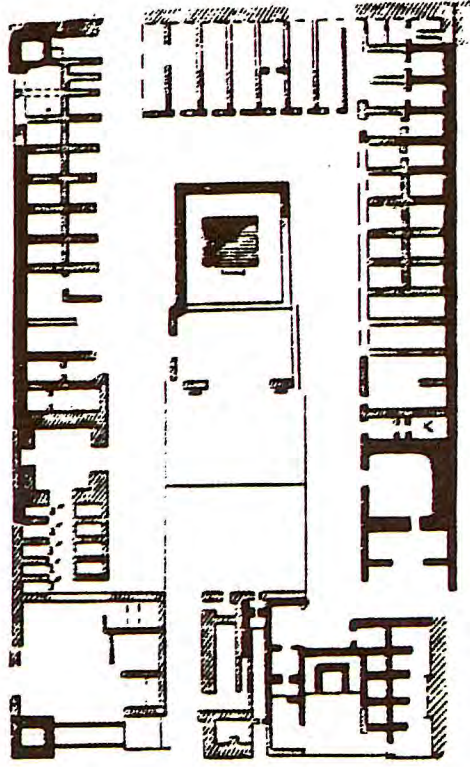
Page of an illustrated Uighur manuscript. At the top, three figures are sitting in a kneeling position and one of them is playing a musical instrument. Floral scroll decorates the edge of the page.

Koço Beta Manastırı planı. Uygur Budist Mabetleri bir külliye düzeni içerisinde dışa kapalı olarak düzenlenir. Bu manastır Uygurlar'ın dini eğitimin de verildiği önemli bir kutsal yapısıdır.

Plan of the Khocho Beta monastery. The monastery encloses a Buddhist temple. The surrounding structures were used as monks' cells and for various religious, educational, and other functions.

Bozkır sanatının hayvan motifleri, bilhas- sa at resmi yerleşik Uygur sanatında da öne- mini korudu.

Bilindiği gibi yerleşik medeniyetin en bü- yük özelliklerinden biri şehirleşmedir. Kuru- lan bu şehirlerde pazarların ortaya çıkması, ticaretin gelişmesi, ticarete paranın kullanı- lışı Uygurların ilerlemesinin açık göstergele- ridir.

Elimize geçen hukuk vesikalarından anla- şıldığına göre Uygurların alım-satım ve borç alıp vermede belirli bir para ve ölçü sistemle- ri olmuştur. Borç olarak alınan mal ve para faiz karşılığında umumiyetle ilk baharda alınmış ve mahsulün kaldırıldığı sonbaharda ödenmiştir. Bu kayıtlar bize ziraatin çok ge- lişmiş olduğunu göstermektedir. Borç karşı- lığı her ay faiz ödemesi yapılması, belkide ilk bankacılığın temelini teşkil etmiştir. Evlâtlık verme vesikalarında evlâtlık verilen oğul ve babalığın karşılıklı uymak zorunda oldukla- rı hususlar kaydedilmektedir. Meselâ, evlâtlı- ğa verilen oğul yeni ailesine karşı ahlâkî gö- revlerini yerine getirecektir. Sorumlulukları- nı yerine getirmedeği takdirde cezalandırılac-aktır. Buna karşılık babalık da yeni evladına kendi öz evlâdı gibi davranacak onun bütün maddî, manevî sorumluluklarını yüklenecek- tir. Hatta ileride kendisinin bir evlâdı dünya- ya gelse bile onu öz evlâdından ayırt etmeye- cekti, onun yetişmesine yardımcı olacaktır.

walls of Buddhist temples. The "animal style" of art that was typical of the Asian steppes continued to be important among the Uighur with the horse being an especi- ally popular subject.

Business and law

The advance of Uighur civilization can be clearly traced in the growth of markets in their towns and in the development of a mo- netary economy. Contemporary documents make it clear that the Uighur engaged in transactions involving the transfer and lending of money, goods, and property that we- re based on recognized standard units of me- asurement and currency. Money and pro- perty was let at interest. Goods and property usually changed hands in the spring and was restored the following fall after the harvest-a feature common to agriculture-based econo- mies. Interest on cash loans was paid month- ly and there is even evidence of what may be a rudimentary form of banking. Documents pertaining to adoptions spell out in detail the mutual obligations of the adopted son and adopting father. The adopted son, for exam- ple, is required to fulfill his moral obligations towards his new family and the punishments to be meted out in the event of his failure to do so are prescribed. The adopting father on the other hand is obliged to treat his adopted son as one who is natural-born and to assu- me full material and moral responsibility for his upbringing; even if he has children of his own in future, the father is enjoined from discriminating between them and his adop- ted son in any way whatsoever.

The religious, civil, and military architecture of the Uighur

The religious art and architecture of the Uighur reflect elements of the dictates of an- cient Turkish beliefs, Manichaeism, and Buddhism.

Temples and monasteries in eastern Tur- kistan are generally constructed along the li- nes of a self-contained complex. One of the best examples of this type of monastery is lo- cated south of the city of Khocho, which is it- self surrounded by wall enclosing an almost square-shaped area containing the ruler's resi- dence and a few pavilions. This monastery consists of a number of structures grouped around a centrally-located courtyard. Monas- teries at Khocho, Yar-Hoto, Murtuk, and Sen- gim include cells for monks' accommodations and annexes that served various functions

Uygurlarda Sanat

Uygur kültür ve sanatının karakterini eski Türk dinî inançları, Manihaizm ve Budizm meydana getirmişti. Sanat ve mimarlık eserleri de bu inançların gereklerini yansıtıyordu.

Doğu Türkistan'da tapınak ve manastırlar genellikle bir külliye manzarası arz etmektedir. Kare sayılabilecek dikdörtgen bir sur ile çevrili olan ve içerisinde hükümdar sarayının ve bazı köşklerin de yer aldığı Hoço şehrinin güneyinde, merkezî bir avlu etrafında gruplanmış mekânlardan oluşan manastır bu durumdaki örneklerden sadece bir tanesidir. Koço, Yar-Hoto, Murtuk, Sengim şehrindeki manastırlar da etraflarında rahip hücreleri ve diğer çeşitli yardımcı fonksiyonları üstlenen müstemilât yapıları ile birlikte ele alınıyordu. Bu yapılar genellikle bir yükselti üzerine yapılmış dikdörtgen planlı yapılardır.

Tapınaklar

Budist tapınaklar Uygurlardan evvelki Türk devirlerinde de mevcuttu.

Bir devresi Gök-Türk devrine denk düşen Akbeşim şehrinde tipik özellikleriyle Budist tapınaklar da yer almaktaydı. Ancak Budist ve Manihaist tapınaklar asıl gelişimini Uygur devrinde göstermiştir.

Uygur manastır ve tapınakları, Selçuklu ve Osmanlı devrinin külliyelerinin kaynağını teşkil etmektedir.

Uygur tapınakları ara-

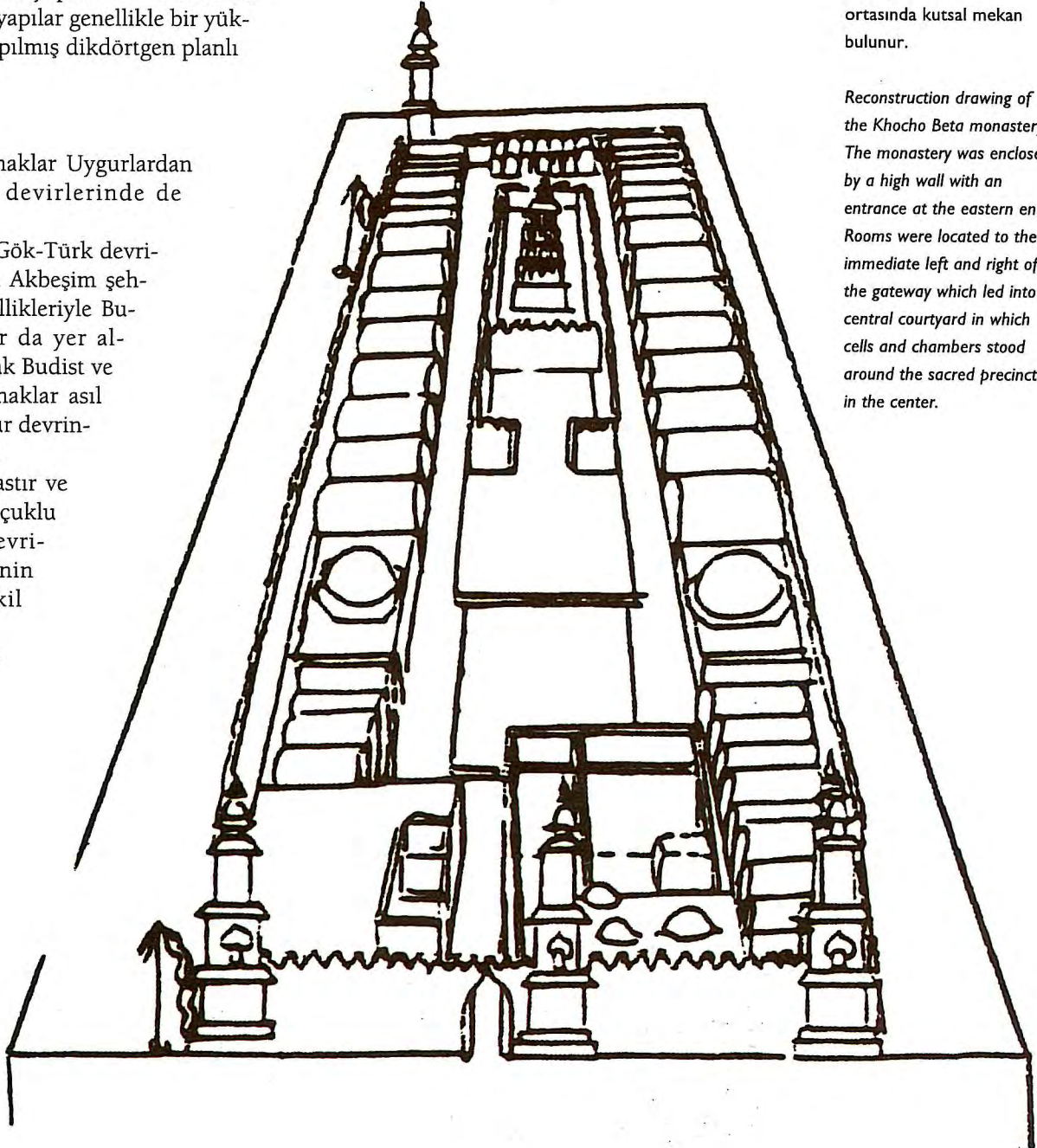
that were located around them. These building generally have a rectangular plan and are set on a raised platform.

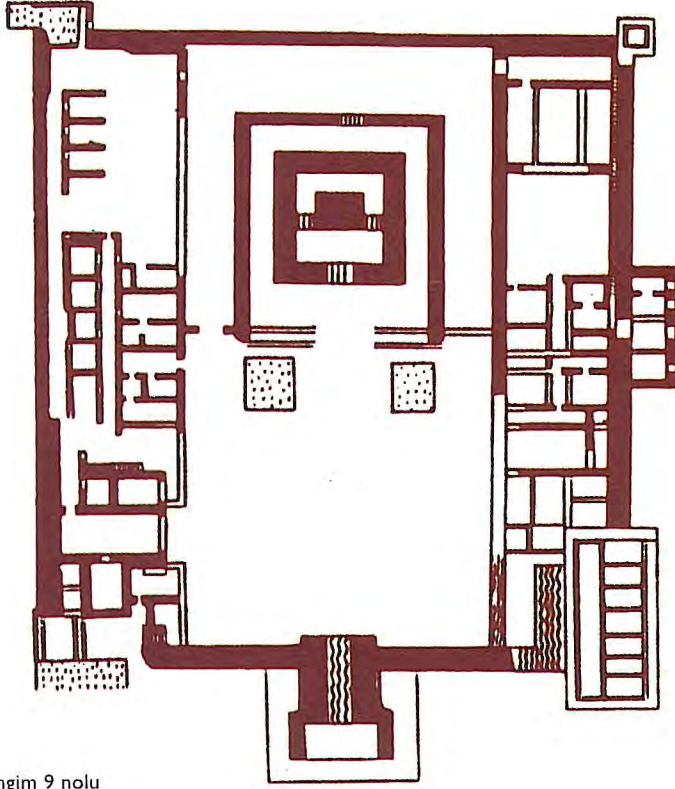
Temples

Buddhist temples existed in places inhabited by Turkish tribes long before the Uighur. There were typical Buddhist temples for example in the town of Akbeşim during a period that corresponds to that of the Blue Turks. It was not until the Uighur period however that the development of Buddhist and Manichaean temples really took off. Centuries later, in the religious and civil architecture of the Seljuk and Ottoman

Koço Beta Manastırı. Restitüsyon. Yüksek duvarlarla çevrilmiş bu manastırın doğu yönünde bir kapısı bulunmaktadır. Kapıdan girdikten sonra çeşitli odalar bulunur. Odalardan koridorla avluya çıkılır. Avlu etrafında dört yönden çeşitli mekânlarla çevrelenmiştir. Avlunun ortasında kutsal mekân bulunur.

Reconstruction drawing of the Khocho Beta monastery. The monastery was enclosed by a high wall with an entrance at the eastern end. Rooms were located to the immediate left and right of the gateway which led into a central courtyard in which cells and chambers stood around the sacred precinct in the center.

Sengim 9 nolu
tapınak planı.

Plan of the
Sengim "9"
temple.

sında en önemlilerinden birisi 170 X 100 m. ebadındaki Koço "Beta" tapınağıdır. Akbeşim şehrindeki Budist tapınaklardan birine benzeyen bu mabedin köşelerindeki ve kapılarının yanındaki kuleler sonraki mimari gelişmeler açısından dikkati çekmektedir.

Diğer önemli tapınaklar arasında Murtuk "A" mabedi ile Sengim'deki 7 ve 9 numaralı tapınakları zikredebiliriz.

Tapınakların bir bölümünde veya ayrı olarak inşa edilmiş, çok katlı kule şeklinde olup Türkçe olarak "ediz ev" (yüksek tapınak) denilen "Pagoda"lar da ilgi çekici eserler arasında yer almaktadır. Bu pagodalardan birisi, Yar-Hoto, şehrinin merkezinde yer alan

Turks, the influence of these Uighur temples can still be traced.

One of the most important Uighur temples is the one designated "Beta" at Khocho. With a rectangular plan measuring 170 by 100 meters, this temple contains spires located at the corners and flanking the entrances and closely resembles one of the Buddhist temples at Akbeşim. The positioning of the spires is intriguing in light of our knowledge of subsequent architectural development. Other important Uighur temples are the one designated "A" at Murtuk and a pair designed "7" and "9" at Sengim.

A distinctive feature of these temples are the pagodas called (ediz ev)-"high temple" in Turkish. These were sometimes incorporated into the main structure or else were free-standing. One of these pagodas, located within the precinct of the main temple in the center of the city of Yar-Hoto, takes the form of a tower containing niches for statues of Buddha.

Temples carved into the faces of cliffs are another feature of Uighur-period architecture that is of singular interest in the history of Turkish art. These temples have their origins in the Tabgatch crypts of northern China. The most famous Uighur rock-temples are located at Bezeklik, Kyzyl, and Tun-Huang in eastern Turkistan. The ones at Bezeklik contain some particularly fine examples of Uighur art.

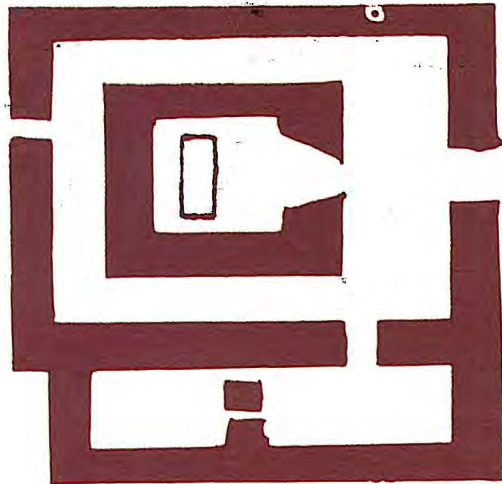
The Bezeklik temples consist of forty sanctuaries cut into the cliffs of the Murtuk valley in the vicinity of Kyzyl-tagh. The general plan is that of an inner sanctum to which only the priests were admitted and that contained a statue of Buddha or some other idol. A corridor cut into the rock connects this chamber with chambers of secondary importance. The walls of the sanctuaries are heavily decorated with frescoes dealing with religious subjects. It is because of this elaborate decoration that the site was given the name "Bezeklik", meaning "Place of adornment" in Turkish.

Stupas

The style of stupa-construction that developed in Turkish-Buddhist architecture was to form the basis for the construction of turbehs (mausolea) during the Muslim period. Uighur stupas are inspired by the shape of the yurt. Examples of the onion or lotus-shaped dome, common in Turkish architecture after the adoption of Islam, are also

Bezeklik 9
Tapınak planı.

Plan of the
Bezeklik "9"
temple.

ana tapınağın sınırı içerisinde, nişlerine Buddha heykelleri yerleştirilmiş olarak bir kule şeklinde yükselmektedir.

Uygur devri Türk Sanatı tarihinin en ilgi çekici mimarî eserleri arasında özellikle kayalara oyulmuş mağara tapınakları önemlidir. Bu tapınakların esasî Çin'in kuzeyinde devlet kuran Tabgaçlarda görülmektedir. Doğu Türkistan'daki Bezeklik, Kızıl, Tun-Huang mağara tapınakları çok ünlüdür. Uygur tarzının en güzel örnekleri Bezeklik mabetleridir.

Bezeklik mağara tapınakları Murtuk vadisinde, Kızıl Dağ mevkiinde kayalara oyulmuş 40 tapınaktan meydana gelmektedir. Tapınakların genel planı en içte yer alan ve yalnız rahiplerin girebildiği ve tapınılan Buddha veya diğer bir ilâhın heykelinin bulunduğu iç tapınak ile bunun etrafındaki dehliz ve ikinci derecede mekânlardan oluşmaktaydı. Bu mabetler duvarları yoğun bir şekilde, fresko tekniğiyle yapılmış ve dinî anlamı olan resimlerle tezyin edildiği için "Bezeklik" adını almıştır.

Mezar Anıtları (Stupalar)

Türk Budist mimarisinde gelişen stupalar, İslâmiyetten sonraki Türk türbe mimarisinin temelini oluşturmaktaydı. Uygurlardaki stupa şekli "yurt tipi" çadır şeklinden ilham almıştı. İslâmiyetten sonraki Türk mimarisinde soğan kubbe denilen lotus kubbe tipi de ilk kez Uygur stupaları ile başladı. Türklerden önce stupalar, bir dinî şahsiyetin kemiklerinin ve eşyalarının muhafaza edildiği kubbeli yapılardan ibaret idi.

Hoço şehrinin surları dışında, kuzeydoğu tarafında bulunan ve Koş-Gumbaz olarak adlandırılan stupalar Uygur stupalarının en güzel örneklerindendir.

Aynı şekilde Toyuk şehrindeki stupalar ile Yar-Hoto şehrinin güneydoğusunda bulunan birçok stupa da zikredilmeye değer.

Sivil, mimari

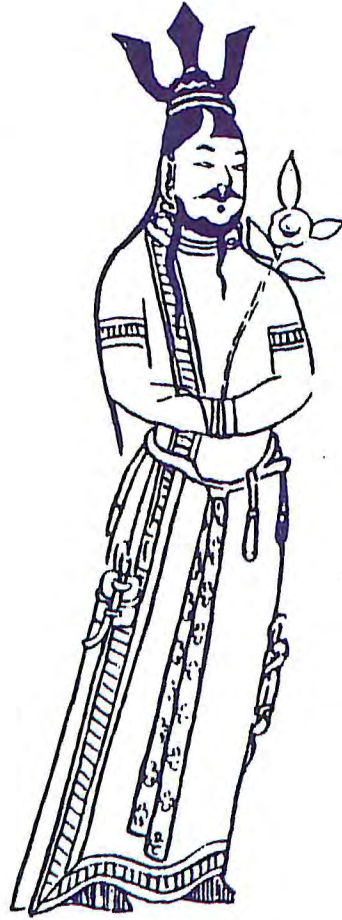
Genel olarak Orta Asya mimarisinde, özel olarak Uygur mimarisinde sivil mimarinin en önemli ürünleri saraylar ve evlerdir. Saraylar eski ordu-kent kuruluşlarının içkale kısmına tekabül ediyordu. Bazen bu içkale saray olarak nitelendiriliyor, bazen de sur içerisinde saray ve köşkler söz konusu oluyordu.

Koço'da hükümdar saray kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bir set üzerine inşa edilmiş bu saray, aynı zamanda çift sıra surlarla kuşatılmış bir kale (ordu-kent) idi. Sarayın mekânlarının kubbeli veya düz tavanlı olduğu ve divanhanelerinin kuzey ve batıda bu-

to be found in the Uighur stupas. Before they were developed by the Turks, stupas were a hemispherical structure that served as the repository for the bones and personal effects of a religious figure.

Some of the finest examples of Uighur stupas are located outside the walls of Khoc-ho to the northwest at a place known as Kosh-Gumbaz. Other Uighur stupas worthy of note are those at the city of Toyuk and a number that are located southeast of the city of Yar-Hoto.

lunduğu sanılmaktadır. Bu tip saray düzenlemelerinde bazen setin köşelerinde daha küçük köşkler de bulunuyordu.

Sarayların bazı örnekleri bu şekilde bir set üzerinde değildir. Mesela Yar-hoto saray harabeleri surla çevrili bir avlu içerisinde ve başka bir tiptedir.

Uygur evleri ise, genellikle kaplumbağa tarzı çatı denilen, kıvrık çatılı, etrafı duvarla çevrili, masif örgülü, dört köşe veya yuvarlak pencerelidir.

Askerî Mimari

Türklerde ordu-kentler sivil ve askerî mimarinin kaynaştığı yapılardır. Proto tipleri M.Ö.' ki devirlere inen bu kent tipinde, surlar ve kulelerle çevrili, yaşanan mekânlar ve alanlar topluluğu vardı. En dışta ise bir hendek bulunur. Dörtgen plandaki ordu-kentte dört yönden gelen yollar hükümdarın köşkü veya çadırının bulunduğu yerde kesişir. Erken devirlerden sonra ordu-kentlerde bir iç-kale bir de dışkale teşekkül etmişti. Hükümdar veya yöneticinin iskan edildiği kısım iç-kale idi.

Eski Türk topluluklarında önemli askerî yapı örneklerinden olan "Karguy" ya da "Kargu" denilen gözetleme kuleleri hudut bölgelerinde, önemli mevkilerde, surlar üzerinde veya sur içinde yer almışlardır. Bu kuleler Türkler ve Çinliler tarafından inşa ediliyor-

Civil architecture

Palaces and private dwellings are the two most important components of civil architecture in Central Asia and this is particularly the case among the Uighur. Palaces generally correspond to the forts (ordu-kent, of which more below) that were the forerunners of early-period towns and occasionally the fort was even called a palace. Sometimes a palace and associated pavilions would be enclosed by a separate wall.

The remains of the palace of the ruler of Khocho have been excavated. It was erected atop a rampart and was surrounded by a double row of fortifications. It is possible that some parts of the palace had domed ceilings. The throne-room, council-halls, etc are thought to have been located on the north and western sides of the structure. In this type of palace architecture we sometimes find free-standing pavilions located at the corners of the rampart. In a few cases, there is no rampart and the palace is located within a courtyard enclosed by a wall. The remains of the Yar-Hoto palace are of this type.

Uighur private dwellings were solidly-built and had round or square windows and concavely-curved roofs reminiscent of a tortoise-shell. They were enclosed by a wall.

du. Özellikle Gök-Türk devrinden İslâmî devreye kadar olan dönem içerisinde bunlar çok yaygındı. Bu kuleler umumiyetle dört köşe veya yuvarlak planlı olarak inşa edilmişlerdir. Bu eserler bazen yukarıya doğru ince- lerek yükselmekte, bazen de yukarıda darla- şan düz bir bölümle sona ererek tepesi kesik bir piramiti andırmaktadır.

Military architecture

Among the Turks, the ordu-kent (literally "army-town") represents a conflation of mili- tary and civilian architectural considerations. Prototypes of this type of fort construction predate the the present era. It consists basi- cally of a rectangular stockade reinforced at intervals with towers and enclosing an area containing various structures etc. It was sur- rounded by an outer ditch. These ordu-kents were usually sited so that the tent or pavilion of the ruler was located where two roads for- med a four-way junction. After an initial pe- riod, the ordu-kents developed into an plan incorporating an inner and outer keep, with the ruler's residence located in the former.

Another important element of military architecture common among the early Turks were watchtowers, known as karguy or kar- gu, that were located in border regions, at strategic points, and atop fortifications or within them. Such towers were built by the Chinese as well as by the Turks and they we- re particularly common during the centuries between the Blue-Turk period up until the adoption of Islam. These towers were gene- rally round or four-cornered. Some tapered as they rose; others were capped with a secti- on narrowing to a flat top giving the tower the appearance of a truncated pyramid.

Kırgızlar

Tarihin derinliklerinden günümüze kadar varlığını sürdürme başarısını gösteren Kırgızlar, İslâm öncesi devrede Yenisey nehrinin kaynaklarının doğduğu havalide yaşıyorlardı. Onların Çin ve İslâm dünyasından

çok uzakta olmaları yüzünden haklarında az bilgi öğrenebiliyoruz.

İlk büyük Türk imparatorluğu Asya Hunlarına M.Ö. 199 yılından önce bağlanan Kırgızlar, o zaman Çin kaynaklarındaki isimleri ile Ke-k'un olarak anınıyorlardı. M.Ö. 48' de bir kez daha Hunlara tabi olmak zorunda kalan bu Türk boyu, M.S. 558 yılında Gök-Türk devletine bağlandı. 648 yılında Gök-Türklerin zor durumunda olmasından faydalanarak Çin ile siyasi münasebet kurdu. Zaman zaman isyan teşebbüslerine rağmen Kırgızlar, ancak 840 yılında Büyük Uygur devletini yıkmak suretiyle bağımsızlıklarını kazanabildiler. 920 yılında doğudan gelen Karahıtaylar, onların devletini ortadan kaldırdı ve Ötüken'den eski yurtlarına Altay Dağlarının kuzeyi ile Sayan Dağlarının kuzey batısına sürüldüler. Daha sonra kurulacak olan Moğol imparatorluğuna katılarak onların ordusunda yer aldılar.

Kırgızlarda Sanat

Kırgızların sanatı da diğer bozkır kavimleri ile benzerlik arzemektedir. Ancak Kırgızlar, diğer Türk kavimlerinden uzak olduğu için, kendine özgü yanları oldukça zayıftı.

Kırgız sanat ve arkeolojisinin en önemli eserleri, Kopen mezarları, Uybat kurganları, Kapçal, Tuyuhtyansko gibi kurganlardan çıkarılmıştır. Bu sanat eserleri altın ve gümüş kaplar, at koşum takımları, ok, yay, kılıç ve hançerler, miğfer ve zırhlar, keramikler gibi nesnelerden oluşmaktaydı. Ayrıca ağaçtan yontulmuş hayvan figürlerine de rastlanmaktadır.

Bu sanat eserleri ve arkeolojik malzeme üzerinde yer alan tasvirler veya yontulmuş heykelticikler Asya "Hayvan Üslûbû"na dahil edilebilir.

The Kirghiz

The Kirghiz are a people that have successfully maintained their ethnic identity since the dawn of recorded history. In the pre-Islamic period they dwelt in the region of the headwaters of the Yenisei river. Because

of their remoteness from both the Chinese and Muslim world however our knowledge of them during the earliest periods is rather scanty.

They became subjects of the empire of the Asian Huns before 199 at which time reference is made to them in Chinese sources as the "Ke-k'un". Around 48 BC the Kirghiz were forced to swear allegiance again to the Huns and in 558 we find this Turkish tribe acknowledging the suzerainty of the Blue Turks. Taking advantage of the difficult straits into which the Blue Turks had fallen in 648, the Kirghiz began dealing with the Chinese.

Although the Kirghiz attempted to rebel from time to time it was not until the overthrow of the Uighur khaganate in 840 that they were able to secure true political dependence for themselves. In 920 however their political aspirations were dashed by the Kara-Khitai invading from the east.

They were driven out of Ötüken and forced to return to their ancient homelands north of the Altai and west of the Sayan mountains. Much later they were to ally themselves with the empire of the Mongols and formed a part of its army.

Kirghiz art

Kirghiz art resembles that of other steppe tribes in many respects however because of their remoteness from other Turkish groups their art also has a number of unique features. The most important early Kirghiz artifacts are from the Kopen tombs and Uybat kurgans, and from kurgans in places like Kapçal and Tuyuhtyansko. These finds include vessels of silver and gold, harnesses, arrows, bows,

Chinese

sources provide

fascinating clues

about the Kirghiz who

are described as having

green eyes and ruddy

complexions. Their

dwellings were built of

wood. They seem to have

been accomplished skiers

and fashioned their skis

from wood. They mined

and worked their own

iron from which they

manufactured

swords held in

much esteem.

Bütün bozkır kuşağı sanatında olduğu gibi av sahneleri Kirgızlarda da yaygındı. Eski Türklerde en erken devirlerde bir kült olan av ile ilgili tasvirler bir eyer kaşı üzerinde yer aldığı gibi kayalar üzerine de çizilmiştir.

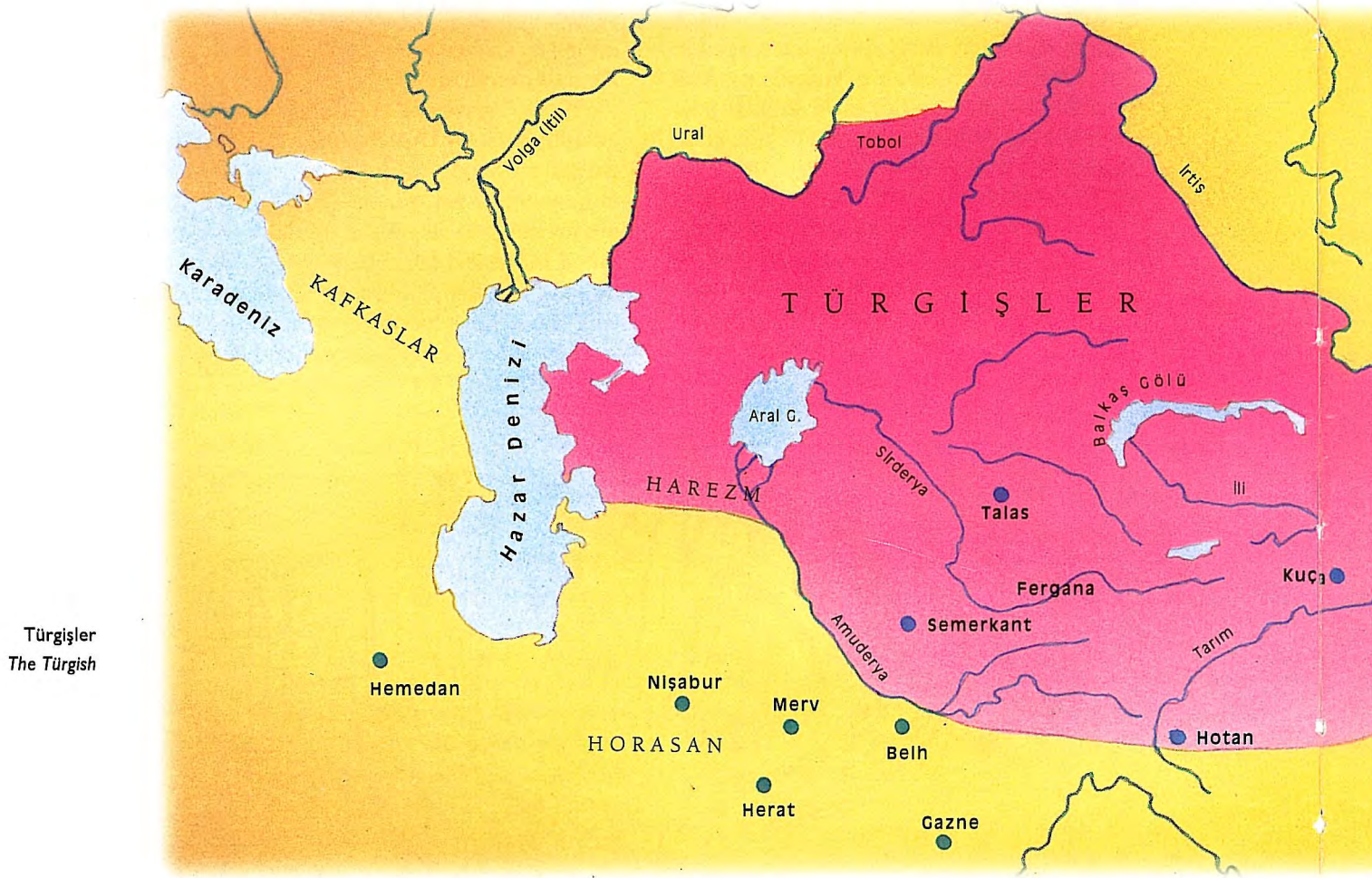
swords and daggers, helmets and armor, and ceramics. Carved wooden figures of animals are also prevalent.

These figures and the decorations of the artifacts and other archaeological finds fall within the scope of the animal style" common to the Asian steppes. The hunting scenes prevalent in steppe art are also frequently found in Kirghiz art. Ritual figures related to hunting cults, found among Turks even during the earliest periods, were carved into saddles and inscribed on rocks and cliffs.

Kirgızlara ait muhtelif buluntular. Değişik toprak çanak-çömlekler, metal aletler, ok uçları.

Kirghiz archaeological finds: pottery, metal objects, and arrowheads.

Türgişler
The Türgish

Türgişler

Yazılı vesikalara göre ilk defa milâdî 651 yılında tarih sahnesinde görülen bu Türk boyu, Batı Gök-türk Devleti'ni (581-659) meydana getiren On-ok konfederasyonuna bağlı beş Tou-lu grubunun dördüncü boyu olarak Ebinor'a dökülen Barotala nehri boylarında ikamet ederken görülür. VII. yüzyılın ortalarında bu büyük Türk boyunu Ho-lo-shih çor isimli başbuğ yönetmekte idi.

656 yılında Çin İmparatorluğu'nun üç kol hâlinde Batı Gök-türk Devleti topraklarına saldırması, diğer Türk boylarını olduğu gibi, Türgiş boyunu da etkiledi. Bunun sonucu olarak Türgişler Isık Göl ile İli nehri taraflarına göç ettiler. Büyük bir ihtimalle yine bu Çin taarruzu sonucu onlardan küçük bir grup da Beşbalık taraflarına göç etti.

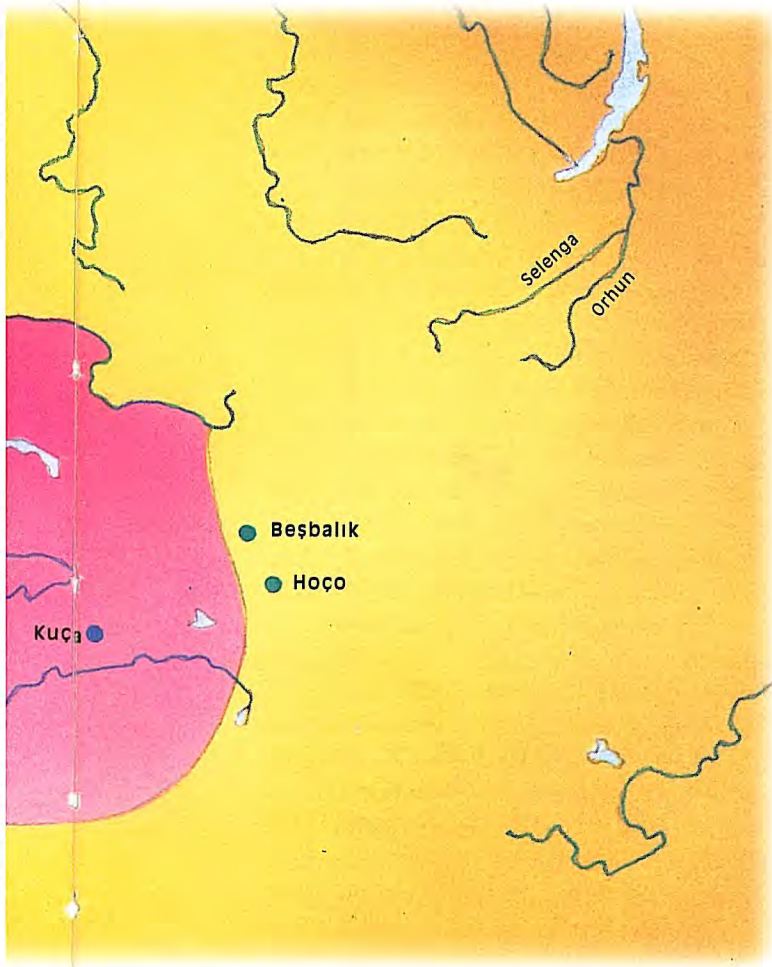
656 yılında başlayıp 658 yılında sona eren büyük Çin taarruzu sonucu diğer batı Türk kabileleri gibi Türgiş boyu da Çin hegemonyasına girdi. Bölgeye bütün Türk oymaklarını yönetmek üzere bu devlet tarafından Türk menşeli (Çin devleti hizmetinde

The Türgish

This Turkish clan first appears in the historical record in 651, at which time they were dwelling along the Borotala river near the Ebi Nor as the fourth of five Tou-lu groups that were members of the On-Ok ("Ten-Arrow") federation that made up the khaganate of the Western Blue Turks (581-659). Around the middle of the 7th century they were ruled by a leader identified as Ho-lo-shih.

The triple-pronged attack launched against the Western Blue Turkish by the Chinese in 656 affected the Türgish as much as it did the other Turkish clans and the Türgish were forced to move towards Issyk Kul and the Ili river. It is also a very strong possibility that at least a small group of them headed for Beshbaligh as a result of attacks by the Chinese.

The campaign initiated by the Chinese against the western Turks was brought to conclusion in 658 by which time many tribes and clans-the Türgish among them-had come under Chinese hegemony. A khagan-someone of Turkish origin who was in the

bulunan) bir kagan gönderdi. Bu durum 690 yılına kadar devam etti. 658 yılından 690 yılına kadar kudretli Türk şeflerinin başlattıkları bağımsızlık hareketlerine Türgişler de katıldılar. 686 yılında Çin İmparatorluğu, Türgişlerin de içinde bulunduğu Batı Türk bölgesine yeni bir Çin İmparatorluğu, ona karşı mesele çıkarmaktan çekindi, veya çıkan pürüzleri de ona hediyeler ve prensesler vermek suretiyle çözümlemeye çalıştı. Bu sıralarda (720) batıdan Emevî ilerleyişi vuku buluyordu. Maverâünnehir üzerinde Türklerin hak sahibi olduğunu düşünen Su-lu Kağan, Arap ordusunun ilerleyişine karşı buradaki mahallî şehir devletlerine elinden gelen yardımı yaptı. 737 senesinde bir kumandanının komplosuna kurban giden Su-lu'nun ölümü üzerine Türgiş Devleti birliğini koruyamadı. Bu durumdan, güney doğusundaki Çin İmparatorluğu istifade etmek istedi. 751 yılına kadar Türgişlere karşı bazı başarılar kazanan, Emevî-Karluk işbirliğine karşı meşhur Talas savaşını (751) kaybedince bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Bir ara Uygur Devleti'nin baskısına maruz kalan (735-756) Türgişler, Sarı-siyah kabileler ihtilâfının büyü-

employment of the Chinese government-was appointed to oversee all the Turkish phratries in the region. This situation was to last until 690 but the period between 658 and 690 was marked by frequent attempts on the part of Turkish groups to free themselves of Chinese control and in this the Türgish were no exception. In 686 a new Chinese emperor ascended the throne. Unwilling to stir up new problems and perhaps seeking to placate old ones, various gifts-including Chinese princesses-were dispatched to some of the western Turkish tribes. The Türgish were among the recipients.

In 720 the Türgish khagan, Su-lu, attempted to come to the aid of the local city-states in Transoxiana who were threatened by the advance of the Ummayad-Arab armies into what he considered to be his sphere of influence. Su-lu was killed in a plot instigated by one of his commanders in 737. In the wake of his death, the Türgish were unable to maintain a united front. The Chinese exploited the situation to their advantage and were able to deal the Türgish a series of defeats. In 751 however the Chinese suffered a stunning defeat at Talas at the hands of a combined Karluk-Ummayad force and were obliged to withdraw forever from Central Asia. For a time (735-756) the Türgish had to contend with the Uighur. Riven by internal disputes between the "Yellow" and "Black" tribes, the Türgish were again unable to restore unity however and they began to disperse towards the Syr Darya region. Before long, the vacuum they created was to be filled (766) by the Karluks.

Türgish culture

Before the establishment of the Sarı-Türgiş (Yellow-Türgish) principality, their leaders took the title бага-tarkan. In 690 the reigning бага-tarkan assumed the title of kagan. He had two capitals. One was located northwest of Tokmak (in Muslim sources this is known as Ordukent); the other was initially the city of Kong-yue near the Ili river but later, because of population movements, was changed to Kauna-char. In this way the Türgish khagan was able to maintain control over to large and diverse groups of tribes.

Among the Sarı-Türgiş there was a yabgu who had two subordinates called şad-apparently modelled on the system employed by the later Blue Turks. Two groups of tribes-the Tou-lo and the Nu-shih-pi-were under the

mesi yüzünden bir daha kendilerini toparlayamadılar ve Seyhun boylarına doğru göçe başladılar. Az sonra onların boşalttığı arazide Karluk Devleti kuruldu (766).

Türgiş Kültürü Hakkında

Sarı Türgiş devleti kurulmadan önce başbuğları (Baga) Tarkan unvanını taşıyordu. (690) Baga Tarkan (kagan) unvanını aldı. Onun iki devlet merkezi vardı. Birisi Tokmak'ın kuzey batısında (İslâm kaynaklarında Ordukent)

diğeri ise önceleri İli nehri yakınında Kong-yue şehri idi.

Sonraları ise göçler sebebi ile taşınılan Kouna-char (Eskişehir) dır.

Sarı Türgiş kaganı bu şekilde iki büyük kabile grubunu rahat bir şekilde idare ediyordu.

II. Gök-Türk Devleti'nde de devlet yönetiminde kagandan sonra iki şad yer alıyordu.

Sarı Türgiş Devleti bu durumu

kendine örnek almış görünmektedir. Burada Yabgu ve Şad iki büyük kabile grubu Tou-lo ve Nu-ship-pi (ok: Nu-şe-pi)leri idare etmekle görevli idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde idarede yabgu ve şaddan sonra beyler yer alıyordu. Burada beyler, büyük bir ihtimalle boy başkanları idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde bir de "Buyruk" (bakan, vezir) görülür. Yalnız bu buyruk idarede yabgu ve şaddan sonra, fakat beylerden önce gelen bir makama sahipti.

Kara Türgiş Devleti'ne gelince, bu devletin kurucusu olan baş buğ "çor" unvanını taşıyordu. Daha sonra kendisine "Tegin" kagan gönderdi. Halka sert davranan ve bölgeyi iyi idare edemeyen bu kagan az sonra II. Gök-türk Devleti'nin hücumlarıyla yıprandığından Çin'e kaçmak zorunda kaldı (690). Önceleri bu kagana ve Bağa Tarkan unvanına sahip bulunan Wu-ch'e-le teb'asını (Türgiş boyları) iyi idare ediyor ve onlara güven veriyordu. Sadece Türgişler değil, çevredeki bütün Türk boyları kısa zamanda isteyerek ona bağlandılar. Kendisine katılan diğer boylarla beraber çok güçlenen Wu-ch'e-le Çinlilerin tarafını tutar. Kagan Çin sarayına kaçınca, "Kagan" unvanını aldı ve mensup olduğu Türgiş boylarının sıfatı (sarı) ile bir devlet kurdu.

control of the şad. The next level of government was that of the bey, who were probably the clan chieftains. Reference is also made to a buyruk-vizier or minister-in the Sarı-Türgiş system of government. This minister appears to have held an intermediary position of authority lower than yabgu and şad and higher than bey.

The Sarı-Türgiş principality flourished briefly from 690-712. Its original founder is identified as Ou-tche-le and his success stemmed from his ability to secure the working cooperation of the fractious Turkish clans. At its peak, the principality was in control of a large region extending from Turfan to the Syr Darya. About the first half of this khagan's sixteen-year reign was devoted to establishing order among the clans; the second was spent in an attempt to thwart the aggrandizement of the Blue-Turks under their vigorous ruler Kapgan (692-716). Ou-tche-le's defeat at Bolçu in 698 was a serious blow to his authority. He was eventually succeeded by his son So-ko, who spent most of his brief reign (706-710) dealing with an insubordinate commander (külçor) who had aspirations to the throne of his own and with a troublesome brother by the name of Çe-nu, who was dissatisfied with the scope of authority granted to him. Bars, who was later installed as khagan of the Türgish under the protection of the Blue Turks, was never able to establish peace or unity in the country.

The Kara-Türgiş principality lasted a bit longer. It was established in the eighth month of 716, two months after the death of the Blue-Türk khagan Kapgan, when Su-lu declared himself to be khagan. Su-lu seems to have been something of an accomplished diplomat, a trait that he apparently displayed from the very beginning. He managed to extract princesses from both the Tibetan kingdom and from the Blue Turks and he had dealings with the Chinese. His sons adopted the title of yabgu. He had two chief commanders each of whom was in charge of a confederation of tribes, the Bağa Tarkan Tu-lu group and the Tumo-tu Nu-şe-pi group.

Some aspects of the organization and administration of the Türgish in the Beshbaligh region are original with them. The clan chieftains bore the title han ("khan") and it is within the realm of possibility that this title was later taken up from them by the Karahans. After the collapse of the Kara-Türgiş principality, the Türgish chieftain who succeeded them resided in the city known today as

Sarı Türgiş Devleti (690-712): Ou-tche-le'nin kurduğu bu devlet kısa zamanda Türk boylarını bir araya getirdi. Turfan'dan Seyhun nehrine kadar uzanan geniş bir bölgeyi idare eden Sarı Türgiş kaganı 16 yıllık icraatinin ilk sekiz yılını, teşkilâtını tamamlamaya ve birliği sağlamaya harcadı. İkinci sekiz yılında ise II. Gök-Türk Devleti'nin kudretli kaganı Kapgan'ın (692-716) ilerleyişini durdurmak istedi. Ancak yaptığı Bolçu savaşını (698) kaybedince otoritesi sarsıldı. Yerine geçen oğlu So-ko ise (706-710) kısa süren saltanatında, tahtına göz diken kumandanı Külçor ihtilafı ile kendine bırakılan oymak sayısını az bulan kardeşi (ok: Çe-nu)nun sebep olduğu ihtilâfları gidermekle uğraştı. Daha sonra II. Gök-Türk Devleti'nin himayesinde Bars bey "Kagan" unvanı ile Türgiş tahtına çıkarıldı ise de, o da ülkede birlik ve beraberliği sağlayamadı.

Kara Türgiş Devleti (716-739): Kapgan Kagan'ın ölümünden iki ay sonra (716 senesinin 8. ayı): Su-lu kendisini "Kagan" ilân etti. Su-lu Kagan, takip ettiği dış politika ile takdir topladı. Tibet Krallığı ve II. Göktürk Devleti'nden bir prenses alan Su-lu Kagan Çin İmparatorluğu ile münasebetlere girdi. Su-lu'nun iki büyük kumandanı vardı. Biri "Külçur" unvanına sahipti. Onlar, iki büyük kabile konfederasyonunu (Bağa Tarkan Tu-lu grubu, Tu-mo-tu Nu-şe-pi grubu) idare ediyorlardı.

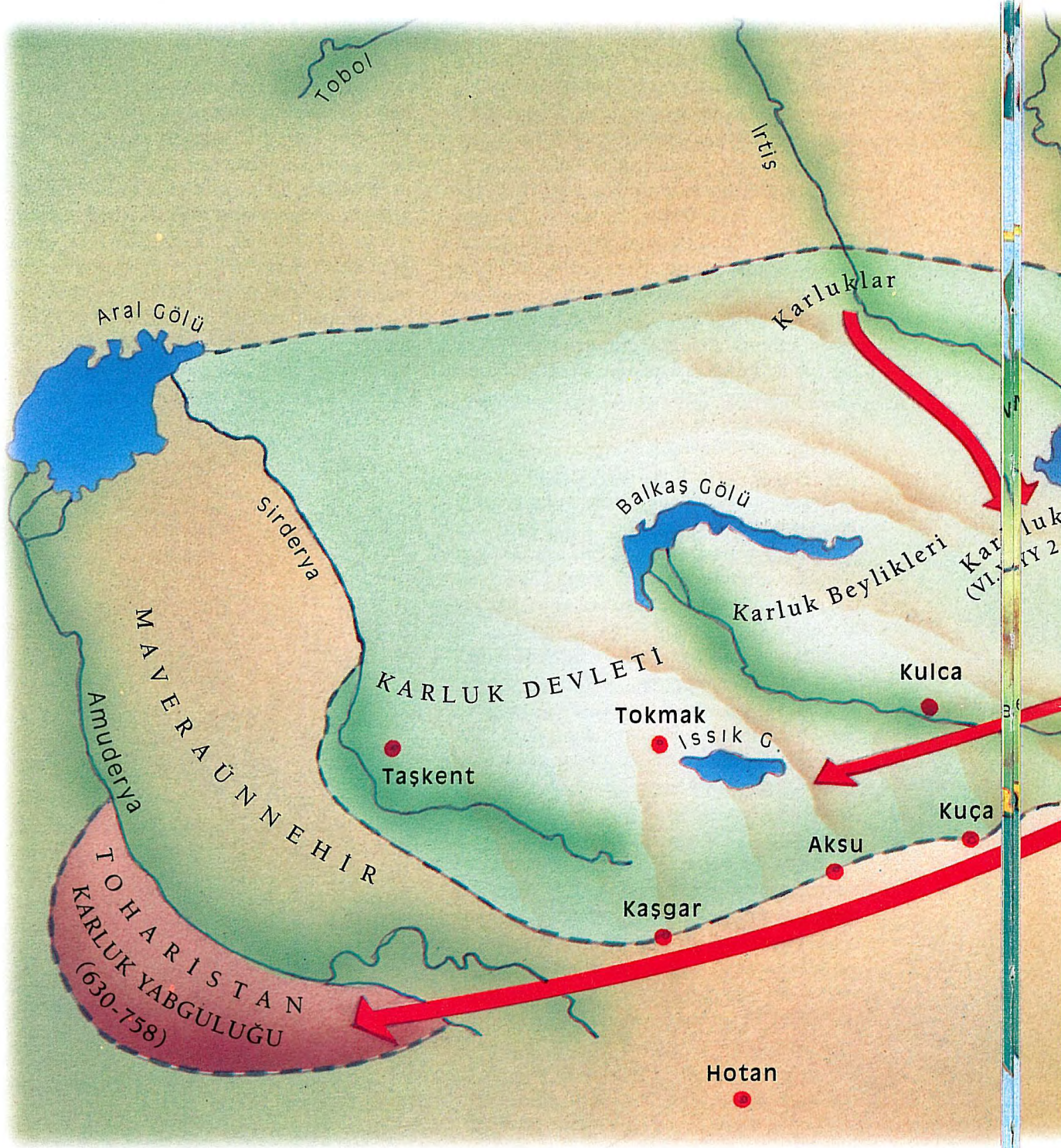
Beşbalık bölgesi Türgişlerinin teşkilât ve idaresinde orijinal hususiyetler görülür. Burada boy başkanları "han" unvanına sahiptiler. Bu unvanın daha sonraları Türgişlerden Karahanlılara geçmiş olması ihtimal dahilindedir. Kara Türgiş Devleti yıkıldıktan sonra şimdiki Karaşar şehrinde ortaya çıkan Türgişlerin şefi "yabgu" unvanına sahipti. Burada yabgu bağımsız bir devlet başkanı görünümündedir.

Türgiş devlet idaresinde ayrıca bir meclis de vardı.

Teşkilât ve idare sahasında bilgi sahibi olabildiğimiz diğer bir birim de ordudur. Wu-Ch'e-le'nin her biri 7.000 askere kumanda eden 20 kumandanı vardı. Sarı Türgiş Devleti'nin ordu mevcudu böylece 140.000'e ulaşıyordu. Kara Türgiş Devleti'nde Su-lu kagan önceleri 200.000 kişilik bir orduya sahipti. Az sonra II. Gök-türk Devleti'ne tâbi boylardan bir kısmının kendisine katılmasıyla bu sayı 300.000 i buldu.

Karashahr and had the title of yabgu. He appears to have been an independent ruler.

The Türgiş had an assembly that had a hand in the administration of the country. On other Türgiş institution about which we have some knowledge is its army. According to Wu-Ch'le the Yellow Türgiş had twenty military commanders each of whom was in charge of 7,000 men. This implies that, when fully manned, the Yellow Türgiş could field a force of 140,000. The Black Türgiş under Su-lu apparently had an army of 200,000 at the outset. Shortly thereafter, the addition of some of the clans that owed allegiance to the Blue Turks brought this figure to 300,000.

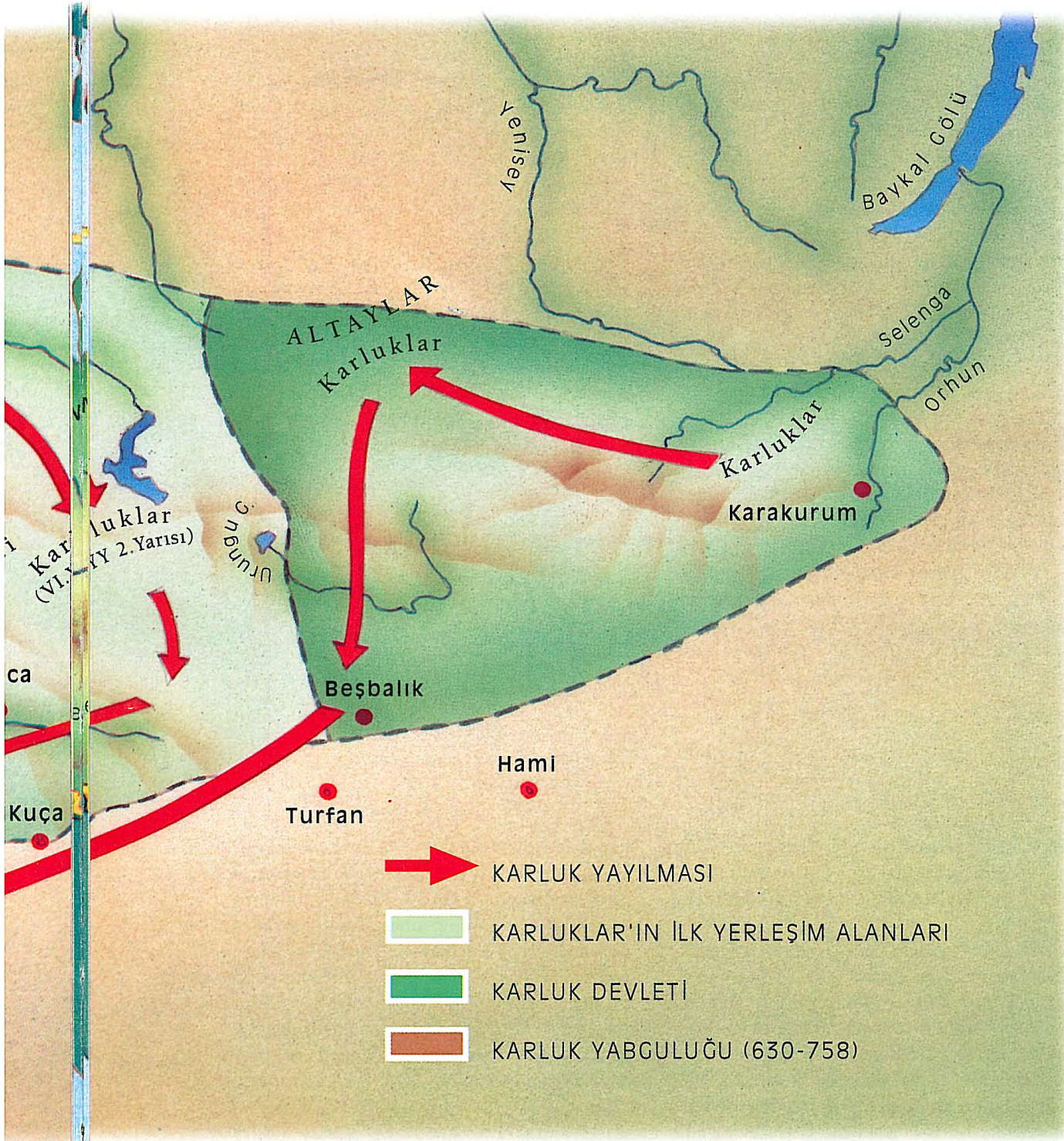

Karluklar

Bir eski Türk boyu olan Karlukların tarihi Asya Hunları devrine kadar iner. VI. yüzyılın ikinci yarısında I. Gök-Türk Devleti'nin Doğu ve Batı kesimleri arasında, Zaysan, Alagöl ve Urungu göller üçgeni içerisinde üç kabile hâlinde oturan Karluklar, komşularının bazen birine ve bazen de diğerine tâbi oluyorlardı. VII. yüzyılın ortalarına doğru bölgede

The Karluks

The Karluks are an ancient Turkish clan whose history can be traced back to the time of the Asiatic Huns. During the second half of the 6th century there were three Karluk tribes dwelling in the triangle formed by the Zaisan, Alakul, and Urungu lakes, territory that was nominally under the control of the early Blue Turks. The Karluks swore allegiance

Karluklar,
yerleşim
bölgeleri ve
yayılmaları.

*The Karluks:
Territory and
movements.*

cereyan eden Çin taarruzu (656) tesiri ile Ir-tiş nehri boylarında oturan Karluklardan bir grup Beşbalık şehrinin kuzey batı taraflarına doğru göç etti. Aynı sıralarda Altay Dağları-ndan indiği anlaşılan diğer bir Karluk grubu da Ötügen civarında ikamet ediyordu.

II. Gök-Türk Devleti döneminde (682-744), başlangıçta bu devlete tam olarak itaat eden Karluklar, Kapgan Kagan döneminde (692-716), onun aşırı sertliği sebebi ile dev-

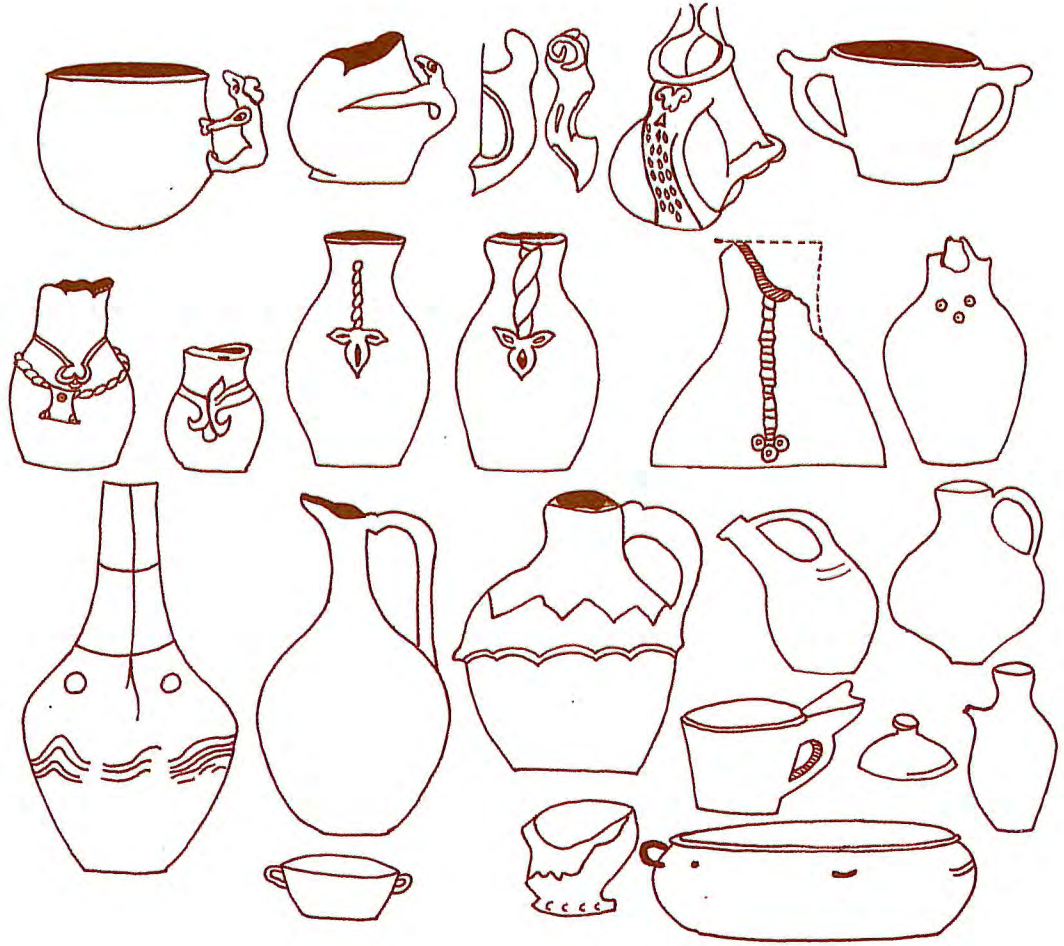
to one neighbor or another as circumstances dictated. As a result of Chinese incursions into this area in the middle of the 7th century, a group of Karluks dwelling along the banks of the Irtysh river moved to an area northwest of the city of Beshbaligh around 656. Around the same time, another group of Karluks were living in the vicinity of Ötüken having come there from the Altai mountains.

At the beginning of the second Blue-Turk

Çu vadisi ve
Tacikistan'dan da
Karluk çağı çanak
çömlekleri.

Examples of
Karluk-period pot-
tery from the
Chu Valley
and Tajikistan.

lete zaman zaman mesele çıkardılar (711, 714 olayları). Bilge Kagan döneminde (716-734) yine devlete tam olarak itaat gösteren Karluklar, bu devletin yıkılışında cereyan eden 743-745 olaylarında Uygur ve Basmillar ile beraber hareket ettiler.

745 yılında kurulan I. Uygur Devleti (745-840)'nin ilk zamanlarında Ötügen Karlukları bu devlete tam olarak bağlandılarsa da Beşbalık ve Irtyş batısında oturan Karlukların itaatleri tam olmadı. Özellikle Irtyş bölgesinin üç Karluk kabilesi Türk dünyasına hâkim olma arzusu yüzünden Moyeñçor ile çetin savaflara girişti. Ancak başarılı olamadığından batı bölgesine göç etmeye başladı. Isık Göl civarına gelen Altayların bu üç Karluk kabilesi, kısa zamanda bölgenin eski hakimleri olan Türgişlerin iki idarî merkezini (Tokmak ve Taraz) ele geçirerek 766 yılında bağımsız bir devlet kurdu.

Arslan il Türgü tarafından kurulan bu devlet, kısa zamanda Taşkent, Fergane ve Kaşgar gibi büyük şehirlere hâkim oldu. Daha ziyade Abbâsî Devleti ile siyasî münasebetlerde bulundu. 840 tarihinde Ötügen Yay-

khaganate (682-744) the Karluks were their loyal vassals but the excessive severity of Kapgan Khagan (692-716) occasionally brought them into confrontation with him (in 711 and 714 for example). During the reign of Bilge Khagan (716-734), the Karluks once again became obedient subjects; yet during the events of 743-5, which resulted in the final destruction of the Blue Turks, they were acting in concert with the Uighur and Basmil.

The Ötüken Karluks initially swore complete allegiance to the first Uighur state that succeeded the Blue Turks (745-840) though the Karluks dwelling west of Beshbaligh and Irtysh were less submissive. Three Karluk tribes living in the Irtysh frequently came to blows with Moyeñçor, fiercely opposing his attempts to gain mastery over the Turks. Their resistance was futile however and they were forced to migrate westward. Upon their arrival in the Issyk Kul region, these three Karluk tribes quickly gained control of the two chief towns (Tokmak and Taraz) of the previous rulers, the Türgish.

lası'ndaki Uygur hâkimiyetin sona ermesi üzerine Karluk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han kendisini bozkırların siyasî hâkiminin halefi ilân etti. Böylece Karluk Devleti kabuk değiştirerek aynı topraklar üzerinde Karahanlı ismi ile hâkimiyetine devam etti.

VIII. yüzyılda Isık Göl ile Seyhun nehri arasındaki sahada Karluk Devleti bağımsız olarak yaşayışına devam ederken, Tanrı Dağlarının güneyinde, bugünkü Toharistan bölgesinde ayrı bir bağımsız Karluk yabguluğu bulunuyordu. Muhtemelen siyasî olayların tesiri ile Beşbalık bölgesi Karluklarından önemli bir grubun Tanrı Dağlarının güneyini takiben buraya göç etmesi sonucu kurulan bu yabguluk, Toharistan Türk yabguluğu (630-758) ile komşu olarak yaşadı.

In 766 they declared their independence.

The founder of this principality was Arslan il Tırgüg. In short order he became master of such important cities as Tashkent, Fergana, and Kashgar. He was to establish relations with the Abbasids. With the end of Uighur control of the Ötüken plateau in 840, the Karluk ruler (Bilge Kul Kadir Han) declared himself to be the supreme political authority in the steppes. The result was the metamorphosis of the Karluks into the Karahans, who ruled over the same territories as their predecessors.

At the same time the Karluks were living in independence between Issyk Kul and the Syr Darya in the 8th century, there was also a secondary Karluk principality, under the rule of a yabgu located south of the Tien Shan mountains in what is now Tokharistan. It is likely that these were the successors of a substantial number of Beshbaligh Karluk groups that migrated here in response to political developments and arrived here having followed the southern reaches of the Tien Shan. They were neighbors of the Tokharistan Turk principality (630-758).

Avrupa Hunları

Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu M.Ö. 48 yılında iç mücadeleler sonucu sarsılmış, hükümdarın kardeşi Chih-chih'ya bağlı kitleler İli nehri havzasına, daha sonra da Maverâ-ünnehir bölgesine gelmişti. Bunlar daha sonra Hazar denizinin kuzey doğusundaki geniş bozkırlara yayıldılar. Yine M.S. 93 yılında

The European Huns

The civil wars that beset the Asiatic Huns during the first century of the previous seriously weakened their empire. In 48 BC groups that were confederates of Chih-chih, a brother of the Hunnic ruler, began moving westward penetrating first the Ili river valley and finally reaching Transoxiana. From here

Avrupa Hun devleti.

Dominions of the
European Huns.

Möğol asıllı Hsien-pi ve Çinlilerin baskıları sonucunda Batı Türkistan'a doğru bir Hun göçü daha oldu. Bunlar daha önce gelenleri İtil (Volga) nehrine doğru ittiler. Bu bölge yani Cin ve Yayık ırmakları civarı iki yüzyıldan fazla Hun boylarına yurtluk yaptı. Ancak, sayıca çok kalabalıklaştıkları için otlakların yetersizleşmesi üzerine kendilerine yeni vatan aramaya başladılar.

they spread out into the vast steppes northeast of the Caspian Sea. In 93, the combined pressure of the Hsien-pi (a Mongolian horde) and Chinese resulted in another movement of Hunnic tribes towards western Turkistan. Their influx forced their predecessors towards the Volga river. This was a region that had been home to Hunnic clans for more than two centuries but with the sudden surge

İtil nehrinin doğusundaki bazı Hun grupları IV. yüzyıl başlarında, bu nehri geçerek, 330-350 tarihleri arasında Kafkasların kuzeyindeki Kuban ve Terek nehirleri arasındaki bozkırları istilâ ettiler. Bu Hun grubundan bir kısım 359 ve 373 tarihlerinde Kafkaslardaki Derbent ve Daryal geçitlerinden Doğu Anadolu'ya akınlara başladılar. Hatta Urfa'ya kadar ilerlediler. Hunların bu akınlarından dolayı Urfa başpiskoposu Efraim "Bunlar Yecüc Mecüc kavmidir. Küheylânlarının üzerinde fırtına gibi giderler. Geriye dönüp ok atarlar" demiş ve bu, Türkler hakkında daha sonraları birçok efsanenin doğmasına sebep olmuştur.

370'li yıllarda İtil boyundaki Hunların başında Balamir vardı. 374-375 tarihinde onun önderliğinde Hun kitleleri, İtil nehrini hızla geçerek batıya doğru ilerlemeye başladılar. Önce Alanlar yerlerinden batıya doğru itildiler. Arkasından Ostrogotlar ağır bir mağlubiyete uğratıldılar. Yenilen ve ordusu dağılan Ostrogot (Doğu Gotları)ların kralları Ermanarik, savaş meydanında intihar etti. Mağlup Ostrogot kitleleri dağınık bir vaziyette geri çekilirken Prut nehri boylarındaki Vizigotları (Batı Gotları) yerlerinden oynattılar.

Ostrogotların, Hunlar tarafından yenilip batıya itilmeleri, neticede Vizigotların da batıya kaymaları ve diğer kavimlerin de yerlerinden oynamaları üzerine Avrupa tarihindeki meşhur kavimler göçü başladı. Çok kısa

in population here, there was not enough pasturage and various groups began seeking new lands for themselves.

Some of the Hunnic groups dwelling on the eastern bank of the Volga crossed the river around the beginning of the 4th century and between 330 and 350 they invaded the steppes between the Kuban and Terek rivers north of the Caucasus. Some of them crossed the Caucasus through the Derbent and Daryal passes between 359 and 373 and began mounting raids into eastern Anatolia advancing as far as the present-day city of Urfa. Describing the Huns and their assaults, Bishop Efraim of Urfa writes "They are of the tribe of Gog and Magog. Mounted on their steeds, they pass like a tempest and as they do they turn about and shoot their arrows." The description was to result in the birth of many legends about the Turks.

In the 370's, the Huns dwelling along the Volga had a chieftain by the name of Balamir. In 374-5, a group of Huns under his leadership crossed the Volga and began moving rapidly westward. In the process they first dislocated the Alans forcing them westward. They dealt the Ostrogoths such a decisive defeat that their army was dispersed and their king, Ermmaharich, committed suicide on the battlefield. As hordes of Ostrogoths began retreating in confusion, they in turn dislodged the Visigoths who were dwelling along the Prut river. The rippling displacement of tribes

Altın bilezik.
Gold bracelet

bir zaman içinde Balkanlar, Pannonya, İtalya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika yabancı kavimlerin hücumlarına maruz kaldı. Hunların baskısı bir çok kavimin yer değiştirmesine ve Batı Avrupa'da yeni milletler ve devletlerin meydana gelmesine yol açtı.

378 yılında Edirne civarında yapılan savaşta Vizigotlarla Hunlar, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu yenip, imparatorları Valens'i öldürdüler. Avrupa âleminin Hunların savaş tekniği karşısında başarısız kalmaları, Hunların çok üstün askerî usulleri, bu kıtayı baştan başa dehşete düşürmüştü. Bu arada Basık ve Kursık liderliğinde Hunlardan bir grup, 395-396 yıllarında yeni bir Anadolu akını yaptılar. Kafkaslardan, Doğu Anadolu'ya girilerek, Erzurum, Malatya ve Çukurova'ya kadar ilerlediler. Antakya ile Urfa'yı kuşatıp, Suriye'ye girdiler. Kudüs'e kadar uzanıp geri göndüler. Hunlar, Karpat dağları mıntıkasına geldiğinde başlarında Uldız (Yıldız) bulunuyordu. 400 yılı civarında Hunlar, Uldız idaresinde batıya doğru kaymaya başladığında devletin ağırlık merkezi de İtil nehrinden Orta Avrupa'ya doğru naklediliyordu. Hunlar, Tuna'ya ulaşınca kavimler göçünün ikincisi başladı. Bu arada Batı Roma İmparatorluğu ile dost olan Uldız, Gotların ve diğer yabancı kavimlerin elinden Batı Roma'yı kurtardı (M.S. 406). 410'larda Uldız ölünce Karaton, Hunların başına geçti. Karaton daha çok devletin doğu işleriyle uğraştı. Ondan sonra 422'den sonra Hunların başına Rua, Oktar ve Muncuk isimlerinde üç lider gelir. Bunların arasında Rua'nın pozisyonu daha ileriye ve onun idaresindeki ordular tarafından Orta Tuna ve Tissa havzaları tamamen Hunların hâkimiyetine girdi. Bu arada çeşitli Germen ve Slav kavimleri Hunlara itaat etti. V. yüzyıl ortalarına doğru Orta Avrupa'dan, Hazar denizinin doğusuna kadar uzanan bir Hun devleti ortaya çıktı.

Rua, 433 yılında ölünce Hunların başına Muncuk'un oğulları Attila ve Bleda geçti. İki kardeşin idaresi 11 yıl kadar sürdü. Bu devirde Hun mezarlarının soyulması üzerine Doğu Roma seferine çıkıldı. Balkanlardaki Bizanslılara ait kalelerin çoğu Hunların eline geçti. Attila Akatir ve Ak-ogur (Şarogur) isyanlarını bastırdı. 445 yılında Bleda ölünce

Geyik-kuş ve dağ keçisi figürlü at maski. Pazırık kurganından.

Horse-masked decorated with animal figures (Pazyryk mound)

started by the Huns led to enormous population movements that crashed successively into Europe like waves and quickly engulfed the Balkans, Pannonia, Italy, Gaul, Spain, and North Africa. Under Hunnic pressure many tribes were forced to relocate resulting in the appearance of many new nations and states in western Europe.

Before long the Huns themselves were to make their appearance. In 378 a combined force of Visigoths and Huns defeated an army of the eastern Roman empire in a battle at Edirne in which the emperor, Valens, was killed. Confronted by superior Hunnic military techniques, Europe was terrified. Another group of Huns led by Basık and Kursık staged another assault on Anatolia in 395-6, which they entered from the east via the Caucasus, and advanced through Erzurum, Malatya, and Çukurova (the Cilician plain). The besieged Antioch and Urfa and entered Syria. After reaching as far as Jerusalem they finally withdrew.

The Huns who reached the Carpathian mountains were under the leadership of Uldız (Yıldız).

Attila tek hâkim oldu. Devletini daha da genişleten Attila'ya doğuda Aral gölünden, batıda Ren nehrine kadar otuzdan fazla kavim bağlanmıştı. Doğu Roma'ya karşı savaşlara başlanmış, Lüleburgaz'a kadar gelinmiştir. 447'de çıktığı büyük Balkan seferinde Attila, bozguna uğrattığı Doğu Roma İmparatoru Theodosius'tan 6 bin libre altın harp tazminatı ve 2100 libre yıllık vergi almak karşılığında barış yaptı. Bu savaşta Hun ordusu iki koldan ilerleyerek Soyfa, Filibe, Preslav, Lüleburgaz ve Büyük Çekmece'ye kadar ulaşmıştı. Bu seferden bir yıl sonra Bizans'ın kendisine karşı hazırladığı suikastan kurtulan Attila, artık tam olarak bu devleti baskı altına aldığı için yönünü batıya çevirdi.

Yıllar önce kendisine gönderilen Honoria'nın nişan yüzüğünü bahane ederek, Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısını veya devletin idaresine katılma hakkını istedi. Bunun reddedilmesi üzerine sefere hazırlanan Attila, Batı Roma kumandanı Aetius ile Galya'da Campus Muariacus denilen yerde karşılaştı (451 Haziranı). 24 saat süren savaşta her iki taraf da ağır kayıp verip geri çekildiler. Attila'nın maksadı olan Batı Roma'nın asker kaynağı Galya'nın tahrip edilmesi sağlanmıştı. Toplam sayısı iki yüz bin olan Hun ordusunun yarısı Germanler ve Gotlardandı.

Ertesi sene (452 ilkbaharı) İtalya seferine çıkan Attila, Kuzey İtalya'yı istila etmiş, Milano ve Pavya'yı ele geçirmişti. Dehşete kapılan Roma İmparatoru, Roma şehrini terketmeye karar vermiş, ancak Papa Leon'un gelip kendine yalvarması, vergi ve prenses Honoria'nın nişan yüzüğünü teklif etmesi üzerine Attila, ordusunu toplayarak İtalya'dan geri döndü.

Attila'nın 453 yılında bir düğün gecesinde ölümü üzerine yerine oğlu İlek geçti. Fakat, Batı Hun devleti çözülmeye başlamıştı. Gerek o ve kardeşleri arasındaki taht mücadeleleri, gerekse German kitlelerinin bağımsızlıklarını ilân etmek için harekete geçmeleri kısa zamanda devletin dağılmasına yol açtı. İlek,

Gepid kralıyla yaptığı savaşta öldürüldü. Diğer oğlu Dengizik, 468 yılında Bizanslılara yenildi, esir düştü. İstanbul'a getirilerek idam edildi. Üçüncü ve küçük oğlu İrnek kendisine bağlı bazı gruplar ile Karadeniz'in kuzeyine döndü. Burada yaşayan Ogur Türk-

Around 400 Huns under his rule began moving westward and the center of their power gradually shifted from the Volga river into Central Europe. The arrival of the Huns at the banks of the Danube stirred up a second wave of tribal movement. Uldız was on good terms with the western Roman empire and even came to its aid (406) in combating the Goths and other alien tribes. He died in the second decade of the 5th century and was succeeded by Karaton who spent most of his time dealing with matters at the eastern ends of his dominions. In 422 the Huns were divided into three hoards with three chieftains known as Rua (Ruas, Rugas, or Rugila), Oktar, and Muncuk (Mundzuk or Mundiukh). Rua had the upper hand however and under his direction the Huns brought the entire region between the Danube and Tisza rivers came under their control. Around the same time, a number of German and Slavic tribes declared their obedience to the Huns. By the middle of the 5th century, the Huns ruled a huge region stretching from Central Europe to the east of the Caspian.

Rua died in 433 and was succeeded by Atilla and Bled, sons of Muncuk. The two brothers ruled together for eleven years during which a campaign was launched against eastern Rome, on the grounds that Hunnic tombs were being despoiled. Nearly all the Byzantine-held strong points in the Balkans fell to the Huns. Atilla suppressed two revolts by tribesmen led by Akatir and Ak-ogur (Şarogur). Bleda died in 445 and Atilla became the sole ruler.

Pursuing an expansionist policy, Atilla first subjugated more than thirty tribes between Lake Aral on the east and the Rhine river on the west after which he launched his campaign the Eastern Empire. Moving in two groups, his forces took Sophia, Philippopolis (Plovdiv), Preslav, and Arcadiopolis (Lüleburgaz), penetrating as far as present-day Büyükçekmece. In 447, the Huns routed the army of Emperor Theodosius. A peace was concluded in which the losers had to pay 6,000 pounds of gold as compensation and promised to pay an additional 2,100 pounds of gold a year as tribute. A year later Atilla narrowly escaped death in an assassination plot instigated by the Byzantines.

Having dealt with the Byzantines, Atilla now turned his attentions westward. Advancing a claim that years before he had been promised the hand of Honoria, a daughter of one of the Roman caesars, he demanded half

Mistik kuş. Bu eser M.Ö. V.-IV. Yüzyıl'a aittir.

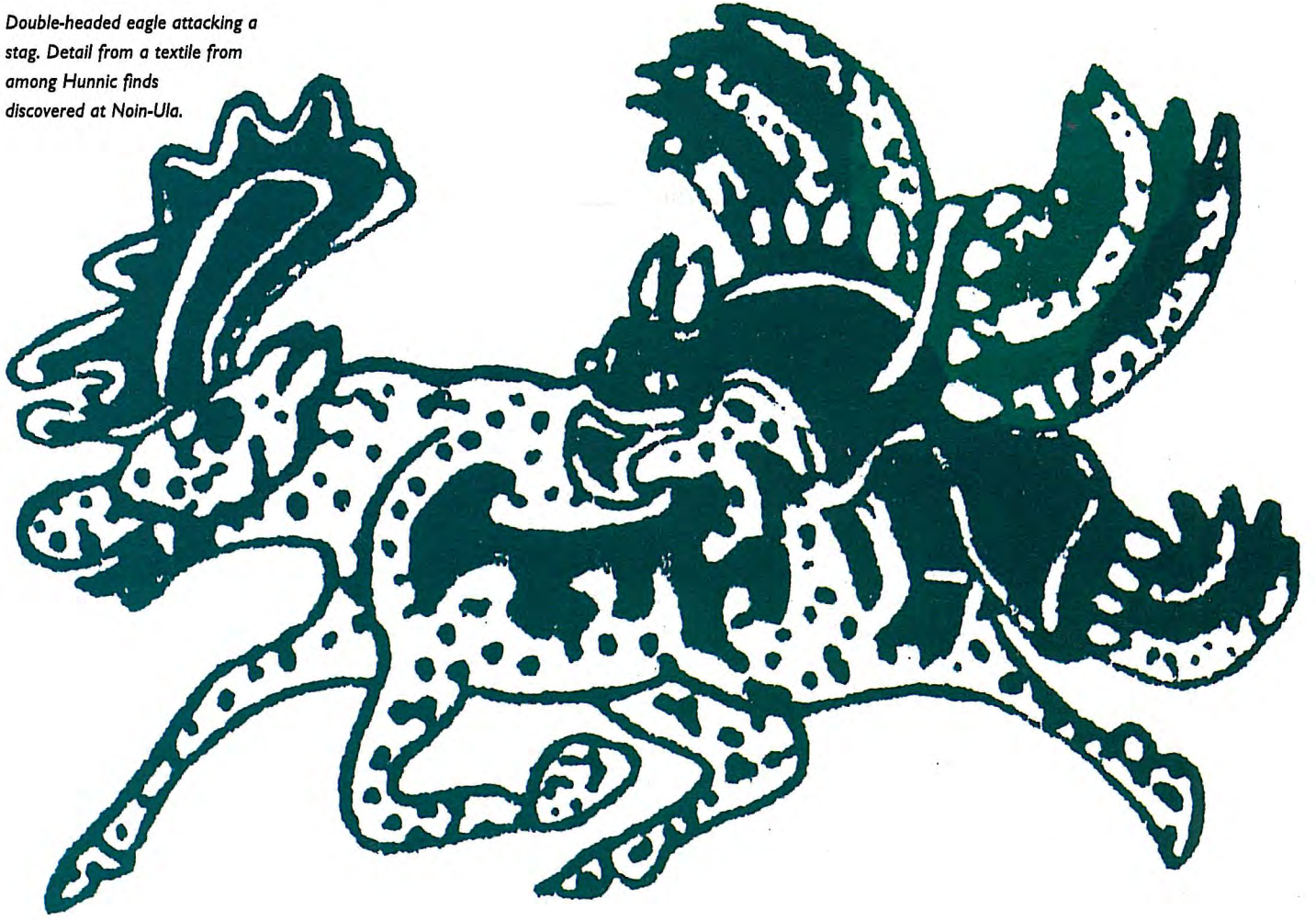
Mystic bird figure from the 4-5th century BC.

Hunlara ait Noyun-Ula
buluntuları arasında ele geçen
dokuma üzerinde geyiğe saldıran
efsanevi çift başlı kartal.

*Double-headed eagle attacking a
stag. Detail from a textile from
among Hunnic finds
discovered at Noin-Ula.*

lerinin boylarıyla karışarak Bulgarları meydana getirdiler.

Avrupa Hunları Kültürü

Hâkim zümresini Hun Türklerinin teşkil ettiği Batı Hun Devleti, bünyesinde çok çeşitli kavimleri toplamıştı. Bu yapısından dolayı devlet daha çok konfederasyon görüntüsü veriyordu.

Türk grupları olarak, Hun kitlelerinin yanında İtil nehrinden Karadeniz kuzeyi bozkırlarına kadar geniş sahada Beş-ogur, Altı-ogur, On-ogur, Şar-ogur boyları, Azak denizinin doğusunda Akatir, İtil nehrinin doğusunda Sabar vb. Türk boyları bulunuyordu. Ural dağları ile Baltık denizi arasında uzanan geniş sahada Çeremis, Mordvin, Merya, Veşi, Çud, Est, Vidivari gibi Fin-ogur boyları yaşamakta idi. Kafkas dağlarından Tuna nehrine kadar dağınık vaziyette Alan, Sarmat, Baştar-na, Neur, Roxolan vb. İran asıllı kavimler

of the Western Empire or else a right to take part in rule. When this was rejected, Atilla embarked upon a campaign that resulted in a confrontation (June 451) with Roman forces under the command of General Aetius at Campus Mauriacus in Gaul. The battle lasted a full day and both sides eventually withdrew having suffered heavy losses. In a way, it was a victory for Atilla since Roman Gaul was an important source of soldiers for the empire. Half of Atilla's own army, which numbered about 200,000, consisted of Germanic and Gothic troops.

The following spring Atilla launched his campaign against Italy. He took Milan and Pavia and advanced southward upon Rome. Terrified, Emperor Valentinian fled the capital. Pope Leo personally visited Atilla and begged him to spare the city, offering tribute and the much sought-after hand of Honoria. Atilla gathered his forces and withdrew from Italy.

vardı. Germen kavimleri doğudan batıya Ostrogot, Gepid, Turciling, Sueb, Markoman, Kuad, Herul, Rugi, Skir gibi isimler adı altında yaşıyorlardı. Ant, Sklaven gibi Slav kabileleri orta ve batı Rusya'da dağınık vaziyetteydiler. Bunların hepsi Hun devletine bağlı olmakla birlikte bu bağlılık daha çok federatif mahiyette olduğu için adı geçen kavimler ancak, şefleri veya kralları vasıtasıyla siyasi birliğe dahil idiler. Attila'nın Germanya üzerine yaptığı seferden sonra Burgond, Bayavur, Yuthang, Ren nehri civarında Frank, Tübing, Longobard gibi kavimler de Batı Hun devletine tâbi oldular.

Attila'nın sarayında Türk, Got, Latin dilleri konuşuluyordu.

Hunlar, Avrupa tarihinde çok derin tesirler bırakmışlardır. Her şeyden önce kavimler göçünü yaptırtmaları sebebiyle etnik açıdan bugünkü Avrupa milletlerinin temelini attılar. Gerek dostça gerekse savaş ilişkileri dolayısıyla edebiyat sahasında destan ve efsanelere konu olarak edebî tesirler bıraktılar. Hunlar sayesinde Avrupa, estetik açıdan bozkır sanatını tanımış oldu. Batı Roma İmparatorluğu gibi büyük bir devletin tarihe karışmasına ve İtalya'ya yabancı kavimlerin yerleşmesine sebep oldular. Neticede Roma-Germen siyasi oluşumu başladı. Bunun yanında köylünün ve güçsüzün korunmasına yönelik şövalyelik ruhunun doğmasına sebep olan Hunlar, askerî açıdan Türk ordusunun tesirlerini Orta Çağ boyunca yaşayacak şekilde Avrupa milletlerine aktardılar.

Atilla died a year later (on his wedding-night no less) and was succeeded by his son Ilek (Ellac) but the empire of the Western Huns quickly disintegrated as he contended with his brothers for control of the throne and the Germanic tribes declared their independence. Ilek was killed in a battle with the Gepidae. Another son of Atilla, Dengizik, was defeated by the Byzantines in 468 and taken captive. Brought by them to Constantinople, he was beheaded. The third and youngest son Irnek (Ernac) led his followers to the region north of the Black Sea where they intermarried with Ogur (Ugrian) Turk clans that lived there. Their descendants were the Bulgars.

The culture of the European Huns

The "empire" of the Western Huns actually incorporated many different tribes of which the Hun-Turks constituted the ruling class. Because of this structure, the empire in fact far more resembles a confederation.

Besides the Huns, other Turkish groups that dwelt in the vast area between the northern steppes of the Black Sea and the Volga were the Beş-ogur, the Altı-ogur, the Onogur, and the Şar-ogur clans. There were also Turkish clans dwelling east of the Sea of the Azov (such as the Akatir) and east of the Volga (such as the Sabar).

Attila'nın Şahsiyeti

Attila, Türk tarihinde olduğu kadar, dünya tarihinde de arkasında derin izler, hatıralar bırakan bir liderdir. Birçok milletin hafızasında ölümsüzlüğe ulaşmıştı. Onun hakkında İtalya'da, Galya'da, Germen ülkelerinde, Britanya'da İskandinavya'da ve bütün Orta Avrupa'da yüzyıllar boyu ağızdan ağıza dolaşan efsaneler türemiştir. Roman, resim, heykel sanatlarına konu olmuş, hakkında pekçok kitap yazılmıştır. Tiyatro yazarlarına, kompozitörlere ilham vermiş, adına bir düzineye yakın opera bestelenmiştir. Almanların meşhur Nibelungen destanı gibi çağdaşı kayıtları, onu babacan, iyilik sever yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. Dinî Taasup içindeki Hristiyan din adamları onun hakkında acımasız, gaddar diye hikâyeler uydurmuşlardır.

Tanrı'nın kılıcı Ares'e sahip olduğu, bu sayede bütün dünyayı ele geçireceği onun hakkında söylenen efsanelerin en meşhuru.

Atilla the man

Atilla's impact on world history was no less indelible than that on the history of the Turks and he achieved immortality in the collective memories of many different nations. An oral tradition of legends concerning him survived his death for centuries in Italy, Gaul, Germania, throughout Central Europe, and even as far abroad as Scandinavia and the British Isles. He has been the subject of literature, painting, and sculpture and has inspired novelists, playwrights, and composers. Nearly a dozen operas have been composed involving themes from his reign. According to the Nibelungen legends, which are contemporary, he was an accomplished ruler, who was generous and magnanimous. Exaggerated accounts of his cruelties can often be attributed to Christian propaganda of the period. One of the most frequently-recurring legends concerning Atilla is that he possessed a sword that had originally belonged to the war-god Ares and that this talisman was what enabled him to become the conqueror of the world.

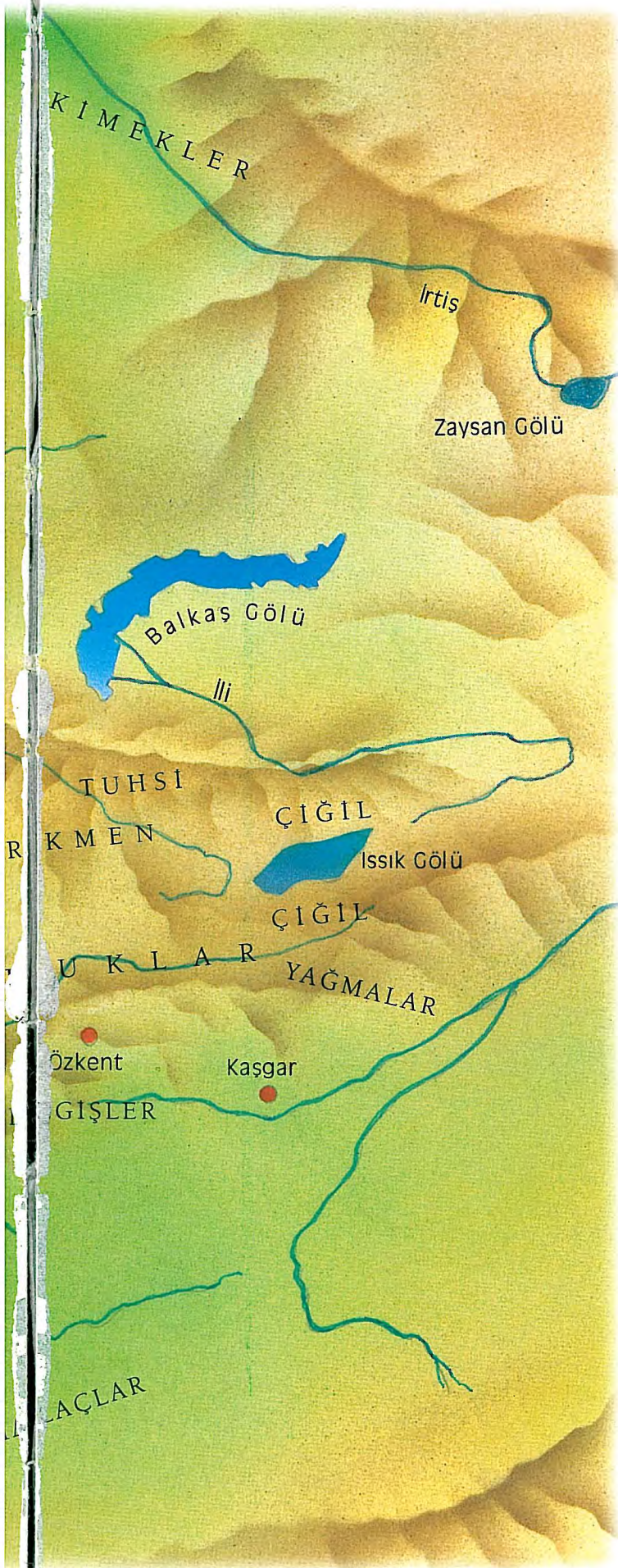

IV.-XII.Yüzyıllar arasında Karadeniz kuzeyinde Türkler.

Turks in the regions north of the Black Sea during the 4th-12th centuries.

Finno-Ugrian clans such as the Çeremis, Mordvin, Merya, Veşi, Çut, Est, and Vidivari ranged widely between the Urals and the Baltic Sea while tribes of Iranian origin, such as the Alans, Sarmatians, Bastarnae, Neur, and Roxolani were scattered throughout the region from the Caucasus to the Danube. Germanic tribes such as the Ostrogoths, Gepidae, Turciling, Suevi, Markoman, Kuad, Heruli, Rugians, and Sciri ranged from east to west. Slavic tribes such as the Antes and Sclaven were scattered about western and central Russia. While all acknowledge the overlords-hip of the Huns, their allegiance was more of a federative nature and such political unity as they had was strictly through their chieftains or kings. In the wake of his campaigns in Germania, the Burgonds, Bayavur, and Yut-hang acknowledged the superiority of the Huns as did the tribes such as the Franks, Thuringians, and Lombards around the Rhine. An indication of the diversity of Atilla's domains is shown by the fact that both Turkic and Gothic languages were spoken at his court as was Latin.

The Huns deeply influence the subsequent course of European history. The mere fact that they caused so many different peoples to move this way and that laid the foundations for what was to become—and still largely is—Europe's ethnic and national makeup. As friend and foe they became the stuff of legends and epics and influenced the continent's literature. The Huns introduced the elements of steppe art into Europe. They had a hand in the collapse and disappearance of the western Roman empire by virtue of their forcing foreign peoples to move into the Italian peninsula. They were also provided the impetus for a Germano-Roman political formation. They inspired the development of a spirit of chivalry that sought to protect the weak and humble. Finally the Huns acquainted the peoples of Europe with Turkish military techniques and tactics that were to survive throughout the Middle Ages.

Trade

The passage of so many tribes back and forth had a most deleterious effect on settled villagers. Subject to frequent depredations, they were frequently unable to sow their crops or reap their harvests. The Huns' seizure of the Balkans and Central Europe was a matter of serious concern to the eastern Roman empire because these regions were the source of much of its grain.

X.Yüzyılda
Orta Asya
Türk boyları.

Central Asian
Turkish tribes in
the 10th century.

Ticaret:

Kavimler göçü esnasında birçok kavim yerinden oynadığı için köylüler de perişan olmuş, ürün ve hasat alınamaz duruma gelmişti. Bu arada Bizans'ın tarım ürünlerini sağladığı Balkanlar ve Orta Avrupa Hunların eline geçti. Bölgenin hâkimiyeti Türklerin eline geçince, tekrar eski huzur sağlandı ve düzenli ziraate başlandı.

Hunlar, Orta Avrupa ve Balkanlara yerleştikten sonra sık sık savaşmalarına rağmen Bizansla ticarete önem veriyorlardı. Onlardan kendi ihtiyaç duydukları maddeleri satın aldıkları gibi karşılığında, onların istediği malları (kürk, deri vb. hayvanî ürünler) satıyorlardı.

Hunların vergiye bağladıkları Bizans'la yaptıkları anlaşmalarda ticarete önem verdikleri anlaşılmaktadır. 434'teki Margos barışına göre ticaret yine Hunların izin verdiği sınır kasabalarında yürütülecekti. Grek tacirlerinin Hunları aldatması Attila'nın Bizans üzerine yürüme sebeplerinden birisi olmuştur. Çıkılan Balkan seferinde Belgrad, Niş gibi müstahkem mevkiiler Hunlar tarafından ele geçirilmişti. 447 tarihindeki Anatolios barışından sonra Tuna nehrinden beş günlük mesafedeki yerler boşaltılmış ve ticaret bundan sonra sadece Niş şehrinde yapılmıştır.

Avrupa tarihi boyunca Belgrad (Signidinum) ve Niş, üzerinden Bizans'a tuz ve maden gelirdi. Dnyeper nehri ise Bizans-İskandinav ticaret yolu idi. İtil nehri Batı Türkistan, İran, Çin ve Orta Doğu ile İskandinavya arasında ticarî bağlantıyı sağlıyordu.

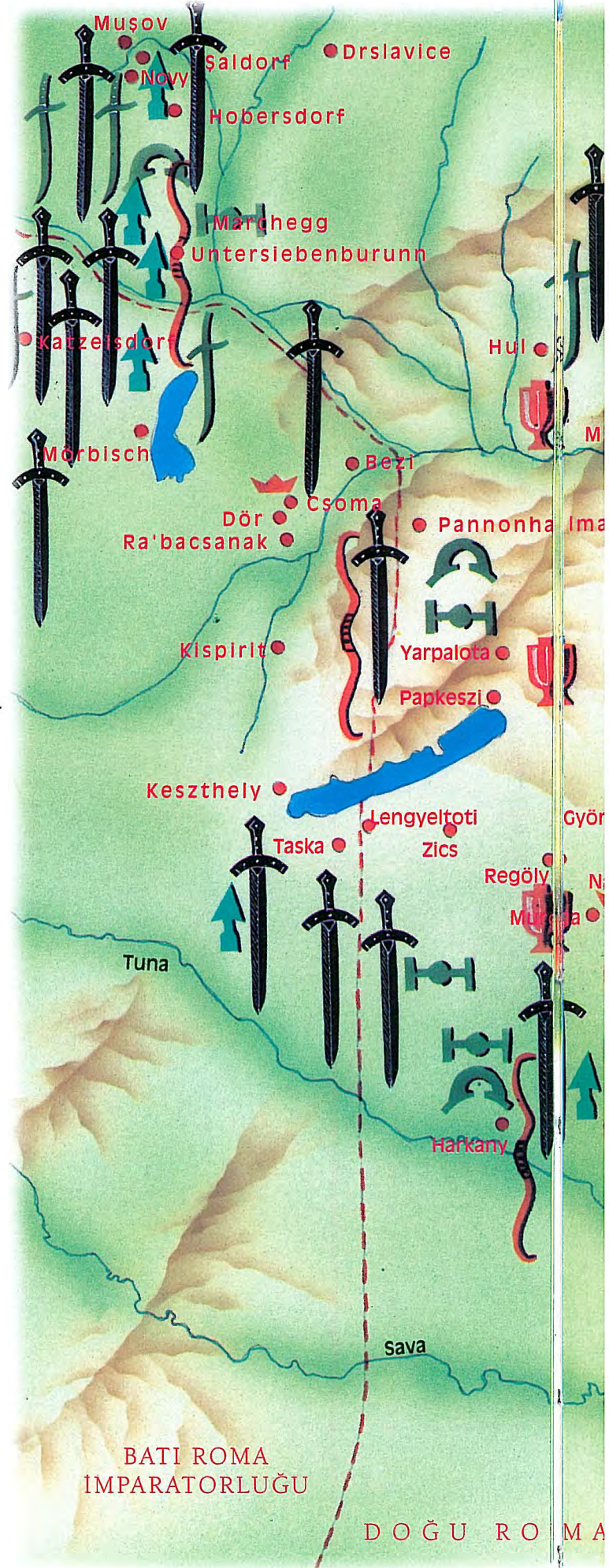
Avrupa Hunlarında Sanat

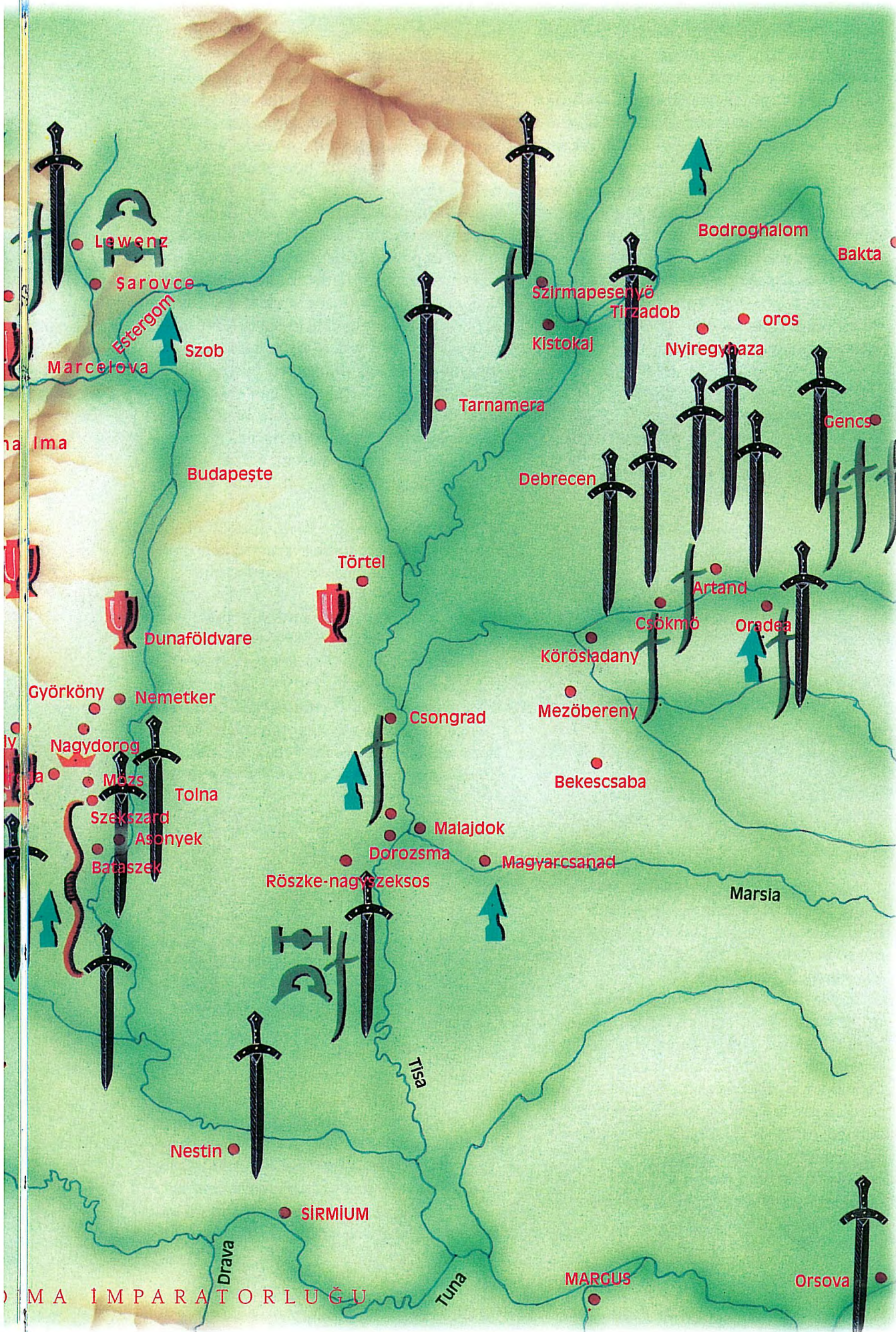
Batıya göç eden bu Türklere ait olan, Semerkand'ın kuzeyindeki Katta ve Kenkol kurganlarından çıkarılan sanat ve kültür eserleri, Bozkır kültürünün diğer sanat ürünleri ile benzerlik gösterir.

Hunlar daha sonra Volga bölgesine ulaştılar. Şipovo ve Çariçin kurganlarından çıkarılan eserler bu bölgede Hun kültürünün, Hun olmayan kavimlerle müşterek bir sanat ve kültür meydana getirdiğini göstermektedir. Aşağı Volga ve Pokrovsk bölgesindeki buluntular da sanat alanında gelişme sağlandığını gösterir.

Zamanla Hun kültür ve sanatı, Hunlarla birlikte önce Don havzasına daha sonra Dnyeper vadisine ulaşmıştır.

Nihayet Hunların M.S. 375-80 senelerin-

Karpatlar'da
Avrupa Hunları'na
ait arkeolojik
buluntular.

European Hun
archaeological
sites and finds in the
Carpathian Moun-
tains.

de göçler ve savaşlar sonucunda yavaş yavaş güneye indiklerini, V. yüzyıl başında Karpat havzasına ve Pannonia'ya gelerek buraları istila ettiklerini görüyoruz. Bütün bu bölgelerde Hunlara ait plakalar, çeşitli tekniklerde işlenmiş madenî eserler, ok uçları, yaylar ve kılıçlar gibi arkeolojik nesneler ortaya çıkarılmıştır.

Segedin-Nagyszeksos altın buluntuları en mühim eserlerdendir. Bu buluntular ziynet eşyaları, levhalar ve kaplardan oluşmaktadır.

Hunlara ait en ilginç buluntular bronz döküm kurban kazanları gösterilebilir. Bu kazanların en büyüğü Törtel'de daha küçük olan ikisi ise Transdanubia'da ve Varpalota civarında bulunmuştur.

Hun devrine ait başka buluntular da arkeolojik kazılar neticesinde ele geçmiştir. Bu buluntulardan metal plakalarla kaplanmış eyerlerin Hunlarla beraber Avrupa'ya geldiği anlaşılmaktadır.

V. yüzyıla ait Csongrad mezarlarından kılıç ve mızrak gibi silâhlar çıkmıştır. Bunlarla birlikte demirci aletleri de bulunmuştur. Ayrıca kadın mezarlarından aynalar, fibulalar, boncuklar çıkarılmıştır. Antik dünyada mücevherlerde kullanılmış olan agüsto böceği kabuğu, rütbe veya sosyal tabaka ayırımı sağlayan fibulalarda yer alır.

Göçler devrinin Karpat havzasındaki keramikleri pek orijinal değildir. Bu keramikler geç Roma formlarını tekrarlar.

As Turkish control became established however and peace was restored, agriculture once again recovered.

Despite frequently coming to blows with Byzantium after settling in the Balkans and Central Europe, the Huns nevertheless attached much importance to trade with the Byzantines, purchasing from them such goods as they needed in exchange for things such as furs, leather, meat and dairy products, that were in demand by the other side.

The importance that the Huns gave to trade is made evident in the tribute treaties that they concluded with the Byzantines. Under the Peace of Margos, concluded in 434, trade between the two was to be conducted through border towns designated by the Huns. Complaints that Greek merchants were cheating the Huns were what led Atilla to launch a campaign against the Byzantines in which the Huns took such important Balkan strongholds as Belgrade and Nish. Under another treaty, that of Anatolios concluded in 447, all settlements within five days' journey of the Danube river were to be evacuated and trade henceforth was to be conducted exclusively through the city of Nish.

For centuries, Byzantium's supplies of salt and metals were obtained via Belgrade (Siginidinum) and Nish. The Dneiper river was the main thoroughfare for trade between Byzantium and the Scandinavian countries though the Volga was also important. Trade from western Turkistan, Persia, China, and the Middle East also arrived by way of the Volga.

Art among the European Huns

Artistic and cultural artifacts belonging to the Turkish groups that migrated westward have been discovered at the Katta and Kenkol kurgans north of Samarkand. They show close affinities and similarities with examples of steppeland cultures.

Objects discovered in the Şipovo and Çarçin kurgans provide evidence of the Huns' arrival in the Volga region as well as of a cultural and artistic synthesis that took place between the Huns and the indigenous (non-Hun) peoples. Finds from the lower Volga and Pokrovsk region are also evidence of artistic advancement.

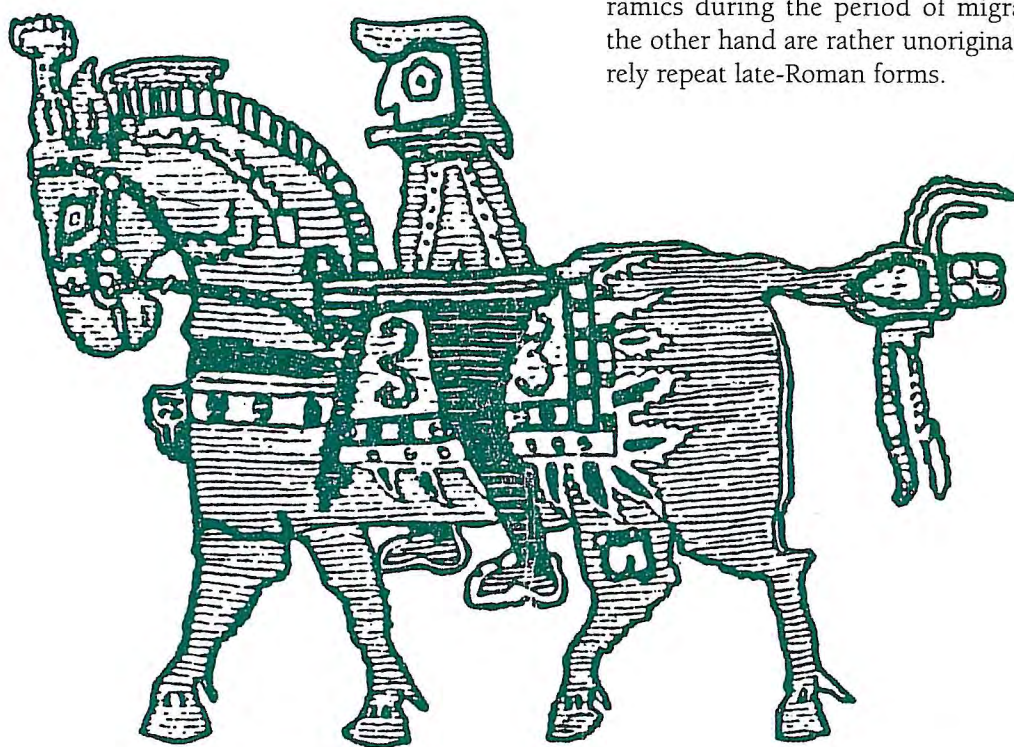
Later the Huns introduced their culture and art first into the Don catchment and then into the Dneiper valley.

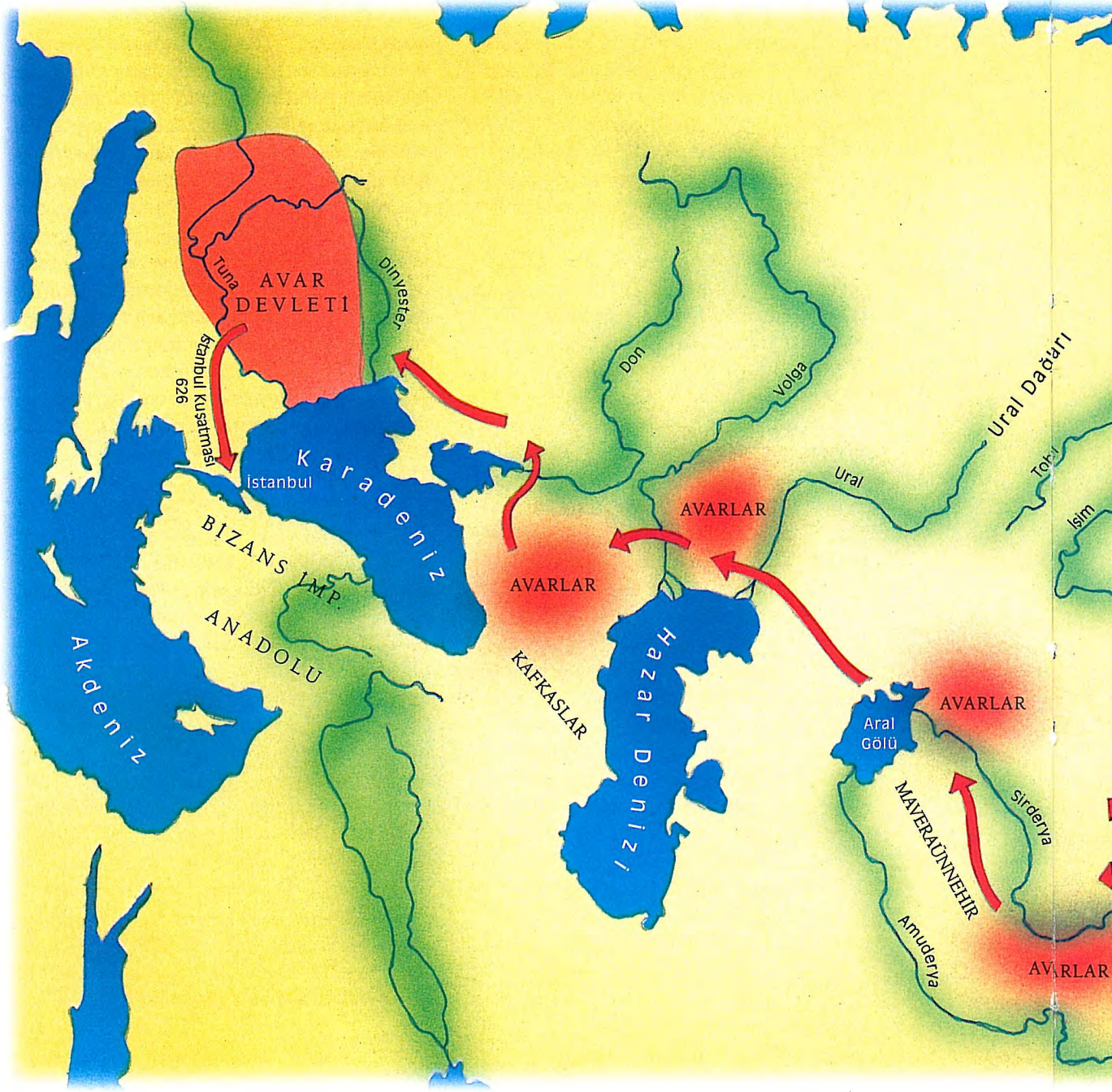

Through additional migrations and conquests in 375-380, the Huns slowly began moving south. By the early 5th century we see them penetrating the Carpathian region and invading Pannonia. Archaeological investigations throughout the region have turned up numerous examples of evidence of the Huns' presence such as belt buckles and other metal objects worked in a variety of techniques, arrowheads, bows, and swords.

Among the most important of these finds is the trove of gold artifacts discovered at Segedin-Nagyszeksoos consisting of jewelry, plaques, and vessels. Equally interesting and deserving of mention however are sacrificial cauldrons of cast bronze. The largest of these cauldrons discovered to date was found at Tortel. Two smaller ones have also been found in Transdanubia and Varpalota.

Archaeological excavations have turned up other finds as well. They have shown for example that the practice of covering saddles with metal plaques was introduced into Europe by the Huns. Along with the 5th-century weapons such as swords and spears that were discovered in the Csongrad graves were a number of blacksmith's tools. The graves of women frequently contain objects such as mirrors, brooches (fibulae), and beads. A surprising discovery is the presence of cicada carapaces attached to pins in these burials. They appear to have been used as an article of jewelry in this ancient world and were a symbol of rank or social level. Carpathian ceramics during the period of migrations on the other hand are rather unoriginal and merely repeat late-Roman forms.

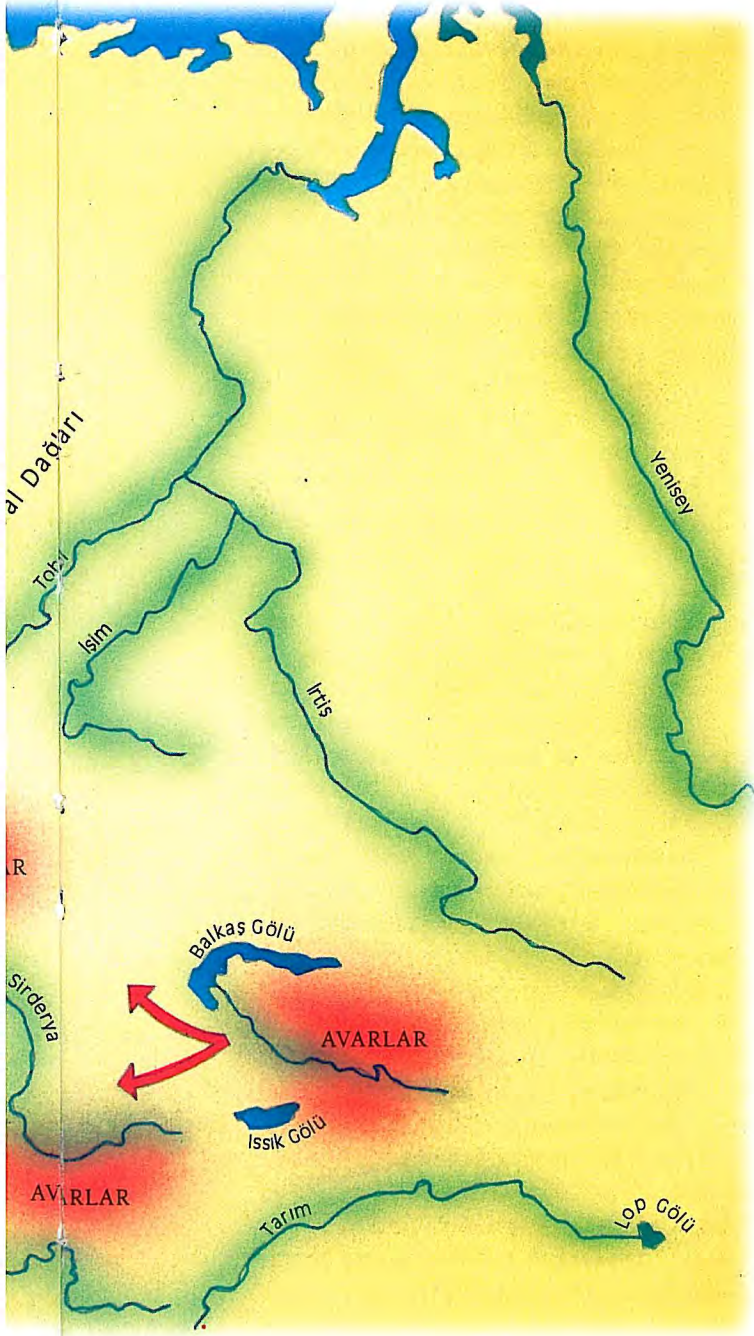

Avarlar

Gök-Türklerin Orta Asya'da bağımsızlığını kazanmasıyla 552'de yıkılan Juan-Juan Devleti'nden bir grubun batıya doğru kaçtığı, hattâ İstemi'nin bunları takip ettiği bilinmektedir. Bizans ve Slav kaynaklarında; Abar, Avar, Abari vb. gibi isimler verilen ve kendilerine Apar denilen boyun sadece idareci kısmının, Moğol olduğu veya Eftalit (Ak Hun)'lerle aynı soydan geldikleri ileri sürülmüştür. Devlet parçalandıktan sonra batı yönüne ilerleyen kısmının karşılaştığı Türk kütleleriyle kaynaştığı ve 557 yıllarında Sa-

The Avars

When the victorious Blue Turks won their independence in Central Asia, a group of the vanquished Juan-juans fled west and İstemi even pursued them for a time. In Byzantine and Slavic sources these people are referred to as "Abars", "Avars", "Abari" etc, reflecting the name (Apar) by which they referred to themselves. It has been asserted that only the leaders of this group were originally Mongols or Ephthalite (ie "White") Huns. The group moving westward after the military disaster in which their state was overthrown encoun-

barları mağlup edip Bizans sınırı olan Azak kıyılarına geldikleri görülmektedir.

Kafkasya'ya gelerek İran bölgesindeki Alanları kendilerine bağlayan Avarlar 558 yılında Bizans'a elçiler göndererek, topraklarında yerleşmek için bir bölge talep ettiler. Ayrıca Bizans hududunu muhafaza altında tutmak ve bu hizmet karşılığında da bir miktar vergi almak isteginde bulundular. O esnada Balkanlarda Ogurlarla uğraşan İmparator Jüstinyanos teklifi kabul edip onlarla bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Avarlar, Karadeniz kıyısında ve Kafkasya'daki Sabarlar, Onogurlar ile Slav kabilesi olan Andları mağlup

tered other Turkish groups with whom they merged. In 557 they defeated the Sabars and arrived at the shores of the Sea of Azov and the northern boundaries of the Byzantine empire.

Avars arriving by way of the Caucasus having subjugated the Iranian Alans dispatched envoys to Byzantium in 558 requesting the designation of an area in which they would be allowed to settle. They also declared that they were willing to guard the Byzantine marches in return for which service they wished to be paid a sum of money. Emperor Justinian, being somewhat preoccupied himself with the Ogurs in the Balkans, accepted the offer and concluded a treaty. Thereupon the Avars subdued the Sabars, On-ogurs, and Antes (a Slavic tribe) dwelling in the Caucasus and on the shores of the Black Sea and then expanded their borders as far as the lower Danube. The Turkish clans dwelling in the vast region between the Volga and Danube acknowledged Avar overlordship. Simultaneously advancing as far as the Carpathians, the Avars allied themselves with the Lombards west of the Danube and then subjected the Gepidae of eastern Hungary. When the Lombards subsequently migrated into northern Italy after 568, the Hungarian heartland fell to the Avars by default. From their Central European base, they established a powerful empire. After defeating the Franks in the west they turned their attentions to the Byzantines, subduing such important frontier citadels as Belgrade and Osijek.

It was during the reign of Bayan Hakan that the Avars attained the pinnacle of their might. For the first time, all of Hungary and the neighboring Slavic territories were under a unitary political authority. Bayan Hakan transferred the capital of his domains to a strategically important location between the Danube and Tisza rivers and subsequently expanded his territories from the Dneiper to the Elbe and from the Adriatic to the North Sea. Taking advantage of the disturbances attending upon the death of Justinian in 565, the Avars were bought off with vast sums of money by the Byzantines but nevertheless besieged and captured strongholds all around the Black Sea and relocated their captives to the territories that the Byzantines had evacuated. Pressing their raids into Thrace and Macedonia, the Avars reached the gates of Thessalonica and besieged the city. The siege was lifted however when Byzantine forces returning from Persia launched a counte-

Avarlar, yaşadıkları bölgeler ve yayılma sahaları.

The Avars: Territory and movements.

ederek, sınırlarını Aşağı Tuna'ya kadar genişlettiler. Volga ile Tuna arasındaki çok geniş bölgede yaşayan Türk boyları da Avarların hâkimiyetini tanıdılar. Aynı zamanda Karpatlara kadar ilerleyen Avarlar, Tuna'nın batısında bulunan Longobardlarla anlaşarak Doğu Macaristan'daki Gepidleri de itaat altına aldılar. 568'den itibaren Longobardların Kuzey İtalya'ya göçmeleriyle Macaristan toprakları Avarlara kaldı.

Bu suretle Avarlar, imparatorluklarını Orta Avrupa'da iyice güçlendirmiş oldular(568).

Batıda Frankları yendikten sonra güneyde bugünkü Belgrad ve Eszek gibi Bizans'ın önemli sınır şehir kalelerini de hâkimiyetleri altına aldılar.

Avarların en güçlü devirleri Bayan Hakan zamanına rastlar ki, Macaristan ve civardaki Slavlar tarihinde ilk defa tek bir siyasi iktidarın hâkimiyeti altına girdiler. Bayan Hakan devlet merkezini Tuna ile Tisa nehirleri arasındaki stratejik olarak önemli mevkie naklederken İmparatorluğun sınırları da Dinyeper'den Elbe'ye; Adriyatik'ten Kuzey Denizi sahillerine kadar genişledi. 565 yılında Bizans imparatoru Jüstinyanos'un ölümünden sonra karışıklıklardan faydalanan Avarlar Bizans'tan büyük paralar aldıkları gibi Karadeniz kıyısındaki kaleleri de muhasara ederek bölgeden topladıkları esirleri Roma İmparatorluğu'nun boş olan arazilerine yerleştirdiler. Trakya ve Makedonya'daki akınlarına hız veren Avarlar Selânik kapılarına dayanıp şehri kuşattılar. Fakat İran harplerinden dönen Bizans orduları Avarlara karşı hücumla geçince geri çekilmek zorunda kaldılar. Hatta Tisa nehri-ne kadar takibe uğrayan Avarların imdadına Bizans ordusunda patlak veren Fokas isyanı (602) yetişti. Avarlar 616 yılına kadar Bizans'a karşı Longobardlarla birlikte hareket

rattack against the Avars and forced them to withdraw. Indeed they were pursued as far as the Tisza and were saved only by a mutiny (in 602) in which dissatisfied elements of the army led by a centurion name Phocas marched against the capital. Until about 616 the Avars collaborated with the Lombards against the Byzantines but thereafter began themselves staging raids with greater and greater frequency into Italy against their erstwhile allies. Taking advantage of weak rulers in Constantinople they joined the Slavs in mounting raids into Dalmatia and central Greece down into the Peloponnese. Unable to withstand the combined might of Avar, Slav, and Turkish Bulgar in Thrace, the Byzantine emperor Heraclius again resorted to buying off the empire's enemies. In return for an enormous sum of money he was able to secure a peace and obtain respite for Thessalonica in 619.

The Byzantines were again put to the test in 626 when the Avars colluded with the Sassanid Persians and besieged their capital city. The Persians by this time had already gained control of Palestine, Syria, and the surrounding regions. Heraclius returned hastily from the eastern Black Sea where he had been trying to enlist the help of the Khazars. In the meantime, the Persians had managed to traverse Anatolia and reach the Bosphorus while, from the opposite direction, an Avar army reinforced with Bulgar and Slav units had passed through the Balkans and Thrace and arrayed themselves outside the walls of Constantinople. Caught seemingly helplessly in what should have been an inescapable vise, the Byzantines nevertheless managed to suborn the Slavs under the command of the Avars and inspired them to rise up in rebellion for the first time. In any case the besiegers lacked the naval forces necessary to sustain an effective siege and so were forced to retreat empty-handed. Having narrowly escaped disaster, the Byzantines declared the day a holiday that they were to commemorate for centuries to come as their day of deliverance.

More important however was the loss of prestige that the Avars suffered because of this failure. In its wake they found themselves threatened first by the Alpine and Dalmatian Slavs and then, in 630, by their hitherto faithful allies the Turkish Bulgars. The defections put the Avars in a difficult position that was exacerbated by the untimely death of the Avar khagan and ensuing claims,

Avar devri madeni
süslemelerinden.

Avar-period
metalwork

etmelerine rağmen, bu tarihten sonra İtalya'ya da akınlardan geri durmadılar. Ayrıca, Bizans'taki iktidar zayıflığını fırsat bilip Slavlarla birlikte Dalmasya, Orta Yunanistan ve Peloponnes'e kadar akınlar yaptılar. Bizans imparatoru Herakleios (610-641), Avar, Slav ve Türk Bulgarlardan meydana gelen kuvvetler karşısında Trakya'da tutunamayınca büyük paralar karşılığında barışı temin ederek Selanik'i kurtardı(619).

626 yılında Sasanilerle anlaşmalı olarak gerçekleştirilen İstanbul kuşatmasında Bizans çok zor anlar yaşadı. Çünkü, daha önce İranlılar Filistin, Suriye ve civarlarını ele geçirmişlerdi. Bizans İmparatoru Herakleios ise, Hazarlardan yardım talebinde bulunmak için Doğu Karadeniz bölgesinde iken, İran ordusu Anadolu'dan geçip Boğaziçi'ne kadar ulaştı. Diğer taraftan Bulgar ve Slav birlikleriyle takviyeli Avar ordusu da Balkanlar ve Trakya'dan geçerek Bizans surları önüne geldi. İki ateş arasında kalan Bizans, çaresizlik ve ümitsizlik içindeyken Avarların emrindeki Slavlar Bizans'ın kışkırtma siyasetiyle onlara karşı ilk defa isyan etti. Donanmanın da olmayışı sebebiyle muhasaradan bir netice alınmadan geri döndü. Tehlikeyi ucuz atlatan Bizans'ta o gün, Bayram ilân edildi ve yüzyıllarca kurtuluş günü olarak kutlandı. Bu Avarların nüfuz kaybetmelerine sebep oldu. Nitekim, Alpler ile Dalmasya'daki Slavların, 630 yılında da güvenilir müttefikleri Türk Bulgarların isyanları Avarları zor durumda bıraktı. Bunlara bir de Avar kağanının zamansız ölümü eklenince işler iyice karıştı. Bulgarların, hakanlık makamı üzerinde hak iddia etmeleri gibi devlet için hiç de hoş olmayan durumlar ortaya çıktı. Neticede isyan bastırıldı ama Onogur Bulgarları bağımsızlıklarını ilân ederek Dinyester ırmağının doğu kısımlarını ele geçirdiler. Tuna Sava bölgesi ile Kuzey kısımları da Slavlarda kalınca Orta Macaristan topraklarına sıkışıp kalan Avarlar her geçen gün daha da zayıfladılar. 791 yılından itibaren yaklaşık on beş yıl Frank imparatoru Büyük Charles'ın din savaşlarına direnen devlet 805'te parçalanarak dağıldı ve kısa zamanda Hristiyanlaşır, dillerini de kaybederek kalabalık kitleler içerisinde eridi.

put forth by the Bulgars, of their right to assume the khaganate.

Although the insurrection was suppressed, the On-ogur Bulgars renounced their allegiance and seized the eastern reaches of the Dneister river. With the region of the Sava (a tributary of the Danube) under Slavic control, the Avars found themselves with no freedom of movement beyond their holdings in central Hungary resulting in a steady erosion of their power. The Avars nevertheless were able to withstand the crusade launched against them by Charles the Great in 791 for nearly fifteen years, not succumbing at last until 805. The defeat was complete however. What was left of the Avar dominions were broken up and the Avars themselves were Christianized. Forgetting even their own language, they were absorbed by their more populous neighbors.

The culture of the Avars

Early Avar burials were accompanied by rich funeral offerings of gold. Because of this, hardly any tombs and graves from this period have avoided despoliation. A few late-period graves have been discovered intact however and the finds indicate that Avar burial customs had close affinities with those of Central Asian Turks. Indeed, some of the garments, belts, armor, and weapons buried with Avar nobles are of Asian origin. About twenty thousand Avar burials have been investigated in Hungary so far. Most of the finds are now in the Hungarian National Museum. They consist mostly of cast and beaten metal objects and harnesses and trappings decorated with hunting scenes and figures of animals engaged in combat.

The most renowned of the Avar leaders was Bayan, who became khagan in 562. The khagan of the Avars had great powers and their government was much stricter than that of the European Huns. The state organization was divided into local regions. A people originally from the steppes, the Avar army consisted of armored horsemen and archers. The groups that joined the Avars later were generally settled amongst the peoples dwelling in border regions though there was a general and rapid transition from nomadic to settled

Avar Kültürü

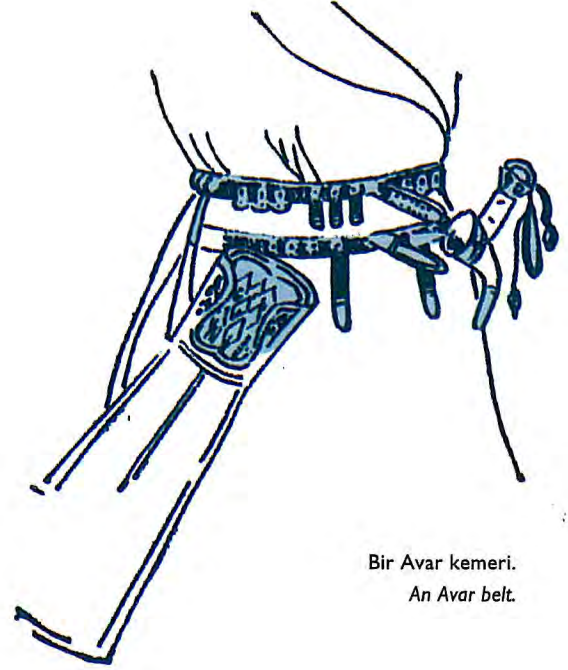
İlk Avar devrinin altın eşya ile dolu olan mezarları soyulmuş olmasına rağmen, son devrelere ait mezarlardan bazıları sağlam olarak kalabilmiştir. Avarların defin âdetlerinde rastlanan eşya Orta Asya Türk adetlerine benzemektedir. Nitekim, Avar ileri gelenlerinin elbiseleri, kemerleri, zırhları ve kılıçları da Asya menşelidir. Günümüze kadar Macaristan'da yaklaşık 20000 kadar Avar mezarı incelenmiştir. Mezarlarda ağır dökme eşya ile at takımları üzerine işlenmiş hayvan mücadele figürleri yer almaktadır. Buluntuların birçoğu bugün Macaristan Millî Müzesi'nde sergilenmektedir.

Avarların en meşhur devlet adamı 562'den itibaren hakanlık makamında görülen Bayan'dır. Hakanın selâhiyeti çok fazla idi. Avrupa Hunlarına kıyasla daha katı bir idareleri vardı. Devlet teşkilâtı mahallî idarî bölgelere ayrılmıştı. Bozkır halkı olan Avarların ordularını zırhlı süvari, okçu birlikleri teşkil ediyordu. Kendilerine sonradan katılan grupları, genellikle hudut boylarına yerleştirirlerdi. Zaten 602'den itibaren de yerleşik hayata geçmeye hız vermişlerdi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Avarların son dönemlerinde, devletin başında yine hakan unvanı taşıyan birisi bulunurdu. Hakanın hanımı (Hatun)'nın da devlet idaresinde önemli bir yeri vardı. Hakandan sonra en önemli makam ise, Yugurrus idi. Devletin batı kısmının başında Tudun, güney bölgesinin başında Tarkan bulunmaktaydı.

Avarlarda Sanat

Avar sanatında eski "Hayvan Üslûbu"nun devamı olmak üzere, hayvan tezyinatının yaygın olduğunu görüyoruz. Bunun yanında sanat eserlerinde palmet ve lotus motifli bitki süslemeleride bulunmaktadır.

Hunlarda olduğu gibi, çeşitli şekillerde işlenen madeni eserler (mızrak uçları, demir üzengiler, madenî koşum takımı plakaları, kemer plakaları, metal elbise süsleri, zincirle boyuna takılan pramit veya yuvarlak biçimli gerdanlıklar, altın veya gümüş mücevherler, bilezikler, gümüş kaplar vb.) yanında, Avarlarda kemik işi sanat eserlerinin ve keramiklerin de çok yaygın olduğunu görüyoruz. Her madde ve malzeme ile yapılmış bu sanat eserleri özellikle Güney Macaristan'da yapılan kazılarla ele geçmiş olup, Macar sanat tarihçileri ve arkeologlar tarafından değerlendirilmiştir.

Bir Avar kemeri.
An Avar belt.

existence after 602 in any case. On the basis of available evidence, there was still a khagan of the Avars even during the latest period. The next-ranking member of state after the khagan (and his wife, the hatun) was called "yugurrus". There was also a "tudun", who was in charge of the western part of the Avar dominions, and a "tarkan" who was in charge of the east.

Avar art

Avar art is a continuation of the so-called "animal style" that is of ancient origin in the Asian steppes. In addition to this however, a floral style incorporating the palmetto and lotus motifs is also to be found in decorations.

As was the case with the Huns, Avar metal objects consisted of spearheads, iron stirrups, horse fittings and trappings, belt plaques, metal brads and studs, necklaces and chokers, gold and silver jewelry, bracelets, and silver vessels. In addition, the Avars were also skilled workers in bone and produced a wide variety of ceramics. Southern Hungary has proven to be a particularly rich source of such finds with the result that Hungarian archaeologists and art historians are the world's recognized authorities on the subject of Avar art.

The horse fittings and trappings, burial gifts, garments, metalwork, and jewelry of the Avars are all characteristic of steppe art and are decorated with mythological scenes

Avar sanat eserlerinden olan ve Bozkır sanatı kapsamına giren at koşum takımları, mezar eşyaları, elbiseler, madenî eserler ve kuyumculuk işlerinde çeşitli mitolojik sahneler, insan ve hayvan (grifon, ejderha, köpek, balık vb.) figürleri, av sahneleri, hayvan mücadele sahneleri ve av büyüğü ile ilgili tasvirler görülmektedir. Zaman zaman Yugoslavya'da Mokrin köyü civarında bulunan bir kemik kap üzerindeki dünya ağacı tasvirinde olduğu gibi, Orta ve İç Asya'nın başka sanat konularının da buralarda devam ettiğini görüyoruz.

IX. yüzyılda Avar devletinin çöküşünden sonra Avar kuyumculuk işleri etkisini devam ettirmiştir.

Aynı şey kısmen Avarların kullandığı "Yurt" tipi çadırlar ve ahşap evler için de söylenebilir.

Avar'ların Avrupa'ya Tesirleri

Avarların iki yüzyıldan fazla olan hâkimiyetleri Avrupa tarihi bakımından birkaç yönden mühimdir:

- a) Slav kavimleri Türk idaresinde uzun zaman yaşayarak Türk devlet ve askerî teşkilâtının tesiriyle "kabile hayatı" basamağından "devlet olma" basamağına yükselme imkânını bulmuşlardır.
- b) Türklerle diğer Germen grupları karışmışlar ve bu münasebetle dostluklar da artmıştır.
- c) Avrupa'ya üzüngiyi ilk defa Avarlar tanıtmışlardır.
- d) Macar, Bulgar ve Hırvatlara bazı unvan ve isimler de geçmiştir (meselâ, Ban veya Pan, Bağan, Mengen gibi).

Avar devri arkeolojik kazıları üzerinde en fazla çalışan Macar âlimleri Gyula Laszlo ve A. Kiss'dir. Laszlo tarafından buluntular,

- 1- Bitki figürlü Avar devri (568'den itibaren),
- 2- Hayvan figürlü Avar devri (670'den itibaren),
- 3- Hurma dalı şeklinde bitki figürlü Avar devri (Arpad zamanı),
- 4- Armalı taş oyma hayvan figürlü devir (Arpad zamanı) diye, buluntular sınıflandırılmakta ve 670'ten sonraki stil değişikliğinde ise Avar hâkimiyetindeki Macarların rolü olduğu da belirtilmektedir.

and with human and animal figures. The animals are sometimes real (dogs, fish) and sometimes imaginary (dragons, gryphons). Hunting scenes, scenes of animals engaged in combat, and representations of hunting magic are frequent. Themes typical of the art of Central and Inner Asia, such as the tree of life decorating a vessel carved from bone that was found near the village of Mokrin in Yugoslavia, also appear to have been perpetuated among the Avars.

Even after the Avars disappeared from history as a distinct group, their influence on local jewelry-making styles persisted. The same may also be said with respect to the yurt-style tents and wooden dwellings in which they lived.

The impact of the Avars on Europe

As a result of more than two centuries of rule, the Avars were to influence the subsequent course of European history in many ways of which the following are just four.

- ~ As a result of their living under Turkish rule, Slavic tribes became familiar with Turkish governmental and military traditions and organizations that were to shape the formation of their own political institutions when they made the transition to civilization.
- ~ The intermarriage of Germanic groups with Turkish ones laid the foundations for future links between the two.
- ~ The Avars introduced the stirrup into Europe.
- ~ Avar names and titles (such as "ban", "pan", "baghan", and "mengen") were adopted by the Magyars, Bulgars, and Croats.

According to Gyula Laszlo and A. Kiss, two Hungarians who have been most involved in archaeological excavations of the Avar period, burial finds can be classified in four stages:

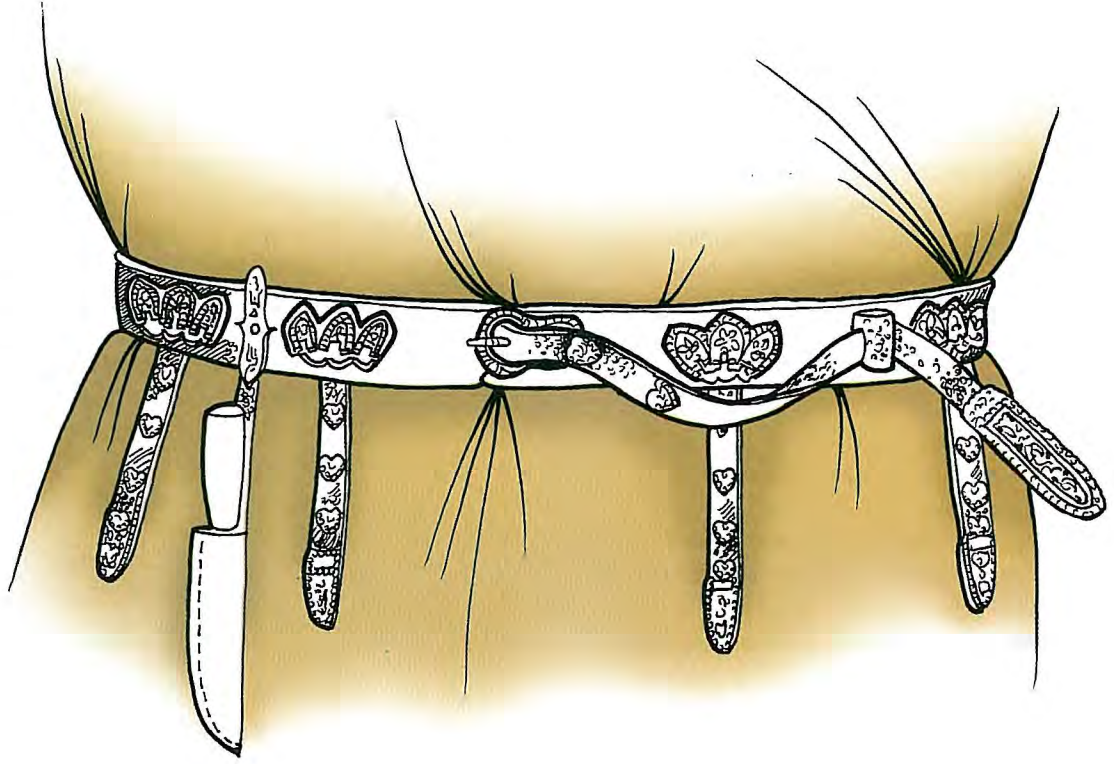
1. The floral phase (beginning in 568)
2. The animal-figure phase (beginning in 670)
3. The date-palm phase (reign of Arpad)
4. The armorial stone-carved animal-figure phase (reign of Arpad)

The Magyars over whom the Avars ruled are believed to have had a role in the stylistic change taking place after 670.

Madenden
plakalarla
süslenmiş çift
kuşatılmış,
sarkıntılı bir
Avar kemeri.

Avar belt
decorated
with metal
plaques an
pendants.

Gök-Türk balballarında da karşımıza çıkan kemer Türk toplumunun vazgeçilmez bir unsurudur. Balbalların bellerinde kemerlerinden çeşitli sarkıtlar ve kama ile birlikte bazı aletler görülmektedir. Bozkır kültürünün yayıldığı Türk toplumu hayvan üslubu çevresinde Şamanizmle alakalı olarak figürlerle de süslenmiş sarkıntılı kemer geleneği hangi dine mensup olursa olsun Türk toplumunda karşımıza çıkmaktadır. Avarların rütbe belirten ve kuşananın hangi boya veya gruba aidiyetini bildiren çift kuşanılmış sarkıntılı kemerleri, rütbe yada grup belirtme de Uygurlar'da da karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunda gerek Selçuklu gerekse Osmanlılara kadar uzanan kemer kuşanmalar, ahilerin kuşak bağlama veya Osmanlı sultanlarının kılıç bağlama törenleri bu eski geleneğin bir uzantısıdır. Bugün toplumlarda şıklığın sembolü olan kemer Avrupa'ya pantolon ve gömlekle birlikte Türkler tarafından tanıtılmıştır.

The belts that appear on Blue-Turk funerary statuary are an invariable element of every Turkish society. Pendants, daggers, and other implements hang from the belts carved on these statues. No matter what religion a Turkish group may adhere to, one still finds among them similar belts decorated with Shamanistic figures typical of the "Animal Style" of the Steppe cultures. Among the Avars, double belts with pendants were symbols of rank and identified the wearer's tribal or group membership. Similar belts appear among the Uighurs even though such identifying functions may have been lost. Such belts appear among the Seljuks and Ottomans as well. Ceremonies in which belts were formally bestowed, the Akhi ceremony of binding a sash, and the Ottoman ceremony of a new sultan's girding a sword are all holdovers of a very ancient traditions. The use of belts and the wearing of trousers and shirts were introduced into Europe by Turkish horsemen.

Sabarlar

Batı Sibirya ile Kafkasların kuzey bölgeleri arasında tarihî rol oynadıkları bilinen Sabarlar; Bizans tarihlerinde Sabar, Sabir, Savir; Ermeni, Süryani ve İslâm kaynaklarında ise; Savir, Sabir, Sibir olarak geçmektedir. Sabarların Slav, Moğol veya Fin-Ogur soyundan geldiklerine dair iddialar ortaya atılmıştır. Fakat yapılan araştırmalar ile tarih, dil ve kültürleri incelendiğinde Türk soyundan geldikleri anlaşılmıştır. Filologlar tarafından Sabar kelimesi Sab + ar = Sap-ar şeklinde izah edilmiştir ki, sapan, yol değiştiren, serbest olan manalarına gelmektedir. İsimlerinin anlamı Türkçe olan Sabarlara ait bilinen şahıs adları da Türkçe'dir (Balak, Ili-ger, Boarık gibi).

Onların asıl yurtları hakkındaki ilk bilgiler Tanrı Dağlarının batısı ile İli nehri arasındaki sahada yaşadıkları üzerinedir. Önceleri muhtemelen Asya Hun İmparatorluğu'na bağlı bir topluluk idiler. V. yüzyıl Bizans tarihçisi Priskos'un verdiği bilgiye göre, isimleri ilk defa Batı Sibirya'ya göç eden kavimler arasında geçmektedir. Buna göre, doğudan gelen Avarlar karşısında tutunamayan Sabarlar, batıya yönelmişler ve Altay dağları ile Ural arasındaki düzlüklerde yaşayan Ogur Türklerini yurtlarından çıkararak, Tobol-İşim ırmakları çevresine yerleşmişlerdir.

VI. yüzyıl başlarında Doğu Avrupa'da görünüşte bölgedeki Bulgar gruplarını hâkimiyetleri altına alarak İtil-Don nehirleri arasında ve Kuban nehrine kadar olan sahaya yayılmışlardır. Böylece Bizans ve Sasanî İmparatorluklarına da hudut olan Sabarların tarihî ehemmiyetleri artmıştır. Bu esnada Bizans ile savaşları devam eden İranlıların safında yer alan Sabarlar, Bizanslıları, meşhur hakanları Balak'ın idaresinde mağlup ederek Ermenistan bölgesine akınlar tertip etmişler. Anadolu'ya girerek Kayseri, Ankara, Konya havalisine kadar ilerlemişlerdir.

Sonraki yıllarda menfaatleri ve devrin şartları icabı kâh Bizans'ın kâh İran'ın yanında yer almışlardır. Nitekim Bizans imparatoru Justinianos I (527-565) kıymetli hediyeler karşılığında Balak'tan sonra devletin başına geçen hanımı Boarık'la anlaşarak onları kendi saflarına çekmesini bilmiştir. Bunun neticesinde bir müddet Bizans ile müttefik kalan Sabarlar, Sasanîlerle yaptıkları savaşlarda (bilhassa Şehinşah Anuşirvan (531-579) karşısında) hayli kayıplar vererek eski kudretlerini kaybettiler. Bununla birlikte Sabarların,

The Sabars

The Sabars played an important role in the histories of western Siberia and the northern reaches of the Caucasus. They are referred to in Byzantine sources as "Sabar", "Sabir", and "Savir"; and in Armenian, Syriac, and Islamic sources as "Savir", "Sabir", and "Sibir". It was originally thought that the Sabars were of Slavic, Mongolian, or Finno-Ugrian but a more detailed study of their history, language, and culture makes it clear that they were in fact a Turkish people. Some philologists have derived the name "Sabar" from "sab + ar" (in modern Turkish "sapar") meaning "one who turns aside", "one whose path is different", and "free". The personal names by which some Sabars are identified (such as "Balak", "Ili-ger", and "Boarık") are also Turkish.

Their original home appears to have been the region between the western slopes of the Tien Shan mountains and the Ili river. It is likely that they were originally owed allegiance to the Asian Huns. According to Priskos, a 5th century Byzantine historian, their name is first mentioned among the tribes who migrated into western Siberia. This suggests that the Sabars were unable to withstand the pressure of the Avars coming from further east and began moving westward. In the process they displaced the Ogur Turks, who were then dwelling in the plains between the Altai and Ural mountains, and settled in the vicinity of the Tobol and Ishim rivers.

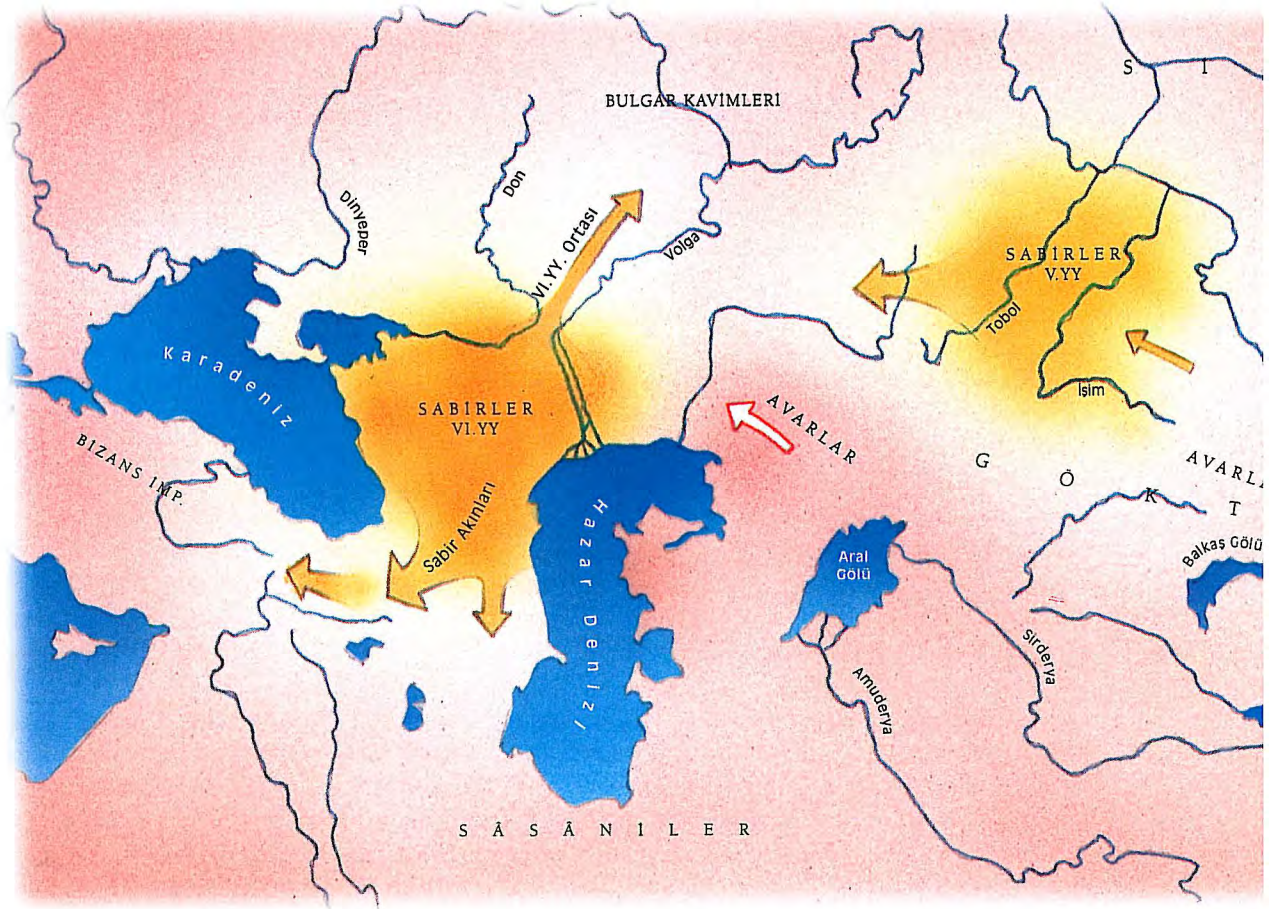
In the early 6th century, the Sabars make an appearance in eastern Europe where they subjugate the local Bulgar groups and then spread out over a wide area between the Volga and Don rivers and as far as the Kuban. This put them in contact with both the Byzantine and Sassanid empires and thus increased their historical importance for the Sabars generally sided with the Persians in their wars with the Greeks. Under the leadership of one of their khagans, Balak, the Sabars defeated the Byzantines after which they staged raids first into Armenia and then into Anatolia advancing as far west as Kayseri, Ankara, and Konya.

In the years that followed however the Sabars played both ends against the middle, siding now with the Greeks, now with the Persians as their interests seemed to dictate. Justinian I (527-565) for example concluded a treaty with Boarık (who succeeded her

Sabirler,
yaşadıkları
bölgeler ve
yayılma sahaları.

The Sabars:
Territory and
movements.

İranlılar ile Bizanslıların o güne kadar bilmedikleri savaş tekniği ve gücüne sahip olduklarını, VI. yüzyıl Bizans tarihçisi Prokopios hayranlık verici ifadelerle anlatmaktadır.

557 yılında Avarların çok sert hücumuna maruz kalan Sabarlar dağıldılar. Hâkim oldukları bölge Gök-Türklerin batı kanadının kontrolüne geçti.

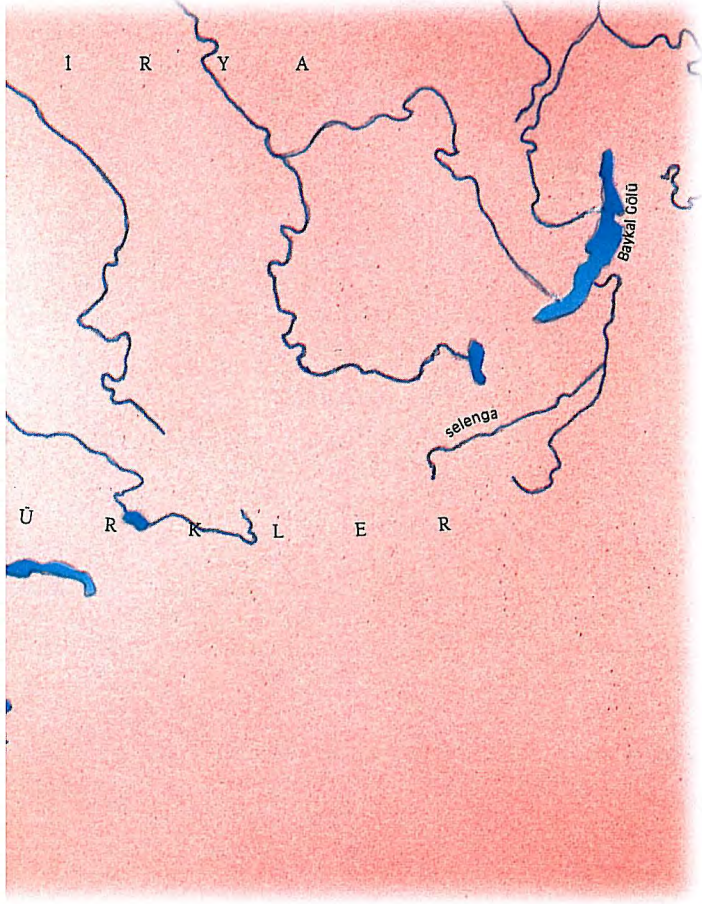
Güney Kafkasya'daki yurtları da Bizanslıların kontrolüne girdi (576). Daha sonraları bölgede dağınık bir vaziyette yaşayan Sabarlar, VII. yüzyılın ortalarında Hazar devletinin kuruluşunda yer aldılar. Nitekim Hazar toplulukları arasında önemli bir yer tutan Belencer ve Semender Boyu Sabarlara dayanmaktadır.

Sabar Kültürü

Sabarlardan geriye kalan tarihî hatıraların başında hiç şüphesiz bu gün geniş bir coğrafyaya verilen Sibirya adı gelmektedir. XVI. yüzyılda kurulan Sibir Hanlığı ve Hanlığın başşehri olan Sibir kelimeleri de dikkat çekmektedir. XIX. yüzyılda Batı Sibirya'da yapılan araştırmalar, bölgede yaşayan Vogul, Ostiyak ve İrtiş Tatarları arasında, üstün kültürleri ile Sabarlardan, çok uzun asırlar sonra bile izler

husband Balak as ruler of the Sabars) in which precious gifts were also presented and for a while thereafter the Sabars became the allies of the Byzantines. In their wars with the Sassanid empire in the years between 531-and 579, the Sabars suffered heavy losses, especially at the hands of King Anushirvan. Although their strength was much reduced by these struggles, the 6th century Byzantine historian Procopius still expresses his amazement at the military might and prowess of the Sabars and their familiarity with techniques and tactics hitherto unknown to both the Greeks and the Persians.

In 557 the Sabars were overwhelmed by superior Avar forces and were dispersed. With this, their territories passed into the hands of the western branch of the Blue Turks while their homeland in the south Caucasus eventually came under Byzantine control (567). Although living in widely-scattered groups, the Sabars nevertheless managed to retain a distinct and we find them playing a role in the formation of the Khazar khanate around the middle of the 8th century. Both the Balanjar and Samandar clans, two important Khazar groups, traced their roots back to the Sabars.

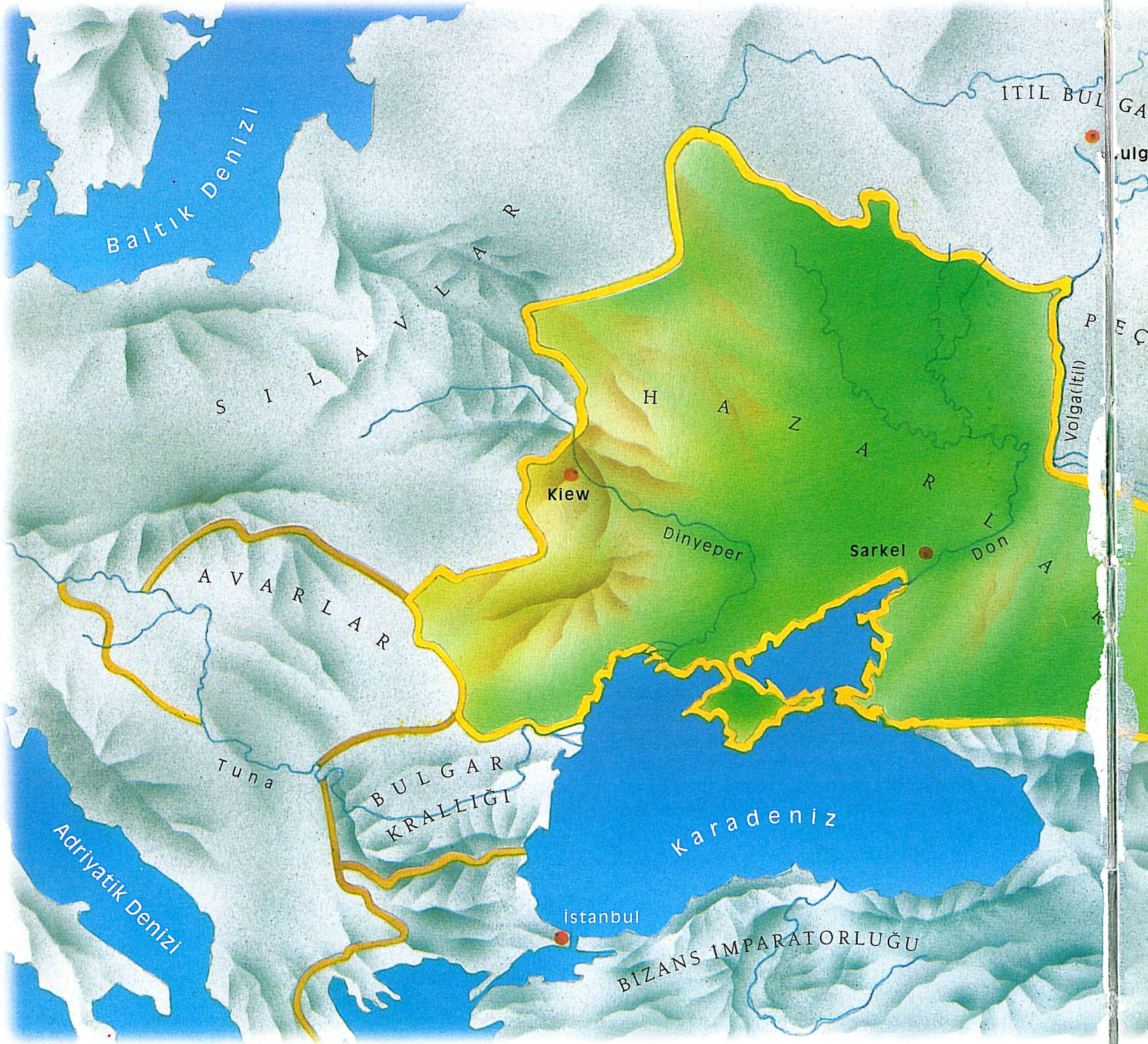

The culture of the Sabars

The name of the Sabars survives today in "Siberia", the name given to the vast region stretching from the Ural Mountains to the Pacific Ocean. It is interesting also that the Sibir khanate founded in the 16th century also took this name as did its chief town of Sibir. Researchers in the 19th century discovered that the cultures of the Vogul, Ostiyak, and Irtysh Tatars of western Siberia were heavily laced with Sabar influences, especially in the form of folk tales and epic poems, and that these people considered the Sabars to be their ancestors. Among the Ob, Tura, and Irtysh tribes, personal and place names in the form of "Saber", "Saper", "Savri", and "Sibir" were common and there were even composite personal names such as "Ay-Sabar" ("Moon-Sabar") and "Kün-Sabar" ("Be thou Sabar").

bulundugunu göstermektedir. Halk masallarında, kahramanlık hikâyelerinde Sabarlar geniş yer tutmakta ve ata olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Ob, Tura, İrtiş boylarında Saber, Saper, Savri, Sibir şeklinde yer ve kale adları yaygındır. Hattâ Ay-Sabar, Kün-Sabar gibi şahıs isimleri de vardır.

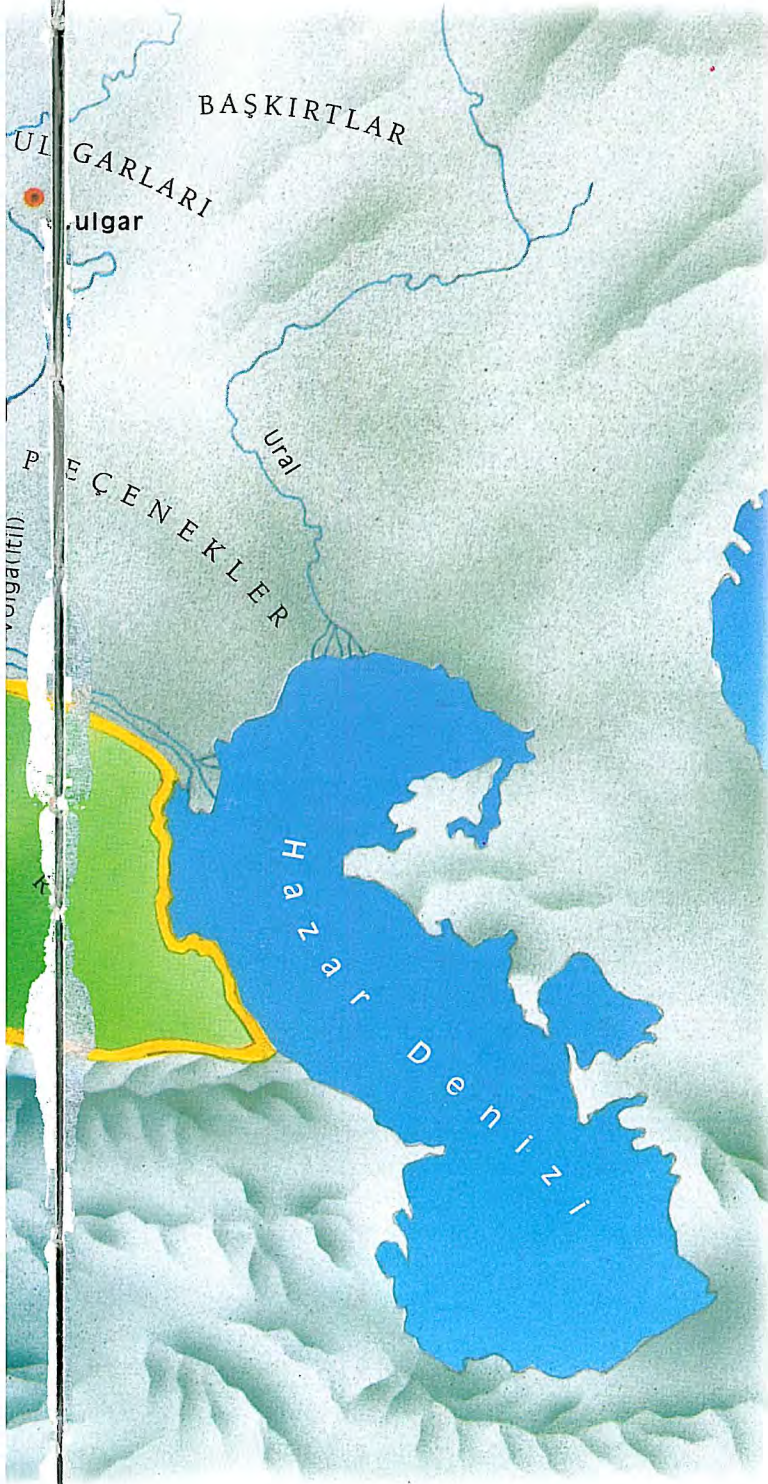

Hazarlar

Doğu Avrupa'da ilk defa muntazam devlet kuran Türk topluluğu Hazarlardır. Sabarların yaşadığı sahada Sabar ismi yerine birdenbire ortaya Hazar isminin çıkması, Sabarlar ile Hazarlar arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Hazar kelimesi, Sabar gibi, serbest dolaşan, gezen manasına gelmektedir. Hazar Hakanlığı topraklarında birçok Türk grupları

The Khazars

The Khazars were the first Turkish group to establish a coherent state in the accepted meaning of that word in eastern Europe. The fact that name Khazar appeared suddenly and replaced that of the Sabars everywhere the latter group dwelled is an indication that there must have been some sort of connection between the two peoples. Like "sabar",

vardı. Bunun için buralarda çeşitli Türk lehçeleri konuşulmakta idi. Hazarların coğrafi durumu çok önemli bir mevkide bulunduğu için, Hazarların siyasi tarihine başlamadan önce bölgeye coğrafik olarak da bakmamız gerekir: Hazar ülkesinin ağırlık merkezi İtil boyudur. Burası, İtil nehri, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını teşkil ediyordu. Aynı zamanda en önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Bu yollardan

the word "khazar" also incorporated a sense of "free-wanderer". Numerous different Turkish groups dwelled within the Khazars' khannate and many different dialects were spoken. The Khazars occupied a region whose geographical position was of vital importance and, for this reason, we need to take a look at the geographical features of their domains before discussing its history.

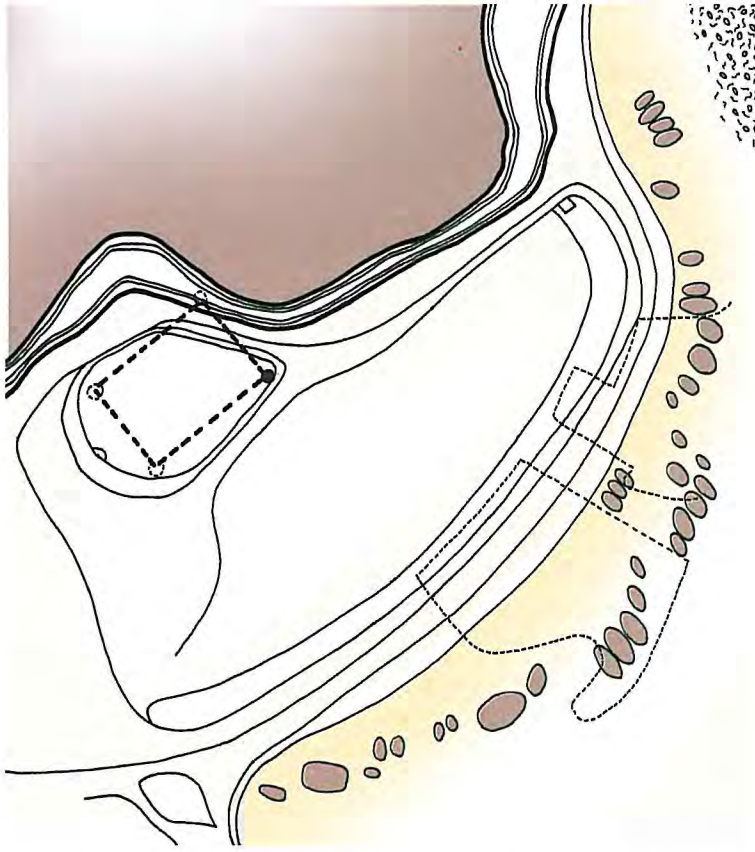
The Volga flowed through the heartland of the Khazar territories, which had access also to other important rivers such as the Don and Kuban. This gave them control over some of the most important trade routes of their day as goods moved up down the Volga connecting Scandinavia with the Muslim world and with China while caravans from Khwarizm followed the course of the Volga and then descended to the shores of the Black Sea.

The Khazars are first mentioned in the wars between the Sabars and Sassanids (558). After the Blue Turks reached the Black Sea coast in 576, they begin appearing in Chinese sources as well. By 568 they are being mentioned with accustomed frequency in Byzantine sources, where they are also referred to as "Turks". Around this time, the Khazars represented the westernmost extension of Blue Turk power and at the request of the latter, they came to the assistance of the Byzantine empire against the Sassanid. According to Islamic and Armenian sources, the allegiance of the Khazars to the Blue Turk lasted until around the middle of the 7th century. It was around this time that the Khazars crossed through the Derbent Gateway and began staging raids into Georgia and Azerbaijan and besieged Tiflis. When the combined forces of the Avars and Persians were threatening Constantinople in 626, Emperor Heraclius visited the Khazar khan in Tiflis and prevailed upon him to lend him forces with which to protect his city. Heraclius returned to Anatolia with an army said to number 40 thousand. Subsequently it was the Khazars, under the leadership of Çorpan Tarhan, who were to force the Persians to withdraw from Anatolia entirely. Around the same time, their khan entered Tiflis and subjugated a number of Armenian communities (629).

In 630, at a time when there was an interruption in the power of the Blue Turks to the east, the Khazars established an independent state of their own. No sooner than they did so, they began to play an important role in the conflicts between the two super-

IX.Yüzyıl
başlarında
Doğu Avrupa
ve Hazarlar.

Eastern
Europe and
the Khazars
in the early
9th century.

Hazarların
başkenti Sarkel
şehrini planı.

Plan of the Khazar
capital, Sarkel.

en önemlisi İtil nehridir. İslâm dünyası ile Çin ve İskandinavya arasındaki ticaret faaliyeti buradan geçiyordu. Aynı şekilde Hazarlar'dan İtil boyuna ve oradan Karadeniz sahillerine giden kervan yolu da buradan geçmekte idi.

Hazar ismi ilk defa 558'de Sasanî-Sabar savaşlarında geçmekte, 576 yılında Gök-türk hâkimiyeti Karadeniz'in kıyılarına ulaşınca Çin kaynaklarında da görülmektedir. 568 yılındaki Bizans kaynağında ise artık iyice tanınırken, aynı zamanda Türk adı ile de anılıyordu. Bu sıralarda Hazarlar Batı Gök-Türk hâkimliğinin batıda en uç noktasını meydana getiriyorlar ve yine Batı Gök-Türklerinin arzusu ile Sasanîlere karşı Bizans'a yardım ediyorlardı. İslâm ve Ermeni kaynaklarına göre Hazarların Gök-Türklere bağlılığı VII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu devirde Hazarların Derbent'i geçerek Gürcistan ve Azerbaycan'a akınlar yaptıklarını ve Tiflis'i kuşattıklarını görmekteyiz. 626 yılında Avarlarla Sasanîler İstanbul'u kuşattınca, Bizans İmparatoru Herakleios Tiflis'e gelip Hazar yabgusu ile görüşerek ondan sağladığı ordu ile Bizans içlerine yürüdü. Daha sonra yine Hazarlardan Çorpan Tarhan Sasanîlere karşı başarılar kazanıp Anadolu'yu Sasanîlerden kurtarmıştır. Bu sırada Yabgu Tiflis'e girip bazı Ermeni kitlelerini hâkimiyetine aldı (629).

powers of the region at the time: the Byzantine and Sassanid empires. The Khazars sided with the Greeks and attacked the Persians and it was because of their coordinated assaults that the Sassanid empire was weakened to the point that it succumbed to the newly-rising power of Islam and disappeared from the historical stage. This Turco-Byzantine alliance was to be further strengthened when the Arab armies began making incursions into Armenia. The commonality of their political interests led to intermarriage between the royal families of both peoples. Both Justinian II (685-695) and Constantine V (741-775) married Khazar princesses. The son of the latter, whose mother's name was originally Çiçek ("Blossom") but was changed to Irene with her conversion, ascended to the throne as Leo IV (775-780) and was known as Leo the Khazar. The Byzantine emperors frequently sought the assistance of the Khazars in resolving both domestic and foreign difficulties.

During the 8th and 9th centuries, the Khazars expanded their territories, becoming one of the most important powers in eastern Europe. During these years, numerous Kama and Itil tribes as well as Itil Bulgar and various Finnish tribes acknowledged the Khazar khan as their overlord. So too did a number of Slavic tribes dwelling in the central region of the Dneiper. The borders of the Khazar khanate encompassed an area from the Yayık river to the Özü river in the west. As a result of Khazar attacks, Bulgar power north of the Black Sea was extinguished and the vast steppes of the region were thrown open to them.

Relations between the Arabs and Khazars

Confrontations with the Arabs occupy an important place in the history of the history of Khazars. These struggles lasted for about a century and successfully halted the advance of the Arabs through the Caucasus while also hindering their movements in the east. The first great assault against the Khazars took place during the reign of Caliph Osman. In 651-2, Arab forces crossed through the Derbent Gateway and approached within striking distance of the Khazar capital at Balanjar. This attack however was beaten off. During the caliphate of Velid I, Arab attacks continued for nearly half a century. In 714 the Arabs again took control of the Derbent

Hazar Hakanlığı'nın gerçek kuruluşu 630 yılındadır. Bu tarihte doğuda Gök-Türk devleti fetret devrine girince, Hazarlar müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıktılar. Hazar devleti kurulur kurulmaz, o zamanın iki büyük devleti, Sasanî-Bizans savaşlarında rol oynamaya başladı. Hazarlar Bizansla dostluk kurup, Sasanîlere saldırdılar. Türk-Bizans ortak hareketinin neticesinde Sasanî İmparatorluğu zayıfladı, arkasından İslâm kuvvetleri tarafından yıkılarak, tarih sahnesinden çekildi. İslâm kuvvetlerinin hareketi Kafkaslar da Ermenia bölgesinde gelişmeye başlayınca, Türk-Bizans dostluğu daha da arttı. Siyasî menfaatlerin ortak olması, hükümdar aileleri arasında evlenmeler yolu ile akrabalık tesis edilmesine yol açtı. İmparator Justinianus II (685-695) ve Costantinus V (741-775) Hazar prensesleri ile evlendiler. Costantinus'un Hazar prensesi Çiçek'den doğma oğlu Leon IV (775-780) Hazar Leon olarak tanınmıştır. Bizans imparatorları çoğu zaman kendi iç ve dış meselelerinde Hazarların yardımını sağlamaya çalıştılar. VIII-IX. yüzyıllarda Hazar hakanlığı genişleyerek Doğu Avrupa'nın en önemli devleti oldu. Bu sırada Kama ve İtil boyundaki birçok kavim, İdil Bulgarları ve çeşitli Fin kavimleri Hazar hakanına tâbi idi. Ayrıca orta Dinyeper boyundaki çeşitli Slav kavimleri Hazar hâkimiyetini kabul ettiler. Hazar Hakanlığı'nın sınırları Yayık nehrinden başlayarak batıda Özü nehriye kadar geniş bir sahayı kaplıyordu. Bu sıralarda Karadeniz'in kuzeyindeki Büyük Bulgarya devleti, Hazarların hücumları neticesinde yıkılmış, buradaki bütün geniş ovalar Hazarların eline geçmişti.

Arap-Hazar

Münasebetleri:

Hazarların tarihinde Araplarla olan mücadele geniş ve önemli bir yer tutar. Bu mücadele yüz yıl kadar sürdü. Neticede Arap ilerleyişi Kafkaslarda durduruldu. Bu olay ile Araplara doğuda da mani olunuyordu. Hazar ülkesine ilk büyük Arap taarruzu Halife Osman zamanında yapıldı. 651-652'de Arap kuvvetleri Derbend'i aşarak Hazar başkenti Belencer'e kadar sokuldular. Fakat Hazarlar bunları püskürttüler. Bölgedeki Arap harekâtı Halife I. Velid'in zamanında yarım asır devam etti. Arap kuvvetleri 714'de Derbed'i ele geçirdi. Fakat İstanbul'u kuşatmak için bölgeden ayrıldıkları zaman Hazarlar tekrar hücumla geçtiler. Hazar harekâtı ilerleyerek Azerbay-

Gateway but when they had to withdraw to support the assault being mounted against Constantinople, the Khazars launched a counterattack that proved so successful that they were able to advance and seize large swathes of Azerbaijan as well. In 722 the Arabs mounted another highly successful campaign against the Khazar territories in their Armenian province but once again they were unable to withstand the Khazars' counterattack and were forced to withdraw entirely from Azerbaijan in 730. The Arabs' greatest victory against the Khazars was secured in 737 by the governor of Azerbaijan. Hard pressed by Arab incursions, the khan was forced to sue for peace and even agreed to convert to Islam. When the Arabs withdrew however, he reverted to his former faith.

When the caliphate passed from the Omayyads to the Abbasids, the conflicts between the Arabs and Khazars tapered off. At the orders of the caliph, the governor of the Armenian province married a Khazar princess so as to be able to be on good terms with the Khazar khan. When the woman died in childbirth however, the khan charged that she had been deliberately murdered and sent his forces to invade the Arabs' territories. In 764 the Khazars conquered Tiflis and in 799 they entered Armenia under the personal command of their khan. It took the force of an army led by Yezid, a commander dispatched by Caliph Harun Rashid, to finally put a halt to the Khazars' advances. That the Khazars were able to mount such a successful campaign at all against the Arabs at a time when the latter were militarily at their peak is evidence that this Turkish khanate was indeed a formidable power in its day. Indeed according to contemporary Arab accounts, the Khazars were regarded as being the peers of both the Chinese and the Byzantine Greeks. They were certainly the biggest political entity in eastern Europe at the time.

Relations between the Russians and Khazars

In the late 8th century and during much of the 9th, we find the Khazars coming more and more into contact with their neighbors to the north and west. The peace and security that the Khazars were able to maintain in their domains caused trade between the Byzantine empire and the Scandinavian countries to flourish. One Scandinavian tribe,

can'ın büyük bir kısmına yayıldı. 722'de Arapların Ermenia valiliğinin faaliyetleri Hazar topraklarında büyük başarılar kazandı. Araplar 730 yılında, Hazarların hücumu neticesinde burada tutunamıyarak Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Arapların Hazarlara karşı en büyük zaferi 737 yılında Azerbaycan valisi tarafından sağlanmıştır. Arap hücumları karşısında zor duruma düşen Hazar hakanı barış istemek zorunda kalmış, hattâ Müslümanlığı kabul ettiğini dahi bildirmiştir. Fakat Arap kuvvetleri geri çekilince o da eski dinine dönmüştür. Bu arada halifelik Emevîlerden Abbasîlere geçince Arap Hazar mücadelesi yavaşladı. Ermenia vilayetinin valisi Hazar hakanı ile anlaşabilmek için halifenin arzusu gereğince bir Hazar prensesi ile evlendi. Fakat, Hazar hakanı prensesin doğum sırasında ölümünü bahane ederek ordusunu İslâm topraklarına gönderdi. 764 yılında Hazarlar Tiflis'i ele geçirdiler. 799 yılında ise Hazarlar, hakanlarının kumandasında Ermenistan'a girdiler. Halife Harun Reşid'in kumandanı Yezid, bu Hazar hücumunu durdurmaya muvaffak oldu. İslâm İmparatorluğunun, en kudretli devrinde, Hazarların Araplara gösterdiği mukavemet, bu Türk devletinin gerçekten kuvvetli bir devlet olduğunu gösterir. İslâm kaynaklarından anlaşıldığına göre bu devlet Çin ve Bizans ile aynı ayarda ve Doğu Avrupa'nın en büyük siyasî teşekkülü idi.

Hazar-Rus münasebetleri:

VIII. yüzyılın sonları ile IX. yüzyılda Hazarların kuzey ve batı hudutlarındaki komşuları ile münasebetlerinin arttığını görüyoruz. Hazarların sağladığı barış ve huzur sayesinde İskandinavya-Bizans ticaret yolu gelişti. Bu arada İskandinavyalı bir kavim olan Knezler, bu yolu takip ederek Kiev bölgesine geldiler. burada Hazarlara bağlı olarak ticaret yapmaya başladılar ve zengin oldular. Zengileşen Knezler 862 yılında Rurik adlı bir knez başkanlığında Kiev-Rus Knezliği'ni kurdular. Bu knezliğin gelişmesinde Hazar tesiri çok fazladır. Bundan dolayı Kiev kelimesi ancak Türkçe ile açıklanabilmektedir. Yine ilk kurulan Rus birliğinde başkanın adı Hakanus idi. 988'de Hristiyanlığı kabul eden Vlademir ile daha sonra knez olan Yaroslav da Hakanus unvanını kullanıyordu.

the Knez, even followed the trade route as far as the Kiev region. Installing themselves here, they began taking part in the trade with the Khazars and become wealthy in the process. In 862 one of them, named Rurik, established a Kievan-Rus state in which the influence of the Khazars was of great importance. (The title assumed by the leader of the first Russian confederation was "Hakanus"—which is to say, "Khagan". Vladimir, who adopted Christianity in 988, and later Yarsolav both used the title "Hakanus".)

Relations between the Magyars and Khazars

Another group that swore allegiance to the Khazars was the Magyars, who were of Finno-Ugrian origin. Abandoning their homeland in the forested slopes of the Urals (from which they were in fact forced out by Sabar pressure), they migrated down into the steppes and for a long time lived there together with the Ogur Turks. Only a small group of them remained behind in the Urals. They later reached the Kuban valley and then the branches of the Don. It was here that the Magyars joined the Khazars, who instructed them in military organization. It is around this time that the Magyar khanate of Arpad makes its appearance. The Magyars were threatened however by the appearance of the Petchenegs in the east and chose to migrate westward towards central Europe. By the time they arrived in the steppes north of the Black Sea, the Magyars consisted of seven tribes whose clans' leaders were appointed by the Khazar khan. The names of the tribes also give evidence that Magyars and Turks had become thoroughly intermixed.

The Khazar khanate remained the most powerful state in eastern Europe until about the middle of the 10th century. Internal disorders and external threats however slowly eroded their military and political authority. The Khazars had a finely-tuned military organization which resembled that of the Blue Turks in many respects. It employed a large number of mercenaries (especially soldiers from Khwarizm) however. The difficulty with this was that if the khanate fell into economic distress it would be unable to pay these soldiers, resulting in defections or mutinies. Such a situation occurred when Petcheneg assaults in the east threatened Khazar trade with Khwarizm via the Volga.

Hazar-Macar münasebetleri:

Hazarlara tâbi olan kavimlerden birisi de Macarlardır. Macarlar, aslında Fin-Ogur menselidir. Ural Dağlarının ormanlık yamaçlarındaki eski yurtlarını terk ederek bozkır bölgesine çekildiler ve Ogur Türkleri ile uzun süre beraber yaşadılar. Aslında kendi bölgelerinden Sabarların baskısı ile göç ettiler. Bu sırada bazı Macarlar, eski yerlerinde kaldılar. Önceleri Kuban havzasında olan Macarlar, daha sonra Don nehri boylarına gittiler. Burada Hazarlara bağlandılar. Ayrıca onlar tarafından teşkilâtlandırıldılar. Macar Arpad hanedanlığı bu sırada ortaya çıktı. Fakat doğudan Peçeneklerin belirmesi ile Macarların rahatı bozuldu. Bunun üzerine Orta Avrupa'ya doğru göç ettiler. Daha sonra Karadeniz'in kuzeyine gelen Macarlar, burada Kündü ile Üge tarafından idare edildikleri sırada, her oymağın başında Hazar hakanının tayin ettiği birer Ür bulunan, yedi kabileden müteşekkil idiler. Ayrıca burada Türklerle büsbütün karışıklarını kabile adları göstermektedir.

X. yüzyıl ortalarına kadar Hazar hakanlığı Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti olma özelliğini sürdürdü. Fakat iç düzenin bozulması ve dış tehlikelerin artması, devletin gücünü yavaş yavaş azaltmıştır. Hazar hakanlığı, Gök-Türk'lerinkine benzeyen mükemmel bir askerî teşkilât kurdu. Hazar ordusunda çok sayıda Harezmi ücretli asker bulunuyordu. Zamanla devlet, ekonomik yönden zayıflayınca bunların ücretlerini veremez duruma geldi. Bu yüzden çıkan huzursuzluklar devleti sarstı. Ayrıca doğudan gelen Peçenek hücumları Harezm-İtil ticaret yolunu tehlikeye soktu. Yine ülkenin Karadeniz sahillerindeki ticaret merkezleri Slavların hücumuna maruz kaldı. Ruslar Kuban bölgesine kadar ilerlediler ve bu bölgeyi yağma ettiler. Aşağı Sirderya çevresindeki Türk

Furthermore, the Khazars' trading-ports on the Black Sea were subject to marauding Slavs while the Rus were advancing as far as the Kuban, looting and pillaging as they went. A political confederation of Turkish tribes in the lower Syr Darya also dealt a serious blow to Khazar power.

Nonetheless, the Khazars managed to survive for about another century. In 965 the Russian prince Sviatoslav attacked the Khazars and occupied the regions of the Don and Kuban and their city of Tama Tarhan. Subsequently, the Cuman-Kipchaks severed the Khazars' links with Khwarizm and Turkistan bringing their trade to a complete halt. Under Cuman-Kipchak pressure, the Khazars disappeared entirely during the 11th century. The Karaim Turks of Europe (who practice Judaism) and the Karaçay who dwell in the Caucasus are believed to be the remnants of this once powerful state.

Religion of the Khazars

The peace and security that the Khazar khanate was able to maintain in the region fostered trade with the result that their domains were a melting pot in which people from many different nations were fused. In such a setting it was natural that many different religions should coexist as well. Although the majority of the common folk adhered to the ancient animist religion and its belief in Tangri, the sky-god, the Khazar khans and nobility themselves professed Judaism. Islam was common among the merchant class and Orthodox Christianity was practiced widely north of the Black Sea. According to the testimony of Muslim historians, mosques, churches, and synagogues stood side by side in the Khazars' towns. Judaism appears to have been introduced among the Khazars after the middle of the 8th century. There is a letter dated to 960 and written in Hebrew that was allegedly written by one of the Khazar khans in reply to a query made by a Jewish

kavimleri arasındaki kaynaşma neticesinde de Hazar hakanlığı iyice sarsıldı. Hazar hakanlığı yüzyıl kadar daha ayakta kalabildi. 965 yılında Rus prensi Svyatoslav, Don boyu ve Kuban bölgesinin Tama Tarhan şehrini işgal etti. Arkasından da Kuman-Kıpçaklar Hazarların Harezm ve Türkistan ile bağlantılarını kesti ve ticaret faaliyetlerini engellediler. Neticede Hazarlar, Kuman-Kıpçak baskısı altında XI. yüzyıl içerisinde kaybolup gittiler. Bugün Avrupa'da Yahudi dinine mensup olan Karaim Türkleri ve Kafkaslarda yaşayan Karayların Hazar kalıntıları olduğu bilinmektedir.

Hazarlarda Din:

Hazar hakanlığının kurulmasından sonra bölgede barışın sağlanması ulaşımı arttırmış, dolayısıyla bölge her tür milletten çok çeşitli insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir. Böyle bir ortamda çeşitli dinlerin bir arada bulunması tabii bir durumdu. Hazarlar aslında Gök-Tanrı dinine inanıyordu. Yani Hazar halkının çoğunluğu bu dinde idi. Fakat zamanla hakan ailesi museviliği kabul etti. Beyler ve saray erkânı da musevi idi. Tüccar zümrenin arasında Müslümanlık yaygındı. Bir de Ortodoksluk Karadeniz'in kuzeyinde epeyce yayılmıştı. İslâm tarihçilerinin kayıtlarına göre camiler, kilise ve sinagoglar yan yana bulunuyordu. Hazarlar, Yahudiliğin Karay mezhebine girmişlerdi. Bu arada 960 tarihli, Endülüs Emevi devletinin Musevi nazılarından birinin Kurtuba'dan Hazar hakanlığına gönderdiği mektup ile hakanın İbranice yazdığı cevap konusunda uzun tartışmalar olmuştur. Bugün umumiyetle sahte olduğu tartışılmakla birlikte, mektubun verdiği bilgilerin doğruluğu dikkat çekicidir. Karay mezhebi mensupları, zamanla Hazar ülkesinde kalabalıklaştılar. Hattâ zamanımızda Kırım ve Polonya'da yaşayan Karaimlerden ana dilleri

minister at the court of the Andalusian Omayyads in Cordova. The authenticity of this letter has been much contested and it is generally believed to be spurious nowadays. Nevertheless the validity of the information that it contains is remarkable. In any case Judaism was certainly in great favor among the Khazars. The Turkish-speaking Karaim communities of Crimea and Poland are considered to be the descendants of the Khazars.

Art among the Khazars

The major discoveries of Khazar art and architecture have been made at Sarkel (their capital), at the city of Mayatsko, and at the Salvoto kurgans. Archaeological investigations have also turned up important examples from the Khazar period in the Caucasus and in the region between the Don and Dneiper. Khazar art and customs even had an impact upon some of their more powerful neighbors. For example the marriage of the Byzantine emperor Constantine V to a Khazar princess in 732, inspired a fad for things Turkish at his court. One of the elaborately embroidered gowns in her trousseau aroused so much admiration that robes imitating it were adopted for ceremonial wear by the men of the emperor's court.

Excavations of Khazar sites have turned up many good examples of the transformation from a nomadic (tent-based) architecture to a more permanent and settled one. The earliest discoveries that have been unearthed for example have circular stone foundations over which some sort of superstructure would have been erected. Only later do rectangular buildings begin to make an appearance. Other investigations have shown that the Khazars began protecting their northern frontier with fortified strongholds between the 8th and 9th centuries.

Hazar
Ana Madalyonu

Medalion of the
Hazar Ana

Türkçe olan cemaat musevi Hazar Türkleri-
nin devamı sayılmaktadır.

Hazarlarda Sanat

Hazar mimarisi ve sanat eserlerinin ele geçtiği en önemli arkeolojik merkezler, Hazar başkenti Sarkel, Mayatsko şehri ve Salvoto kurganlarıdır. Kafkaslar ve Don ile Dinyeper havzasında da Hazar devrinden kalan önemli arkeolojik nesnelere ve sanat eserlerine rastlanmaktadır.

Hazar sanatı ve gelenekleri, dönemin büyük devletlerinde de etkili olmuştu. Örneğin M.S. 732 yılında, Bizans imparatoru V. Constantine'in bir Hazar prensesiyle evlenmesi, Bizans sarayına böyle bir etkide bulunmuş ve bir Türk modasının doğmasına sebep olmuştu. Hattâ prensesin çeyizi içinde gelen bir elbise, uyandırdığı hayranlık sebebiyle erkeklerin törenlerde giydiği elbise olarak kabul edilmiştir.

Hazar mimarisinde, göçebe mimarlık unsuru olan çadırdan yerleşik mimariye geçişi teşkil eden örnekler, kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Toprak altından çıkarılan yuvarlak taş temeller bunun işareti olarak kabul edilmiştir. Daha sonra dörtgen evler de ortaya çıkmıştır.

Hazar ülkesinin kuzeyinin sağlam kalelerle korunduğu, VIII ve IX. yüzyıldan başladığı tesbit edilen sur kalıntılarının incelenmesi ve arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Hazar sanatı'nın Türk sanatı tarihi bakımından önemli yanlarından biri de mücevherler, tabaklar, madeni eserlerin yapıldığı yerel atölyelere ait kalıntıların ortaya çıkarılmış olmasıdır. Bu durum Orta ve İç Asya sanat gelenekleri ile güney kavimlerinden gelen etkileri bünyesinde birleştiren Hazar sanatının zamanla geliştiğini ve yüksek bir düzeye eriştiğini göstermektedir. Zaten kaynaklara göre gerekli hammaddenin çoğu Hazar topraklarındaki madenlerden ve ocaklardan elde ediliyordu.

Khazar art occupies a place of importance in the history of Turkish art. Archaeologists have discovered the remains of workshops in which jewelry, pottery, and metalware were manufactured. Their finds demonstrate that the Khazars successfully incorporated traditional elements of Central and Inner Asian art together with influences from southern tribes producing a fine synthesis that developed to a high level. In this the Khazars were also aided by the fact that most of the raw materials they needed to practice their arts were locally available from their own mines and quarries.